

**Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Πάτρας
Σχολή Επαγγελματών Υγείας Και Πρόνοιας
Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας**

Θέμα πτυχιακής

**«Η διαμόρφωση της γυναικείας εκπαίδευσης
και η αξιοποίησή της στη σύγχρονη
ελληνική κοινωνία»**

Υπεύθυνη Εκπαιδευτικός: Ζαγούρα Σταυρούλα

**Μετέχουσες Σπουδάστριες: Καστρινού Χριστίνα
Κούλη Κωνσταντίνα
Κωτσοπούλου Μαρία**

Πτυχιακή εργασία για τη λήψη του πτυχίου στην κοινωνική εργασία από το Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματών Υγείας και Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Τ.Ε.Ι.) Πάτρας.

ΠΑΤΡΑ ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1996

ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	1817
----------------------	------

Η τριμελής επιτροπή για την έγκριση της πτυχιακής

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΡΙΜΕΛΕΙΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΜΕΤΡΩΝ

Πίνακας 1. 1. Ζαγούρα Σταυρούλα
Πίνακας 2. 2. Καθηγήτρια Κοινωνικής Εργασίας

Πίνακας 3.

2. Παπαδοπούλου Χρυσή
Καθηγήτρια Εφαρμογών

3. Γεωργακάκος Στέλιος
Καθηγητής Έρευνας

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Η συγγραφή της πτυχιακής εργασίας και η ολοκλήρωσή της, ήταν μία διαδικασία που στηρίχτηκε στη συλλογική δουλειά και στην πολύτιμη συνεργασία προσώπων και υπηρεσιών. Γι' αυτό το λόγο θα θέλαμε αρχικά να ευχαριστήσουμε όλους εκείνους που μας βοήθησαν στην διεκπεραίωση της Πτυχιακής μας, καθώς και αυτούς που μας συμπαραστάθηκαν ηθικά σε αυτής μας την προσπάθεια.

Ειδικότερα θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε:

- Την κ. Στ. Ζαγούρα, Καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας του Τ.Ε.Ι. Πάτρας, για την επιστημονική καθοδήγηση, ενημέρωση και προσανατολισμό για την εκπόνηση της Πτυχιακής Εργασίας.
- Τον κ. Στ. Γεωργακάκο, Ερευνητή και Καθηγητή Εφαρμογών του Τ.Ε.Ι. Πάτρας για την επιστημονική του καθοδήγηση στο ερευνητικό μέρος της πτυχιακής, τις πολύτιμες συμβουλές του, καθώς επίσης για την επαγγελματική του συνέπεια και προθυμία.
- Την κ. Χρ. Βελλοπούλου, Δικηγόρο και μέλος της Διεθνούς Αμνηστείας για την παροχή πληροφοριών καί κατευθύνσεων γύρω από πρόσωπα και υπηρεσίες, που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην διεξαγωγή και διεκπεραίωση της εργασίας μας.
- Την κ. Ελευθεριάδη, υπεύθυνη της ΝΕΛΕ, Κέρκυρας για τις πολύτιμες συμβουλές της και την παροχή σημαντικού βιβλιογραφικού υλικού.

- Τον κo Μπαντουράκη, υπεύθυνο του Τμήματος Πληροφοριών του Υπ. Παιδείας για την παροχή πληροφοριών και βιβλιογραφικού υλικού.
- Την υπεύθυνη της βιβλιοθήκης της Γ. Γραμματείας Ισότητας για την πρόθυμη εξυπηρέτηση.
- Τέλος τους γονείς μας για την ουσιαστική υποστήριξη και συμπαράσταση ηθική και υλική, καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της δύσκολης προσπάθειάς μας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Με αυτή τη μελέτη επιχειρείται μία συστηματική προσέγγιση της γυναικείας εκπαίδευσης και συγκεκριμένα του τρόπου διαμόρφωσής της και αξιοποίησής της στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία.

Ειδικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης γίνεται αναφορά σε θεωρίες για τις διαφορές των φύλων καθώς και σε ερμηνείες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο, που δικαιολογούν κατά κάποιο τρόπο την εκπαιδευτική θεωρία και πρακτική, στην οποία ο παράγοντας φύλο παίζει πρωτεύοντα ρόλο.

Στην συνέχεια γίνεται μια ιστορική αναδρομή σχετικά με τις αντιλήψεις που επικρατούσαν σε κάθε περίοδο για την εκπαίδευση της γυναίκας και τη θέση της μέσα στην κοινωνία.

Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται παρουσίαση του φαινομένου του αναλφαριθμητισμού των γυναικών ως απόρροια της μη ισότιμης συμμετοχής τους στο εκπαιδευτικό σύστημα, όπως αυτό διαφαίνεται από την ιστορική αναδρομή.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται η σύγχρονη μορφή της γυναικείας εκπαίδευσης, και συγκεκριμένα τη θέση που αυτή καταλαμβάνει στις τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης, καθώς και οι παράγοντες που διαμορφώνουν τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές της επιλογές.

Στο τελευταίο θεωρητικό κεφάλαιο αναφέρεται η επίδραση της εκπαίδευσης στην προσωπική ανάπτυξη της γυναίκας στη θέση και το ρόλο της μέσα στην οικογένεια, την εργασία και την πολιτική.

Η εργασία ολοκληρώνεται με μία περιγραφική έρευνα, η οποία σκοπό έχει να μελετήσει τον τρόπο με τον οποίο η εκπαίδευση της γυναίκας συμβάλλει στην απελευθέρωσή της από τις προκαταλήψεις σχετικά με τον «κατεστημένο γυναικείο ρόλο ή λειτουργεί ανεξάρτητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΩΝ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

- Πίνακας 1. Πίνακας Αναλφάβητων Γυναικών κατά ομάδες ηλικιών 1991.
- Πίνακας 2. Πίνακας Μαθητών Νηπιαγωγείων και Δημοτικών Σχολείων κατά φύλο (1989-1990)
- Πίνακας 3. Πίνακας των ποσοστών των κοριτσιών στα Γενικά, Τεχνικά και Πολυκλαδικά Λύκεια (1984-85, 1989-1990).
- Πίνακας 4. Πίνακας των ποσοστών συμμετοχής στα Λύκεια κατά φύλο (1983-1984).
- Πίνακας 5. Πίνακας του αριθμού συμμετοχής των δύο φύλων στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση (1973-74, 1978-79).
- Πίνακας 6. Πίνακας της κατανομής των σπουδαστών Ανωτέρων και Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων κατά φύλο (1984-85, 1989-90).
- Πίνακας 7. Πίνακας της συμμετοχής των φύλων κατά ομάδες επιστημονικών κλάδων (1981-82).
- Πίνακας 8. Πίνακας των εισαχθέντων του Νομού Αχαΐας στα Α.Ε.Ι. (1994-95).
- Πίνακας 9. Πίνακας της συμμετοχής των δύο φύλων στην Τριτοβάθμια - Τεχνική - Επαγγελματική Εκπαίδευση (1981-82).
- Πίνακας 10. Πίνακας των εισαχθέντων του Νομού Αχαΐας στα Τ.Ε.Ι. (1994-95).

- Πίνακας 11. Πίνακας του επιπέδου εκπαίδευσης του πληθυσμού 15 ετών και άνω, κατά φύλο (1981,1985,1991)
- Πίνακας 12. Πίνακας της συμμετοχής γυναικών στο διδακτικό προσωπικό όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης (1984-85, 1989-90).
- Πίνακας 13. Πίνακας των ποσοστών των γυναικών στο ακαδημαϊκό προσωπικό των πανεπιστημίων κατά βαθμίδα (1980).
- Πίνακας 14. Πίνακας των αριθμού των ανδρών και γυναικών στο εκπαιδευτικό προσωπικό του Τ.Ε.Ι. Πάτρας (1996)
- Πίνακας 15. Πίνακας ποσοστιαίας (%) κατανομής της κύριας απασχόλησης του ενεργού πληθυσμού κατά φύλο και μορφωτικό επίπεδο.
- Πίνακας 16. Πίνακας απασχολούμενων γυναικών κατά επίπεδο εκπαίδευσης και μονογήφιες κατηγορίες οικονομικής δραστηριότητας.
- Πίνακας 17. Πίνακας συμμετοχής στις εισδοδηματικές κατηγορίες κατά εκπαίδευση και φύλο.
- Πίνακας 18. Πίνακας κατανομής απασχολούμενων κατά ομάδες επαγγελματιών και φύλων.
- Πίνακας 19. Πίνακας Προϊσταμένων Δημοσίων Υπηρεσιών κατά φύλο.
- Πίνακας 20. Πίνακας Βασικών Δεικτών Απασχόλησης κατά φύλο (1991).
- Πίνακας 21. Πίνακας «Νέων» ανέργων κατά φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης.
- Πίνακας 22. Πίνακας συμμετοχής των γυναικών στο ελληνικό κοινοβούλιο κατά πολιτικό κόμμα και εκλογικής περιόδου.

- Πίνακας 23. Πίνακας συμμετοχής των ελληνίδων Ευροβουλευτριών στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ανά εκλογική περίοδο.
- Πίνακας 24. Πίνακας συμμετοχής των γυναικών στα όργανα του συνδικαλιστικού κινήματος.
- Πίνακας 25. Πίνακας συμμετοχής των γυναικών στη δύναμη των συνδικάτων.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

Οι πίνακες αυτοί παραδέτονται όπως προέκυψαν από την έρευνα στο ερευνητικό μέρος της εργασίας και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο IV Αποτελέσματα Έρευνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Η ανατροφή του άντρα είναι μόρφωση ενός μόνον ατόμου, ενώ η ανατροφή της γυναίκας είναι μόρφωση ολόκληρων γενεών».

Σενέκας

Οι γυναίκες στην πλειονότητά τους δε φαίνεται να έχουν συνειδητοποιήσει ούτε την κοινωνική τους υποτίμηση, ούτε την πολλαπλής σημασίας ατομική τους καταπίεση. Μέσα στους αγράμματους και τους αναλφάβητους οι γυναίκες υπερτερούν. Μέσα στα πλήθη των ανέργων έρχονται πρώτες. Όλες οι θέσεις - κλειδιά στον διοικητικό, τον οικονομικό, τον αναπτυξιακό και τον πολιτικό χώρο είναι κατά κανόνα σε ανδρικά χέρια. Μέσα σε όλα αυτά τα κέντρα που παίρνονται οι μεγάλες αποφάσεις, η παρουσία της γυναίκας είναι μηδαμινή. Για όλα αποφασίζουν οι άνδρες μόνοι τους, παίρνουν αποφάσεις που την αφορούν χωρίς να τη ρωτούν και προπάντων χωρίς να την υπολογίζουν. Με τις αποφάσεις που παίρνουν την αδικούν, την αχρηστεύουν ως ανθρωπίνη ύπαρξη, ρυθμίζουν τη ζωή της έτσι που να την κάνουν κατάλληλη μόνο για να υπηρετεί τους νομοδέτες άνδρες μέσα στην οικογένεια και έξω από αυτή, παραχωρώντας της κυρίως θέσεις βοηθητικές στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η γυναίκα μη χρησιμοποιώντας τα φυσικά της προσόντα και τα κοινωνικά της δικαιώματα, τα συνταγματικά κατοχυρωμένα, και όντας φορτωμένη με αιώνων αδικίες και υποτιμήσεις, με πληθώρα από υποχρεώσεις αλλά όχι και με δικαιώματα, τελικά χάνει κάθε δυνατότητα να συνειδητοποιήσει τις αξίες της, να συναντηθεί με τον αληθινό εαυτό της ώστε να γεννηθεί η αληθινή γυναίκα, η Γυναίκα - Άνθρωπος.

Η απελευθέρωση της γυναίκας όμως από την υποτίμηση και την καταπίεση δεν θα γίνει μόνη, σαν από θαύμα αλλά θα ξεπηδήσει μέσα από την καλλιεργημένη και κριτικά οξυμένη σκέψη, μέσα από μία σωστή παιδεία και μια συνεχιζόμενη επιμόρφωση. Μέσα από την αφυπνισμένη συνείδηση της θα ξεπηδήσει η ανάγκη και η απαίτηση για ελευθερία, για ανεξαρτησία και μέσα από την πνευματική καλλιέργεια, η ολοκλήρωση της προσωπικότητάς της. Η μόρφωση και η εκπαίδευση είναι τα εφόδια που θα οδηγήσουν τη γυναίκα να ανακαλύψει τρόπους, πως θα παλέψει για να κατακτήσει την ελευθερία της, καθώς θα προβάλλει μπροστά της το όραμα ενός νέου ανθρώπου που θα αναδύεται από μέσα της: θα είναι αληθινή γυναίκα, η απαλλαγμένη από κάθε μορφής δεσμεύσεις, καταπίεσεις, αναστολές, ανασφάλειες, μειονεξίες, μια αγωνίστρια γυναίκα έτοιμη και άξια να δημιουργήσει μαζί με τον άνδρα έναν καινούργιο κόσμο.

Μόλις σήμερα αρχίζουν να γίνονται ολοένα και πιο φανερά τα σημάδια μιας συνειδησιακής εξέγερσης αλλά και κάποιας πνευματικής αφύπνισης των γυναικών που χαράζουν σταθερά την πορεία της προς την χειραφέτηση και την απελευθέρωση της.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Στη σύγχρονη εποχή οι ραγδαίες εξελίξεις που σημειώνονται σε όλους τους τομείς απαιτούν την ετοιμότητα και εγρήγορση των δύο φύλων. Η γυναίκα η πλέον αδικημένη και υποτιμημένη έως σήμερα είναι εκείνη που συναντά τις περισσότερες δυσκολίες προσαρμογής στις νέες συνθήκες ζωής. Σε αυτό συνέβαλε ιδιαίτερα το βεβαρημένο παρελθόν της όπου ήταν εμφανής η απομόνωση και απομάκρυνσή της από όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Στη νέα εποχή η γυναίκα

καλείται να παίζει ένα διαφορετικό ρόλο. Για την κατάκτηση του ρόλου αυτού κρίνεται επιτακτική η ανάγκη σήμερα περισσότερο από ποτέ της εκπαίδευσης και σωστής παιδείας της γυναίκας ως του μοναδικού μέσου που θα την καταστήσει μάχιμη, και αξιοποιήσιμη στις κοινωνικές διαδικασίες.

Ειδικότερα σήμερα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως συνέπεια του βεβαρημένου ιστορικού της γυναίκας, η θέση που καταλάμβανε στο χώρο της εκπαίδευσης και η οποία ήταν σαφώς υποδεέστερη από εκείνη των ανδρών. Το ποσοστό των λειτουργικά αναλφάβητων γυναικών το οποίο ανέρχεται στο 20% κατά 1994/95 σύμφωνα με την Εθνική Έκθεση της Ελλάδος επιβεβαιώνει τα παραπάνω.

Το γεγονός αυτό δημιουργεί έντονο προβληματισμό, ιδιαίτερα εάν ληφθούν υπόψη οι συνέπειες που απορρέουν από αυτό και οδηγούν τις γυναίκες στην κοινωνική απομόνωση, αλλά και στα ποικίλα προβλήματα που αυτές αντιμετωπίζουν τόσο στην προσωπική όσο και στην οικογενειακή τους ζωή.

Άξιο προβληματισμού, το οποίο σχετίζεται άμεσα με τη σύγχρονη εκπαίδευση της γυναίκας, θα μπορούσε να θεωρηθεί το γεγονός ότι τα κορίτσια υποαντιπροσωπεύονται στις Τεχνικές σχολές, καθώς εκλείπει η Τεχνική κατεύθυνση κατά τη φοίτησή τους στο σχολείο, και προωθείται η επικράτηση των γυναικείων επαγγελματικών προτύπων.

Το ποσοστό των κοριτσιών που συμμετέχουν στα Τεχνικά λύκεια και που ανέρχεται στο 32% κατά το 1989-90 όπως αναφέρεται στην Εθνική Έκθεση Ελλάδος επιβεβαιώνει το παραπάνω προβληματισμό.

Μια ακόμη διάσταση του προβλήματος εντοπίζεται στο γεγονός ότι οι νέες γυναίκες σήμερα παρά την εντυπωσιακή τους εισαγωγή στην

Ανώτερη και Ανώτατη εκπαίδευση δεν εξαργυρώνουν την επιτυχία αυτή με αντίστοιχη επιτυχία και ανοδική επαγγελματική πορεία, κοινωνική ανέλιξη, πολιτική δραστηριότητα, και αύξηση της συμμετοχής τους στα κέντρα εξουσίας.

ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι η αναλυτική παρουσίαση της θέσης των γυναικών στην εκπαίδευση από το εχθές έως και το σήμερα. Διερευνάται επίσης το πως η εκπαίδευση συσχετίζεται με τη θέση και το ρόλο των γυναικών στην οικογένεια την εργασία και την πολιτική.

Η επιδίωξη αυτή υλοποιείται μέσα από την επίτευξη επιμέρους στόχων όπως:

- Να παρουσιαστεί η ιστορική εξέλιξη και πορεία των γυναικών μέσα στο χώρο της εκπαίδευσης και να συνδεθεί με το σήμερα.
- Να μελετηθεί αναλυτικά η σύγχρονη γυναικεία συμμετοχή σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης (Αβάθμια-Ββάθμια-Γβάθμια) καθώς και οι τάσεις που αναπτύσσονται μέσα σε αυτές.
- Να παρουσιαστούν εκείνοι οι παράγοντες που παρεμβαίνουν και διαμορφώνουν τη σύγχρονη μορφή της γυναικείας εκπαίδευσης.
- Να διερευνηθεί το πως η εκπαίδευση σχετίζεται με την προσωπική ανάπτυξη της γυναίκας, το ρόλο και τη θέση της στην οικογένεια, την εργασία και την πολιτική.

Τη μελέτη έρχεται να επιβεβαιώσει σε ορισμένα σημεία της, η έρευνα που πραγματοποιήθηκε και η οποία είχε σαν στόχο, να εξετάσει τον τρόπο που συσχετίζεται η εκπαίδευση της γυναίκας με το επίπεδο προσωπικής της ανάπτυξης, με τη θέση και το ρόλο της μέσα στην οικογένεια, με τη συμμετοχή και η θέση που καταλαμβάνει στο χώρο

εργασίας και με τη στάση που τηρεί απέναντι στην πολιτική ζωή της χώρας.

Η εργασία αυτή προσπαθεί να αποδείξει ότι η γυναίκα δεν υστερεί σε τίποτα από τον άνδρα και ότι πραγματικά αδικήθηκε πάρα πολύ στο πέρασμα των αιώνων. Ευλογοφανές είναι ότι η αδικία αυτή εισχώρησε και στην εκπαιδευτική πραγματικότητα. Η υποδεέστερη θέση της γυναίκας δεν έχει να κάνει με ικανότητες και προσόντα αλλά με στερεότυπα και αντιλήψεις που διαμορφώνουν τον «κατεστημένο» ρόλο της στην κοινωνία. Αντιλήψεις που δεν της επιτρέπουν να αναπτυχθεί ελεύθερα, να εκφραστεί και να διαμορφωθεί ως ανεξάρτητη προσωπικότητα.

Ερέθισμα για την επιλογή του θέματος της μελέτης, αποτέλεσε η παρακολούθηση του Σεμιναρίου Τελειοφοίτων, μέσα από το οποίο δόθηκε η δυνατότητα ανάλυσης και εμβάθυνσης ορισμένων γυναικείων προβλημάτων. Εξάλλου, η ευαισθητοποίηση των ερευνητριών απέναντι στα γυναικεία θέματα είναι δεδομένη, αφ' ενός λόγω επαγγελματικής δεοντολογίας και αφ' ετέρου λόγω ταύτισης φύλου.

Βασική επιδίωξη είναι η αντικειμενική και αληθινή εκτίμηση των δυνατοτήτων της γυναίκας και του ρόλου της, όπως αυτός έχει διαμορφωθεί ασυνείδητα κατά την κοινωνικοποίησή της, με στόχο να αποκτήσει μια ώριμη και αντικειμενική συνείδηση του φύλου

ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

«Εκπαίδευση είναι μία εξειδικευμένη μορφή παιδείας, που προϋποθέτει την κουλτούρα και συνδέεται αναπόσπαστα με τη μόρφωση και την αγωγή, αν δεν ταυτίζεται με αυτές. Είναι ένα είδος μόρφωσης

που παρέχεται σε νέους ανθρώπους. Όμως η μόρφωση αυτή είναι σκόπιμη, συστηματοποιημένη, οργανωμένη και μεθοδευμένη». Κατσιμάνης Κ., Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα (1984), σελ. 252.

ΠΑΙΔΕΙΑ

Στη γενικότερη χρήση του ο όρος «παιδεία προσδιορίζει την ανατροφή (των νέων): την πνευματική και ηθική αγωγή τη διάπλαση των διανοητικών δυνάμεων και του χαρακτήρος, ιδίως με την παροχή συστηματικής μορφώσεως» Floud Jean, Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών της UNESCO (1972), σελ. 679.

Επίσης ο όρος «παιδεία δηλώνει τη σκόπιμη και συνειδητή προσπάθεια για ατομική τελείωση και κοινωνική ένταξη ενός ανθρώπου οποιασδήποτε ηλικίας» Κατσιμάνης Κ., Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάνικα (1984), σελ. 252.

ΑΓΩΓΗ

«Αγωγή είναι η διαδικασία που έχει σκοπό την προαγωγή του νεαρού ατόμου σε ολοκληρωμένη προσωπικότητα και τη βελτίωσή του σύμφωνα με τους γενικότερους και ειδικότερους σκοπούς και τα ιδεώδη των ενηλίκων», Μαρκαντώνης, Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάνικα (1984), σελ. 223.

ΜΟΡΦΩΣΗ

«Η έννοια της μόρφωσης συνδέεται με την παράσταση τους ευρυμάθειας, της πνευματικής ανάπτυξης, της ψυχικής καλλιέργειας και της ευρύτερης παιδείας». Κατσιμάνης Σ., Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάνικα (1984), σελ. 14.

ΣΧΟΛΕΙΟ

«Ο όρος σχολείο δηλώνει τα ιδρύματα στα οποία παρέχεται άλλοτε η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (σχολείο Δημοτικής ή μέσης Εκπαίδευσης) και άλλοτε η εξειδικευμένη επαγγελματική ή η τριτοβάθμια εκπαίδευση». Κατσιμάνης Σ., Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάνικα (1984), σελ. 252.

ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

«Κουλτούρα στην ευρεία εθνογραφική της έννοια σημαίνει τη σύνθετη εκείνη ολότητα που περιλαμβάνει τις γνώσεις, τις πεποιθήσεις, την τέχνη, την ηθική, το δίκαιο, τα έθιμα και όλες τις άλλες ικανότητες και συνήθειες που αποκτά ο άνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας», Murray John, Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών της UNESCO (1972), σελ. 488.

ΥΠΟΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

«Ο όρος υποεκπαίδευση στην ευρεία του χρήση παραπέμπει στον αναλφαριθμητισμό σε όλες τους τις μορφές, στην έλλειψη επαγγελματικής κατάρτισης, στην απαξίωση των παραδοσιακών τεχνικών και κοινωνικοεπαγγελματικών γνώσεων και τέλος στην έλλειψη κοινωνικής κατάρτισης» Βεργίδης Δ, Υποεκπαίδευση κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαστάσεις (1995), σελ. 17.

ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΟ

«Ο όρος στερεότυπο αναφέρεται σε πεποιθήσεις για τάξεις ατόμων, ομάδων ή αντικειμένων, οι οποίες είναι «προκατασκευασμένες» - δηλαδή δεν προκύπτουν από μία νωπή εκτίμηση του κάθε φαινομένου αλλά από τις μηχανικές συνήθειες κρίσεως και προσδοκίας» Jahoda Marie, Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών της UNESCO (1972), σελ. 869.

ΣΕΞΙΣΜΟΣ

«Σεξισμός· όρος που αναφέρεται στη δυσμενώς προκατειλημμένη συμπεριφορά και στις διακρίσεις σε βάρος τμήματος του πληθυσμού με κριτήριο το φύλο του». Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάνικα (1984), σελ. 333.

«Σεξισμός είναι η αντίληψη, νοοτροπία διακρίσεων εις βάρος του γυναικείου φύλου». Τεγόπουλος - Φυτράκης, Ελληνικό Λεξικό (1993), σελ. 685.

ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ

«Ο όρος χειραφέτηση σημαίνει την απαλλαγή της γυναίκας από την ανδρική εξουσία και την απόκτηση δικαιωμάτων εργασίας και οικονομικής διαχείρισεως». Τεγόπουλος - Φυτράκης, Ελληνικό Λεξικό (1993), σελ. 846.

ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΙΣΜΟΣ

«Αναλφαβητισμός κατά την στενότερη έννοια σημαίνει την κατάσταση των ανθρώπων ηλικίας (κατά τη στατιστική κατάταξη) δέκα ετών και άνω, που δε γνωρίζουν ανάγνωση, γραφή ούτε να χρησιμοποιούν γραπτώς την αρίθμηση». Κεχαγιόπουλος, Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάνικα (1984), σελ. 384.

ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΟΣ

«Αναλφάβητο είναι το άτομο που είναι ανίκανο να διαβάσει και να γράψει, κατανοώντας, μία απλή και σύντομη έκθεση γεγονότων σε σχέση με την καθημερινή του ζωή».

Ο ορισμός αυτός συμπληρώνεται με την έννοια του λειτουργικά αναλφάβητου. «Λειτουργικά αναλφάβητο είναι κάθε άτομο ανίκανο να ασκήσει όλες τις δραστηριότητες για τις οποίες είναι απαραίτητος ο αλφαβητισμός ώστε να λειτουργεί καλύτερα η ομάδα του και η

αλφαριθμητισμός ώστε να λειτουργεί καλύτερα η ομάδα του και η κοινότητά του και να μπορεί επίσης ο ίδιος να διαβάζει, να γράφει και να μετράει, για την προσωπική του ανάπτυξη και για την ανάπτυξη της κοινότητάς του». Ηλιού Μαρία, Περιοδικό ο αγώνας της γυναίκας (1990), σελίδα 20.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΑΛΛΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Τα τελευταία χρόνια και ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του '70, παρατηρήθηκε ένα έντονο ενδιαφέρον από ερευνητές, συγγραφείς και εκπαιδευτικούς, για όλα τα ζητήματα που σχετίζονται με την εκπαιδευτική θεωρία και πρακτική, στην οποία ο παράγοντας φύλο παίζει πρωτεύοντα ρόλο. Το ενδιαφέρον αυτό εκδηλώθηκε τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή γιατί μια σειρά από πολιτικές επιλογές και ενέργειες σε διεθνές επίπεδο, όπως είναι η «Διακήρυξη για την ισότητα των φύλων» (1975), το «Διεθνές Έτος της Γυναίκας»(1975), η «Παγκόσμια Διάσκεψη του Μεξικού» (1975) και της «Κοπεγχάγης» (1980), και τελευταία το «4^ο Συνέδριο του ΟΗΕ για τις γυναίκες στο Πεκίνο (1995), έφεραν για μια ακόμη φορά στο φως την ιδιαιτερότητα και το μέγεθος των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες σε όλο τον κόσμο.

Παράλληλα, γίνονται προσπάθειες για την εξάλειψη των διακρίσεων ανάμεσα στα δύο φύλα σε όλους του τομείς, με ιδιαίτερη έμφαση στη εκπαίδευση και στην εργασία. Για το λόγο αυτό έρχονται στο προσκήνιο διάφορες θεωρίες για τις διαφορές των φύλων καθώς και ερμηνείες για την κοινωνική ανισότητα στην εκπαίδευση, οι οποίες προσπαθούν να αναλύσουν και να τεκμηριώσουν την κυριαρχία ενός φύλου, κυρίως του ανδρικού, σε κάθε μορφή της κοινωνικής ζωής και συγκεκριμένα σε κάθε μορφή της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

A. ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

1. Η ψυχαναλυτική θεωρία

Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία του Freud, η οποία παρουσιάζεται στο βιβλίο «Εκπαίδευση και φύλο» των Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (1994), η διαφορετική στάση των αγοριών και των κοριτσιών απέναντι στην επίλυση του Οιδιπόδειου συμπλέγματος είναι και η αιτία των ψυχολογικών διαφορών ανάμεσα στα φύλα, τα αγόρια αποκτούν ισχυρότερο υπερεγώ ενώ τα κορίτσια πιο αδύνατο, με αποτέλεσμα οι άνδρες να είναι επιθετικοί, καταπιεστικοί, προσανατολισμένοι προς την επιτυχία και οι γυναίκες παθητικές, ευαίσθητες, εξαρτημένες και αδύναμες.

Η θεωρία του Freud δέχτηκε κριτική από τις φεμινίστριες κυρίως όσον αφορά στο επιχείρημά του, ότι οι ψυχολογικές διαφορές των φύλων έχουν την προέλευσή τους στη διαμόρφωση, εκ μέρους του παιδιού, της ιδέας για την ανωτερότητα του ανδρικού γεννητικού οργάνου σε σχέση με το γυναικείο, σύλληψη που θεωρήθηκε ως αποτέλεσμα της σημασίας που δόθηκε στο φαλλό στις ανδροκρατούμενες κοινωνίες.

Πρόδρομος της κριτικής αυτής υπήρξε η Karen Horney, η οποία ανέπτυξε τη δική της γυναικοκεντρική άποψη, απέναντι στον ανδροκεντρισμό της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Όπως παρατηρεί η Δεληγιάννη (1994), η Horney υποστήριζε ότι και οι άνδρες αισθάνονται μειονεκτικά απέναντι στις γυναίκες, γιατί με την μητρότητα οι γυναίκες βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση. Έτσι ο προσανατολισμός προς την επιτυχία και τη δημιουργικότητα είναι μια προσπάθεια των ανδρών για υπεραναπλήρωση της ασυνείδητης αίσθησης κατωτερότητας απέναντι στη δημιουργική διαδικασία της αναπαραγωγής.

Γυναικοκεντρική άποψη εκφράζει και η Nancy Chodorow, η οποία δίνει μεγαλύτερο βάρος στη σχέση μητέρας -παιδιού, για να εξηγήσει τις διαφορές ανάμεσα στα φύλα. Έτσι οι μητέρες επειδή ανήκουν στο ίδιο φύλο με τις κόρες τους, έχουν την τάση να συνδέονται περισσότερο μαζί τους και μέσα από τη διαδικασία της συγχώνευσης να διαιωνίζουν την εμπειρία των προσωπικών τους σχέσεων. Αντίθετα, οι μητέρες με τους γιους τους συνδέονται με τρόπο διαφορετικό και ξεχωριστό, με αποτέλεσμα τα αγόρια να οδηγούνται νωρίτερα στη διαδικασία της ατομικοποίησης.

Επίσης, η σχέση της μητέρας παίζει σημαντικό ρόλο στις διαφορετικές ικανότητες των παιδιών. Τα αγόρια αναπτύσσουν την αίσθηση του ξεχωριστού στις διαπροσωπικές σχέσεις, γεγονός που τα κάνει ικανότερα να αντιμετωπίσουν τις απρόσωπες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας, ενώ τα κορίτσια, μεγαλώνοντας με την αίσθηση της συγχώνευσης και της εμπάθειας, τα καταφέρνουν καλύτερα στις απαιτήσεις της μητρότητας και της φροντίδας των παιδιών.

2. Οι βιολογικές θεωρίες για τις διαφορές των φύλων

Υπάρχει μια σειρά από θεωρίες που προσπαθούν να εξηγήσουν τις διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα ως αποτέλεσμα της γενετικής κληρονομιάς και όχι ως προϊόν κοινωνικών, πολιτιστικών επιδράσεων και μαθησιακών εμπειριών. Δύο από τις βιολογικές θεωρίες που αναπτύχθηκαν είναι ο φονξιοναλισμός (λειτουργισμός) και η κοινωνιοβιολογία.

Σύμφωνα με την φονξιοναλιστική θεωρία, όπως αυτή αναφέρεται από τη Δεληγιάννη (1994), οι γυναίκες θεωρούνταν καλύτερα εξοπλισμένες από την φύση και άρα ικανότερες ψυχολογικά απ' ό,τι οι άνδρες για να φροντίζουν τα παιδιά, επειδή είναι προικισμένες με το μητρικό

«ένστικτο», μια εγγενή συγκινησιακή τάση για φροντίδα του μικρού παιδιού. Εξάλλου, το μεγαλύτερο ποσοστό ανδρογενών ορμονών στους άνδρες, θεωρήθηκε ως η αιτία της αυξημένης ετοιμότητας για επιθετικότητα και που τους προετοιμάζει καλύτερα για τον ανταγωνισμό της επαγγελματικής ζωής.

Η ίδια συγγραφέας συνεχίζει με την αρχή της κοινωνιοβιολογίας κύριος στόχος των ατόμων είναι να αυξήσουν την «αποκλειστική τους ετοιμότητα», δηλαδή της ικανότητα τους να φθάσουν στη σεξουαλική ωριμότητα και να αφήσουν υγιείς απογόνους, όλες οι ενέργειές τους είναι προσανατολισμένος προς το στόχο αυτό.

Αυτή η βιολογική αιτιοκρατία, καθόρισε σε μεγάλο βαθμό και για αιώνες τις τύχες των γυναικών σε όλο τον κόσμο, υπαγορεύοντας, επηρεάζοντας και διαμορφώνοντας κοινωνικές αντιλήψεις και κυβερνητικές πολιτικές. Το βασικό επιχείρημα που δικαιολόγησε τις διακρίσεις ανάμεσα στα φύλα ήταν ότι η ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών θα ήταν επιβλαβής για την αναπαραγωγική ικανότητα των τελευταίων.

Προκειμένου να διγεί ο φυσικός και μόνος σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, προορισμός των γυναικών, ορίστηκε ότι η μόνο κατάλληλη εκπαίδευση για τα κορίτσια ήταν αυτή που θα τα προετοίμαζε για το φυσικό προορισμό τους, δηλαδή τη γέννηση και την ανατροφή των παιδιών. Οποιαδήποτε άλλη ρύθμιση θεωρήθηκε «παρά φύσιν», δηλαδή όχι μόνο άχρηστη αλλά και βλαβερή βιολογικά, κοινωνικά και εθνικά για τις ίδιες τις γυναίκες.

3. Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης

Οι κύριοι εκπρόσωποι της θεωρίας αυτής (Mischel, Lynn, Bussey, Bandura), υποστηρίζουν ότι οι διαφορές που παρατηρούμε στην

προσωπικότητα και στην συμπεριφορά των δύο φύλων δε θα πρέπει να αποδοθούν στην ανατομική τους κατασκευή αλλά στη διαφορετική αγωγή. Πράγματι, όπως αναφέρει η Ιγγλέση (1990), η διαπαιδαγώγηση των παιδιών διακρίνεται από τις πολύ διαφορετικές προσδοκίες της οικογένειας και του περιβάλλοντος ανάλογα με το φύλο. Δηλαδή, οι διαφορές των φύλων ανάγονται στο πλέγμα των επιταγών και των απαγορεύσεων που χαρακτηρίζει τους φυλετικούς ρόλους μιας δεδομένης κοινωνίας και στους οποίους καλούνται και εν μέρει εξαναγκάζονται να συμμορφωθούν τα παιδιά.

Σύμφωνα με τη Δεληγιάννη (1994), η διαμόρφωση της ταυτότητας του φύλου πραγματοποιείται μέσα από μια διαδικασία μάθησης που απαιτεί παρατήρηση, μίμηση και ενίσχυση. Τα αγόρια μαθαίνουν την ανδρική και τα κορίτσια τη γυναικεία συμπεριφορά, γιατί η τυπική για το κάθε φύλο συμπεριφορά ενισχύεται και επιβραβεύεται από το περιβάλλον, ενώ η μη τυπική αγνοείται ή τιμωρείται.

Το ποιά είναι η τυπική συμπεριφορά για το κάθε φύλο το διαπιστώνουν τα παιδιά παρατηρώντας και μιμούμενα τους γονείς και τους συνομήλικούς τους και ελέγχοντας τη δική τους συμπεριφορά με τη μέθοδο της δοκιμής και αποτυχίας.

Επίσης, όπως παρατηρεί και η Ιγγλέση (1990), μια σειρά από έρευνες συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι η ιεραρχική δομή του σχολείου, οι πρακτικές των δασκάλων, το πρόγραμμα, τα εγχειρίδια και το περιεχόμενο των μαθημάτων, αναπαράγουν τη διχοτομική ανισότητα των φύλων.

Ακόμη, έχουν μελετηθεί τα χαρακτηριστικά που καθορίζουν τις κυρώσεις και τις αμοιβές που συνοδεύουν τις ανεκτές ή μη συμπεριφορές και έχουν εντοπιστεί ορισμένες ιδιότητες που αποδίδονται

στα φύλα: «ενεργητικός, γενναίος, γεροδεμένος, τραχύς», για τα αγόρια, ενώ για τα κορίτσια: «ήσυχη, με καλούς τρόπους, ευαίσθητη, υπάκουη, τρυφερή».

Με λίγα λόγια το σχολείο ενισχύει την αγωγή που η οικογένεια έχει επιβάλλει στο κορίτσι. Αγωγή στην υπακοή, στην κοινωνική και συναισθηματική εξάρτηση και στην πραότητα.

4. Η θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης

Κύριος εκπρόσωπος της θεωρίας είναι ο Lawrence Kohlberg, σύμφωνα με τον οποίο το παιδί δημιουργεί από μόνο του τις δικές του αξίες για το ρόλο των φύλων, στα πλαίσια μιας κοινωνικής δομής που ευνοεί τα στερεότυπα, σε αντίθεση με τις άλλες θεωρίες που υποστηρίζουν ότι αυτές οι αξίες αποκτώνται με την εσωτερικοποίηση των εξωτερικών πολιτισμικών αξιών, σε μια διαδικασία που απαιτεί σε μεγάλο βαθμό προσαρμογή.

Η Δεληγιάννη (1994), αναφέρει ότι ο Kohlberg θεωρεί την απόκτηση της ταυτότητας του φύλου ως προϊόν γνωστικής διαδικασίας και διατυπώνει τις βασικές αρχές της θεωρίας του ως εξής:

- Η ταυτότητα του φύλου, δηλαδή η αυτοένταξη του παιδιού στην κατηγορία «αγόρι» ή «κορίτσι» είναι το βασικό και κριτικό στοιχείο οργάνωσης των στάσεων του απέναντι στο ρόλο των δύο φύλων.
- Η ταυτότητα αυτή του φύλου είναι αποτέλεσμα μιας βασικής γνωστικής κρίσης που συντελείται σε πρώιμη αναπτυξιακή φάση. Αυτή η κατηγοριοποίηση είναι αμετάτρεπτη και ανεξάρτητη από κοινωνικές ενισχύσεις, ταύτιση με τους γονείς.
- Η βασική αυτοκατηγοριοποίηση καθορίζει και τις βασικές αξίες. Δηλαδή, από τη στιγμή που το παιδί κατηγοροποιεί τον εαυτό του

ως αγόρι ή κορίτσι, αξιολογεί θετικά αντικείμενα και ενέργειες που έχουν σχέση με το δικό του φύλο.

Αποδίδοντας μεγαλύτερη αξία σε μορφές συμπεριφοράς που είναι κατάλληλες για το φύλο του, το παιδί βρίσκει τις συμπεριφορές αυτές πιο ενισχυτικές από τις μη κατάλληλες, με αποτέλεσμα να μετατρέπονται από μόνες τους σε ενισχυτικούς μηχανισμούς που το ωθούν να τις επαναλαμβάνει διαρκώς. Αντίστοιχα, οι «ακατάλληλες» συμπεριφορές αποκτούν αρνητική σημασία και αποφεύγονται.

Η ίδια συγγραφέας συνεχίζει με την κριτική που υπέστη η θεωρία του Kohlberg και η οποία μπορεί να επικεντρωθεί στα παρακάτω σημεία:

- Η θεωρία παραλείπει να ερμηνεύσει τις ατομικές διαφορές στην ανάπτυξη του φύλου.
- Δε δίνεται ικανοποιητική εξήγηση για την πρώιμη, σε μερικές περιπτώσεις, έκφραση στερεότυπης ως προς το φύλο συμπεριφοράς που διαπιστώθηκε σε βρέφη και νήπια, πολύ πριν τη διαμόρφωση της ταυτότητας του φύλου και την εδραίωση της σταθερότητας του.
- Δεν εξηγεί τις βαθύτερες αιτίες της απόκτησης της ταυτότητας του φύλου, ούτε γιατί αυτή είναι τόσο σημαντική και κρίσιμη για την παραπέρα ανάπτυξη του παιδιού.

B. ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

1. Φιλελεύθερη άποψη - Η θεωρία της ισότητας και των ίσων ευκαιριών

Κύρια απαίτηση του φιλελεύθερου φεμινισμού είναι η προέκταση της φιλελεύθερης ιδεολογίας και στις γυναίκες. Για το λόγο αυτό ζητούσαν

ίση δυνατότητα πρόσβασης στην εκπαίδευση για όλους, άνδρες και γυναίκες και διατύπωσαν την απαίτησή τους για νόμιμη, τυπική ισότητα ευκαιριών μέσα στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Τα βασικά σημεία της φιλελεύθερης άποψης για την εκπαίδευση των δύο φύλων διατυπώνονται από την Eileen Byrne, η οποία θέτει ως κύριο επιχείρημα «την προσδοκία ότι η κοινωνία πρέπει να αλλάζει και θα το κάνει, μόνο, όμως, αν εξαναγκασθεί από τη λογική και από την πολιτική και κοινωνική πίεση να ξανασκεφθεί τις ισορροπίες στους ρόλους ανδρών και γυναικών» (Δεληγιάννη, 1994, σελ. 27).

Στην ίδια συγγραφέα αναφέρονται οι αρχές που αποτελούν τη βάση των εκπαιδευτικών δικαιωμάτων των κοριτσιών, που σύμφωνα με τη Byrne είναι οι ακόλουθες:

- Ο καθορισμός των στόχων της εκπαίδευσης, με προτεραιότητα στην επίτευξη της προσωπικής ολοκλήρωσης όλων των παιδιών, ανεξαρτήτως φύλου και στις δυνατότητες που πρέπει να παρέχονται και στα δύο φύλα, ώστε να αποκτήσουν τα εφόδια εκείνα, που θα τα βοηθήσουν να ασχοληθούν με το πιο κατάλληλο επάγγελμα.
- Η άποψη ότι «ίσο» σημαίνει «ίδιο» και όχι «αντίστοιχο». Σύμφωνα με την Byrne ίσα δικαιώματα ανδρών και γυναικών σημαίνει: «την ίδια επιλογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τις ίδιες εξετάσεις, διδακτικό προσωπικό με μόρφωση ίδιου επιπέδου και σχολικό εξοπλισμό ίδιας ποιότητας είτε τα ιδρύματα είναι μικτά είτε όχι».
- Η αντίληψη ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην ανισότητα και τη διάκριση. Με βάση αυτή την αντίληψη η Byrne υποστηρίζει ότι, ενώ η έννοια «ανισότητα» σημαίνει μια κατάσταση, η έννοια «διάκριση» αντανακλά μια πρακτική, η οποία είναι υπεύθυνη για την άρνηση

των ίσων ευκαιριών και της κοινωνικής εκτίμησης στις γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες.

Η πολιτική πρακτική που απορρέει από τις απόψεις αυτές, αφορά κυρίως την πίεση για άρση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων καθώς και την ενθάρρυνση των νέων κοριτσιών και γυναικών να προχωρούν στη λήψη αποφάσεων και να κατευθύνονται σε θέσεις εργασίας και απασχόλησης με μη παραδοσιακό χαρακτήρα σε σχέση με το φύλο τους. Το σλόγκαν «οι γυναίκες μπορούν να κάνουν τα πάντα», αντανακλά σε όλη του την ουσία την πρακτική αυτή.

2. Η Μαρξιστική προσέγγιση

Η μαρξιστική προσέγγιση θεωρεί το σχολείο σαν το σημαντικότερο δεσμό για την αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας και θέτει το πρόβλημα του κοινωνικού ρόλου που παίζει η γνώση στη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία.

Η Φραγκουδάκη (1985), αναφέρει ότι το σχολείο προκειμένου να προετοιμάσει τους αυριανούς ειδήμονες για τους διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους, κατασκευάζει το πρότυπο των εξαιρετικών ατόμων, των κατόχων της φυσικής ανωτερότητας, πάνω στο οποίο στηρίζει αλλά και δικαιώνει τη διαλογή των μαθητών.

Οι μαρξίστριες - φεμινίστριες, όπως η Anne-Marie Warple, η Rosemary Deem, η Madeleine Arnot, κ.α., καταγγέλλουν όχι μόνο την ηγεμονία μιας κοινωνικής τάξης, αλλά και ενός φύλου στο εκπαιδευτικό γίγνεσθαι. Κοινή πεποίθησή τους είναι ότι οι γυναίκες στην εκπαίδευση αλλά και στην κοινωνία γενικότερα - αποτελούν μία ομάδα καταπιεσμένη - και όχι απλά μία ομάδα που μειονεκτεί - και ότι η καταπίεση αυτή οφείλεται στις δομές και τους τρόπους παραγωγής του καπιταλισμού.

Επίσης, όπως παρατηρεί η Δεληγιάννη (1994), οι μαρξίστριες - φεμινίστριες κοινωνιολόγοι της εκπαίδευσης, έχουν στόχο την ανάλυση της εκπαιδευτικής διαδικασίας και εκπαιδευτικής πολιτικής στα πλαίσια των κοινωνικών δομών και δεν προτείνουν λύσεις που θα μπορούσαν, με τη μορφή πρακτικών εφαρμογών, να βελτιώσουν τη θέση των γυναικών στην εκπαίδευση και στην κοινωνία.

Απογή τους είναι ότι η εκπαίδευση δεν αλλάζει, αν δεν αλλάξουν οι δομές και ότι άρα, δεν υπάρχουν πολλά περιθώρια παρέμβασης στο σχολείο, εφόσον αυτό εξακολουθεί να λειτουργεί μέσα στο συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα.

Η βασική κριτική που δέχεται ο μαρξισμός-φεμινισμός είναι εκ των έδων και αφορά κυρίως την τάση να υποστηρίζει ότι η κοινωνία, με τη συγκεκριμένη της δομή και άρα και το σχολείο, διαμορφώνουν τα άτομα στα τυφλά και υποχρεωτικά, χωρίς να παίρνει καθόλου υπόψη τις αντιστάσεις και αντιδράσεις των ανθρώπων απέναντι σ' αυτή τη διαδικασία.

3. Η ερμηνεία των «ριζοσπαστών»

Η Φραγκουδάκη (1985), παρατηρεί ότι σύμφωνα με τους «ριζοσπάστες» οι κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες προσαρμόζουν το εκπαιδευτικό σύστημα στα γενικότερα κοινωνικά συμφέροντά τους. Το σχολείο δε μεταδίδει μόνο γνώσεις. Πολύ περισσότερο μεταδίδει στα μέλη των κοινωνικών ομάδων κυρίως τρόπο συμπεριφοράς και αξίες, που να προσαρμόζουν στους μελλοντικούς ρόλους τους οποίους πρόκειται ν' ασκήσουν.

Το εκπαιδευτικό σύστημα, μέσα από την ταξικής προέλευσης ανισότητα της επίδοσης στο σχολείο και με τη διαφορετική κοινωνικοποίηση που καλλιεργεί στα μέλη των διαφόρων κοινωνικών

τάξεων, ενισχύει τις ανισότητες που οφείλονται στη διαδικασία παραγωγής.

Η λέξη κλειδί για το ριζοσπαστικό φεμινισμό είναι η πατριαρχία. Όπως έγραφε η Adrienne Rich: «πρόκειται για ένα κοινωνικό-οικογενειακό, ιδεολογικό, πολιτικό σύστημα στο οποίο οι άνδρες, είτε με τη δύναμή τους και την απευθείας πίεση, είτε με την παράδοση, τους νόμους, τη γλώσσα, τις συνήθειες, την εκπαίδευση, τον καταμερισμό της εργασίας, καθορίζουν το ρόλο που παίζουν ή θα παίζουν οι γυναίκες, και στο οποίο σύστημα οι γυναίκες είναι πάντα υποταγμένες στους άνδρες». (Δεληγιάννη 1994, σελ. 34).

Οι ριζοσπάστριες βλέπουν το σχολείο ως χώρο αναπαραγωγής της πατριαρχίας. Όπως επισημαίνει η Spender: «...τα μοντέλα εκπαίδευσης διαμορφώθηκαν από μία επιλεγμένη ομάδα ανδρών και οι αντιλήψεις για το τι αποτελεί μία καλή εκπαίδευση διατυπώθηκαν πολύ πριν κάνουν την είσοδό τους σ' αυτήν οι γυναίκες. Πολλές από τις αντιλήψεις αυτές ισχύουν και σήμερα και ελέγχονται ακόμη από την κυρίαρχη ομάδα». (Δεληγιάννη 1994, σελ. 35).

Έτσι, αυτό που απασχολεί ιδιαίτερα τις συγγραφείς αυτού του χώρου είναι ο τρόπος κατανομής της δύναμης μέσα και έξω απ' τις σχολικές τάξεις, ο σεξισμός στην εκπαιδευτική διαδικασία, οι επιπτώσεις του κρυφού αναλυτικού προγράμματος στη διατήρηση της καταπίεσης των κοριτσιών.

Από τη στιγμή που η σχολική γνώση θεωρείται καταπιεστική για τις μαθήτριες, εφόσον είναι δημιούργημα της ανδρικής κυριαρχίας, η προσπάθεια των ριζοσπαστών-φεμινιστριών στρέφεται στη δημιουργία νέας γνώσης, που θα είναι αυθεντική για τις γυναίκες. Πρόκειται στην

ουσία για διαδικασία παραγωγής θεωρητικής γνώσης μέσα από την εμπειρία, μια τάση που βρήκε την έκφρασή της στις Γυναικείες Σπουδές.

4. Η φονξιοναλιστική ερμηνεία

Σύμφωνα με τον Τάλκοτ Πάρσονς, ο οποίος είναι εκπρόσωπος της θεωρίας αυτής, είναι πολύ φυσικό να επιλέγει το σχολείο τους ικανότερους, αρκεί η επιλογή να γίνεται με κριτήρια δίκαια και αντικειμενικά. Θεωρεί φυσικό να επιβραβεύει α) τις καλές επιδόσεις και β) την προσαρμογή των μαθητών στις ηθικές τους αξίες, γιατί έτσι προετοιμάζει το σχολείο τους μαθητές για τους μελλοντικούς «ρόλους» που θα ασκήσουν ως ενήλικες στην ιεραρχημένη κοινωνία, όπου «υπάρχουν ανώτερα και κατώτερα επαγγέλματα».

Χρησιμοποιώντας κυρίως ψυχολογικούς όρους για να αναλύσει τα αίτια της σχολικής επιτυχίας, ο Πάρσονς υποστηρίζει ότι: «τις ηθικές ικανότητες» και τα «κίνητρα επιτυχίας» επηρεάζει πρώτα η οικογένεια, εξίσου σημαντικά τα επηρεάζει η «ομάδα των ομοίων» και τέλος το σχολείο». (Φραγκουδάκη 1985, σελ. 152).

Ανάλογα με τις επιδράσεις που έχει ασκήσει η οικογένειά τους, οι μαθητές όταν βρεθούν στο σχολείο θα ταυτιστούν είτε με το δάσκαλο, είτε με την ομάδα των ομοίων ομηλικών. Η ταύτιση αυτή αποτελεί την κυριότερη διαφοροποίηση που καθορίζει εάν αργότερα θα φοιτήσουν ή όχι στην ανώτατη εκπαίδευση. Οι μαθητές που ταυτίζονται με το δάσκαλο θα φτάσουν στα πανεπιστήμια, ενώ οι μαθητές που ταυτίζονται με τους ομοίους τους δε θα φτάσουν.

Η ανισότητα στην εκπαίδευση, έχει ερμηνευθεί κατά καιρούς με διάφορους τρόπους. Έχει αποδοθεί στο γεγονός ότι υπάρχουν σχολεία με διαφορετικά προγράμματα και τα παιδιά που προέρχονται από τις διάφορες κοινωνικές κατηγορίες δε βρίσκουν στο σχολείο την ίδια

ενδάρρυνση και προτροπή για σπουδές. Το θέμα αυτό της προτροπής και της ενδάρρυνσης από το δάσκαλο, έχει σχολιαστεί ιδιαίτερα.

Σύμφωνα με τη Φραγκουδάκη (1985), διάφοροι ερμηνευτές στηριγμένοι στη λεγόμενη «θεωρία της ετικέτας», υποστηρίζουν ότι η άνιση επίδοση και η διαφορετική έφεση για μόρφωση, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ενδάρρυνση ή την απογοήτευση που προκαλεί στο μαθητή η κρίση του δασκάλου, η «ετικέτα» του ικανού ή του ανίκανου, του έξυπνου ή του αργόστροφου που αποδίδει ο δάσκαλος γιατί ο μαθητής με τον καιρό προσαρμόζεται στην «ετικέτα» αυτή.

Η ίδια συγγραφέας αναφέρει και μια άλλη κατηγορία μελετητών, που ερμηνεύοντας τα εκπαιδευτικά φαινόμενα με ψυχολογικούς όρους απέδωσαν την ευθύνη για τη σχολική αποτυχία στο άτομο και την οικογένειά του.

Υποστηρίχθηκε ότι τα άτομα έχουν διαφορετική «νοοτροπία» ως προς την κοινωνική επιτυχία, ανάλογα με την κοινωνική κατηγορία από την οποία προέρχονται. Στα λαϊκά στρώματα η «νοοτροπία» αυτή, η τάση της κοινωνικής ανόδου και γενικά ο στόχος της κοινωνικής επιτυχίας απουσιάζει, ενώ είναι έντονη στα μεσοστρώματα και στα ανώτερα στρώματα.

Όπως όλες οι ερμηνείες για την εκπαιδευτική ανισότητα, έτσι και αυτή δέχτηκε κριτική και σχολιασμό. Προκειμένου το εκπαιδευτικό σύστημα να υποστεί συνεχείς βελτιώσεις που θα μειώνουν την κοινωνική ανισότητα, θεωρήθηκε ότι χρειάζεται συστηματική μελέτη των αιτιών της, κυρίως εκείνων που έχουν σχέση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μαθητών, τα ψυχολογικά κίνητρα, τις δυσκολίες προσαρμογής, χαρακτηριστικά που προέρχονται από το διαφορετικό οικογενειακό περιβάλλον. Επίσης, χρειάζεται μελέτη της

αλληλεπίδρασης των σχέσεων δασκάλου και μαθητή καθώς και μελέτη για το τι συμβαίνει στο εσωτερικό της σχολικής τάξης.

5. Η θεωρία του «μορφωτικού κεφαλαίου»

Όπως αναφέρεται στο βιβλίο «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης» της Φραγκουδάκη (1985), οι μελετητές Πιέρ Μπουρντιέ και Ζαν-Κλωντ Πασερόν, μέσα από τα έργα τους οι «Κληρονόμοι» και η «Αναπαγωγή», προσπαθούν να ερμηνεύσουν την εκπαιδευτική ανισότητα με βάση τη θεωρία του «μορφωτικού κεφαλαίου».

Σύμφωνα με αυτούς τα φράγματα μπροστά στις σπουδές δεν είναι μόνο κοινωνικά και οικονομικά, γιατί αν ήταν έτσι, οι έστω λίγοι φοιτητές που ξεφεύγουν από την ταξική τους «μοίρα» και φθάνουν στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, θα βρίσκονταν σε σχέση ισότητας με τους φοιτητές από προνομιάχα κοινωνικά στρώματα.

Αντίθετα, διαπιστώνεται ότι η κοινωνική προέλευση καθορίζει την επίδοση στις σπουδές, την επιλογή της ειδικότητας καθώς και την αργοπορία. Για την κατανόηση αυτού του φαινομένου οι Μπουρντιέ και Πασερόν θα προτείνουν την έννοια του «μορφωτικού προνομίου», που αργότερα θα ονομάσουν «μορφωτικό κεφάλαιο».

Εκτός από τα κοινωνικά και οικονομικά προνόμια υπάρχει το «μορφωτικό κεφάλαιο» καθώς και ορισμένες «στάσεις» και «συμπεριφορές» απέναντι στο σχολείο και την παιδεία (κουλτούρα) γενικά, που μεταδίδονται από γενιά σε γενιά και είναι διαφορετικές σε κάθε κοινωνική κατηγορία, στάσεις και συμπεριφορές, που ο Πιέρ Μπουρντιέ αλλού ονομάζει «μορφωτικό ταξικό έθος». Δηλαδή, το μορφωτικό κεφάλαιο αποτελείται από στοιχεία γνωστικά και ιδεολογικά.

Τα παιδιά των προνομιούχων τάξεων έρχονται στο σχολείο εφοδιασμένα με την «ελεύθερη παιδεία»: ένα σύνολο από μορφωτικά εφόδια (γνώσεις και εξοικείωση με τα μορφωτικά έργα). Τα μορφωτικά αυτά εφόδια έχουν άμεση σχολική χρησιμότητα, γιατί εφοδιάζουν τα άτομα με μια γενική προδιάθεση στη μάθηση. Αποτελούν ένα είδος εξάσκησης, αποκτημένης έξω από το σχολείο, που έχει άμεση σχολικό απόδοση.

Η συγγραφέας παρατηρεί ότι οι «στάσεις» και οι «συμπεριφορές» απέναντι στον εκπαιδευτικό δεσμό διαφέρουν έντονα από τη μια κοινωνική τάξη στην άλλη. Έτσι, τα παιδιά από τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα αντιμετωπίζουν τις πανεπιστημιακές σπουδές σαν το αυτονόητο και φυσικό τέλος του σχολικού δρόμου. Αντίθετα, για τα παιδιά των μη προνομιούχων τάξεων οι ανώτατες σπουδές είναι ενσυνείδητη επιλογή και αποτελεί ατομική κατάκτηση ενός δύσκολου και δυσπρόσιτου επιτεύγματος, κάθε άλλο από το αυτονόητο και φυσικό τέλος της σχολικής ζωής.

Επιπλέον, οι «στάσεις» και οι «συμπεριφορές» απέναντι στον εκπαιδευτικό δεσμό και την παιδεία γενικότερα, που έχουν άμεση και αποκλειστική κοινωνική προέλευση, παίζουν τεράστιο ιδεολογικό ρόλο καλλιεργώντας και διαιώνίζοντας το μύθο των «φυσικών χαρισμάτων». Και τούτο γιατί η άνεση και η ευκολία στη μάθηση αντιμετωπίζονται σαν αποδείξεις ατομικών διανοητικών ικανοτήτων, ευφυΐας ή έφεσης για μάθηση.

Τέλος, το σχολείο αντιμετωπίζει τους κατόχους του «μορφωτικού κεφαλαίου» σαν ευφυέστερους. Το σχολείο «μεταφράζει το κοινωνικό κεκτημένο σε φυσικό προσόν» και πετυχαίνει, διαιώνίζοντας την πίστη στην εγγενή ικανότητα για μόρφωση, να μεταβιβάζει τα προνόμια της σχολικής αριστείας στους ήδη προνομιούχους.

Γ. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Μελετώντας μέσα από την εξελικτική πορεία της ιστορίας της ανθρωπότητας τη θέση της γυναίκας, παρατηρούμε ότι αυτή διαμορφώνεται, μεταβάλλεται ή τροποποιείται ανάλογα με τις δομές των κοινωνιών που κυριαρχούν στις εκάστοτε χρονικές περιόδους. Έτσι λοιπόν και η εκπαίδευση της γυναίκας, το μορφωτικό της επίπεδο, διαφοροποιείται ανάλογα με την επικρατούσα αντίληψη της κοινωνίας στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Στην ιστορική ανασκόπηση που ακολουθεί ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στην εκπαίδευση της Ελληνίδας, όπως αυτή διαμορφώνεται στο πέρασμα των χρόνων.

1. Η γυναίκα στην Αρχαιότητα

Όπως είναι γνωστό, στην Ελληνική Αρχαιότητα και Μυθολογία, οι γυναίκες είχαν μία αξιοσέβαστη, φιλελεύθερη και σημαντική θέση, τόσο στον οίκο όσο και στα κοινά. Το δικαίωμα να συμμετέχουν τις κοινωνικές και πολιτικές υποθέσεις ήταν δικαίωμα χαραγμένο βαθιά στους αρχαίους πολιτισμούς των Ελλήνων.

Σύμφωνα με την Τάκαρη (1984), ιδιαίτερα προνομιούχα είναι η θέση της γυναίκας στην Κρητομινωϊκή εποχή (3.000-1.400 π.χ.), όπου οι άνδρες και γυναίκες κατέχουν τα ίδια υψηλά αξιώματα. Υπάρχει ισοκρατία .

Κατά την ομηρική εποχή η γυναίκα, όχι μόνο κυρίαρχεί στο σπίτι της, που πολλές φορές ασκεί το προνόμιο να επιτρέπει ή να αρνείται τη φιλοξενία σ' αυτό, αλλά είναι η περισσότερο τιμημένη από το σύζυγο και τα παιδιά της. Όλοι σέβονται τη γνώμη της και την τιμή της και το δείχνουν με την κοινή υπόληψη. Όμως δε συμμετέχει στα κοινά.

Όπως παρατηρεί η ίδια συγγραφέας, με την κάθοδο των ελληνικών φυλών, οι σχέσεις των δύο φύλων αρχίζουν και διαφοροποιούνται· ενώ πριν τις επιδρομές των «βαρβάρων» ήταν πολύ καλές και χωρίς τάσεις κυριαρχίας, τώρα είναι σχέσεις εξάρτησης. Η κοινωνία στρέφεται προς τον «οίκο», ο οποίος διοικείται από τον *pater familias*, που έχει

απεριόριστες εξουσίες, ενώ οι γυναίκες είναι οι σκλάβοι των ανδρών, «άμισθες υπηρέτριες» χωρίς δικαιώματα.

Παρόλο που υπάρχει εκπαίδευση για τους πολίτες της Αθήνας, η γυναίκα εξακολουθεί να βρίσκεται σε μειονεκτική θέση. Ο Σόλωνας θεσπίζοντας αυστηρούς νόμους, μεταχειρίστηκε τις γυναίκες όχι μόνο σκληρά αλλά και με μεγάλη δυσπιστία.

Αντίθετα, όπως αναφέρει η ίδια συγγραφέας, στις πόλεις-κράτη όπου υπάρχει στρατιωτικό πολίτευμα, όπως η Σπάρτη, οι γυναίκες είχαν σπάσει τις πόρτες του γυναικωνίτη και είχαν αποκτήσει αρκετές ελευθερίες.

Παρά τη διακήρυξη της ισοτιμίας από το Σωκράτη και την απαίτηση του Πλάτωνα στο έργο του «Πολιτεία» για ταυτόσημη εκπαίδευση των δύο φύλων, τη στιγμή που οι δραστηριότητες ανδρών και γυναικών διαφέρουν, το κορίτσι στην αρχαία Ελλάδα μαθαίνει να διαβάζει, να γράφει και να παίζει διάφορα μουσικά όργανα, χωρίς όμως να υπάρχει καμία καθιερωμένη μέθοδος αγωγής του.

Εξαίρεση αποτελεί η παρουσία των πνευματικών γυναικών-εταίρων, οι οποίες είναι αξιόλογες γυναίκες που διακρίνονται για τη μόρφωση και την πνευματική τους καλλιέργεια, σε σημείο που να θεωρούνται από την κοινωνία διεφθαρμένες. Κυρίως όμως εμυχώνουν, ενθαρρύνουν και εμπνέουν τους μεγάλους άνδρες στη σύλληψη και εκτέλεση υψηλών δημιουργημάτων.

Οι εταίρες της Αθήνας με το παράδειγμά τους αποσπών τις Αθηναίες από το νοικοκυριό. Πολλές από αυτές αρχίζουν να απασχολούνται σε εξωσπιτικές εργασίες και να συμμετέχουν στα κοινά μερικές γίνονται πολιτευόμενες.

Μέσα από αυτές τις καταστάσεις στα τέλη του 5^{ου} και αρχές του 4^{ου} αιώνα αρχίζει ν' αναπτύσσεται ένα αληθινό γυναικείο κίνημα. Όμως, μέσα στην Αθηναϊκή Δημοκρατία που χειραφετεί τους πιο ταπεινούς των ανδρών, οι γυναίκες δε διεκδικούν τα δικαιώματά τους.

2. Η θέση της γυναίκας στη Ρωμαϊκή εποχή

Σύμφωνα με την εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάνικα, κατά τους πρώτους αιώνες η εκπαίδευση στη Ρώμη είχε αγροτικό χαρακτήρα. Παράλληλα όμως οι Ρωμαίοι, όντας ταυτόχρονα και στρατιώτες, εκπαιδεύονταν και στη χρήση των όπλων.

Μετά την κατάκτηση του ελληνικού κόσμου από τους Ρωμαίους, οι μέθοδοι διδασκαλίας της ελληνικής εκπαίδευσης πέρασαν σύντομα στη Ρώμη. Από πολύ νωρίς το παιδί μάθαινε να μιλάει και να γράφει Ελληνικά, πριν ακόμη μάθει τα Λατινικά. Η κοινωνική πίεση που ασκήθηκε στην πολιτεία, οδήγησε στη δημιουργία δημόσιων σχολείων, που κάλυπταν και τις τρεις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Κατά τον 3^ο με 1^ο π.χ. αιώνα, αναπτύχθηκε η Λατινική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, ενώ η διδασκαλία της ρητορικής καθιερώθηκε τον 1^ο μ.χ. αιώνα και αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Παράλληλα η Ρώμη ανέπτυξε έναν άλλο τύπο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, μέσα από τις σχολές της νομικής επιστήμης.

Η θέση της γυναίκας στην Αρχαία Ρώμη είναι παρόμοια με αυτή στην Αρχαία Ελλάδα. Η γυναίκα ασκεί την εξουσία μέσα στο σπίτι, όπου είναι ο κύριος της κατάστασης. Με την παρακμή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας η γυναίκα περιέρχεται σε ακόμα χειρότερη θέση.

«Δεν θεωρείται σύντροφος του άντρα και αρχίζει το σκλάβωμά της. Δεν έχει κανένα ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα, ενώ το ρωμαϊκό δίκαιο την αποκαλεί *res* (πράγμα)». (Τάκαρη, 1984, σελ. 50).

3. Η γυναικεία οντότητα κατά τους Βυζαντινούς χρόνους

Σύμφωνα με τον Κωλέττα (1980), τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο το στοιχειώδες σχολείο βρίσκεται συνέχεια κάτω από την επίδραση της εκκλησίας και κατευθύνεται αποκλειστικά από αυτή. Η διαίρεση των σχολείων στο Βυζάντιο διακρίνοταν σε τρεις βαθμίδες: στα στοιχειώδη, στα εγκύκλια και στα πανεπιστημιακά.

Βέβαια για την πνευματική καλλιέργεια της γυναίκας δεν μπορεί να γίνει λόγος. Όπως παρατηρεί ο ίδιος συγγραφέας, ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις γυναικών στο Βυζάντιο που είχαν επιδοθεί στα γράμματα, γυναίκες των ανώτατων κοινωνικών τάξεων και των αυτοκρατόρων. Όλες οι άλλες ήταν αμόρφωτες και εντελώς αγράμματες. Το φαινόμενο αυτό κορυφώνεται στις αγροτικές τάξεις όπου όχι μονάχα οι γυναίκες αλλά και οι άνδρες, δεν έχουν καμιά σχέση με την παιδεία και τη μόρφωση.

Από τα τέλη του 11^{ου} αιώνα οι μεγάλες αριστοκρατικές οικογένειες μορφώνουν τα κορίτσια τους με δασκάλους, που διδάσκουν στα σπίτια τους και από τον 12^ο αιώνα οι γυναίκες αρχίζουν να κατέχουν σημαντική θέση στα γράμματα. Αργότερα, ιδρύθηκαν μερικά σχολεία για τα κορίτσια του λαού. Αυτό είχε ως επακόλουθο η γυναίκα να βγει από το σπίτι και να συμμετάσχει στην πολιτική και δημόσια ζωή.

Στα τελευταία πενήντα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, υπάρχει μία γενική πολιτική και οικονομική κρίση που μειώνει τη δραστηριότητα των γυναικών. Τα λίγα σχολεία που δημιουργήθηκαν για τα κορίτσια κλείνουν και ένα μεγάλο ποσοστό γυναικών βρίσκει άσυλο στα

μοναστήρια. Ακόμα και οι γυναίκες της αριστοκρατίας κλείνονται στα σπίτια και περιορίζεται οι κοινωνικούς τους ρόλους.

4. Η γυναίκα στο Μεσαίωνα και την Αναγέννηση

Κατά το Μεσαίωνα (476 μ.χ.-1453 μ.χ.) σταματά κάθε πολιτιστική εκδήλωση στα γράμματα και τις τέχνες στη Δυτική Ευρώπη. Οι άνθρωποι ζουν στο σκοτάδι της αμάθειας και της αγραμματοσύνης έως το 1.400 μ.χ. περίπου, που γίνεται η αναβίωση του πολιτισμού. Την εκπαίδευση παρέχει κυρίως η εκκλησία, εκπαίδευση που έχει θρησκευτικό χαρακτήρα.

Όπως αναφέρει η Τάκαρη (1984), οι συνθήκες ζωής της γυναίκας και η θέση της συνεχώς χειροτερεύουν. Δεν ασκεί ένα συγκεκριμένο επάγγελμα, αλλά δουλεύει σε πολλές εργασίες χωρίς καμία αμοιβή. Δεν έχει οικονομική και νομική αναγνώριση, δε συμμετέχει στα «κοινά», αποκλειόμενη έτσι από την συλλογική γνώση και μόρφωση.

Εξαιρέση στην όλη κατάσταση αποτελεί η Ιατρική Σχολή του Σαλέρνο, η οποία προωθεί την ιατρική επιστήμη, την πρακτική και την έρευνα, χορηγεί διπλώματα. Ανάμεσα στους δασκάλους και τους μαθητές η γυναικεία παρουσία είναι ένα συνηθισμένο φαινόμενο.

Γενικά, στους μεσαιωνικούς χρόνους ποτέ η πολιτεία δεν σκέφτηκε σοβαρά το θέμα της μόρφωσης όλων των κατοίκων της κι εξακολουθούν να γεύονται τα αγαθά της οι πιο εύπορες τάξεις.

Με την Αναγέννηση (14^ο-16^ο μ.χ. αιώνα) αντικαταστάθηκαν οι δογματικοί τύποι και οι θεοκρατικές πίστεις του Μεσαίωνα από νέες γόνιμες αντιλήψεις. Παρατηρείται έντονη πνευματική δράση στη φιλολογία, την τέχνη, την επιστήμη και την φιλοσοφία.

Την εποχή της Αναγέννησης, που ονομάζουν «εποχή του ατομικισμού» γιατί επιτρέπει την παρουσίαση κάθε σπουδαίας προσωπικότητας χωρίς διάκριση φύλου, το άτομο ζει ελεύθερα και δημιουργεί. Αρχίζουν να δαυμάζουν τις γυναίκες και να τις εκτιμούν, γιατί συχνά παίρνουν την ίδια μόρφωση με τους άνδρες. Παρά τη σταδιακή απελευθέρωσή της, τα ήδη για την γυναίκα παραμένουν αυστηρά και καταπιεστικά.

Οι αντιλήψεις για την μόρφωση και τη θέση της γυναίκας την εποχή αυτή, από κοινωνιολόγους και φιλοσόφους, επηρεάζουν και διαμορφώνουν την περαιτέρω πορεία και εξέλιξή της. Ο Ρουσό δεχεται ότι η γυναίκα ανήκει αποκλειστικά στον άνδρα και τα παιδιά της. Αντίθετα, ο Κοντορσέ δεχεται ότι μπορεί να συμμετέχει η γυναίκα ισότιμα με τον άνδρα στην πολιτική ζωή, εφόσον έχει ανάλογη μόρφωση: «Όσο περισσότερες γυναίκες υποδουλώνονται από το νόμο, τόσο περισσότερο επικίνδυνη γίνεται η παντοδυναμία του νόμου. Θα παρήκμαζε αν οι γυναίκες ενδιαφέρονταν λιγότερο να την διατηρήσουν, αν έπαυε να είναι μοναδικός τρόπος να υπερασπίσουν τον εαυτό τους, να γλιτώουν από την καταπίεση» (Τάκαρη 1984, σελ. 72).

5. Η γυναίκα κατά την Τουρκοκρατία

Όταν μιλάμε για σχολεία στην εποχή της Τουρκοκρατίας, τουλάχιστον μέχρι το 15^ο αιώνα, δεν εννοούμε ιδρύματα ανάλογα ή παραπλήσια με τα σημερινά.

«Λίγοι μαθητές μαζεμένοι μέσα στο νάρθηκα ή στο «χαγιάτι» κάποιας εκκλησίας, παρακολουθούσαν τις αυτοσχέδιες παραδόσεις του μοναδικού «μυετοδάσκαλου» ή ιερέα - αν υπήρχε βέβαια κάποιος που να γνωρίζει τη γραφή και την ανάγνωση - κι αυτό ήταν όλο κι όλο. Ο

δάσκαλος αυτός τις περισσότερες φορές ήταν κληρικός, γάλτης ή μοναχός, που ήταν βέβαια δυσεύρετος». (Κωλέττας, 1980, σελ. 87).

Από το 1540 αρχίζει δειλά μία αναβίωση κάποιας παιδευτικής κίνησης. Αυτή την εποχή ο Ιγνάτιος Αγαλλιανός ιδρύει στη Μυτιλήνη σχολείο για τη μόρφωση των καλογοριών της Μονής Μυρσινιωτίσσης, το οποίο μπορούμε να πούμε πως ήταν το πρώτο σχολείο Θηλέων στην Νεοελληνική ιστορία.

Την περίοδο της επανάστασης η Πελοποννησιακή Γερουσία (1822) κάνει ενέργειες για την συγκρότηση σχολείων και αναζητά άξιους δασκάλους για να διδάξουν. Επίσημα για οργάνωση εκπαίδευσης έκανε λόγο η Εθνοσυνέλευση του Άστρους (1823), που θέσπισε και την αλληλοδιδασκτική μέθοδο. Συστηματικότερη όμως προσπάθεια αντιμετώπισης του θέματος έγινε το 1824 από πενταμελή επιτροπή, η οποία καθιέρωνε τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης.

Ενώ καταβάλλονται προσπάθειες για καθολική εκπαίδευση, δε συμβαίνει το ίδιο για τις γυναίκες, για τις οποίες σταματά κάθε δραστηριότητα και δημιουργούνται καινούργιες δυσκολίες και φραγμοί στην όποια εξέλιξη και δράση τους.

Σύμφωνα με την Τάκαρη (1984), μόνο τα κορίτσια και οι γυναίκες της αριστοκρατίας, εξακολουθούν να έχουν το προνόμιο ν' αναπτύσσονται πνευματικά στα γράμματα και τις τέχνες. Οι γυναίκες του λαού δεν έχουν τα μέσα για ιδιαίτερες σπουδές, γιατί τα λίγα σχολεία που είχαν ιδρυθεί με τη βοήθεια των εύπορων Ελλήνων και κυρίως των Ελλήνων της Βενετίας, λειτουργούσαν μόνο για τα αγόρια. Έτσι, το κορίτσι και η γυναίκα του λαού παίρνουν τη μόρφωση από τα «άρρενα» μέλη της οικογένειας, από τις συζητήσεις τους, ή όταν ο αδελφός κάνει τη μεγάλη χάρη στην αδελφή «να την μυήσει στ' απόκρυφα κι άγνωστα

πεδία της γνώσης, που αυτός έχει το προνόμιο εφόσον επιθυμεί ν' αποκτήσει, ενώ για το κορίτσι είναι ο απαγορευμένος καρπός του παραδείσου».

Γενικά, οι μορφωμένες γυναίκες της αριστοκρατίας αλλά και οι γυναίκες από χαμηλότερες τάξεις, έδωσαν δείγματα θυσίας στην ιστορία για την απελευθέρωση του γένους. Έδειξαν ότι είναι ανδρώπινες υπάρξεις που αισθάνονται, σκέπτονται και ενεργούν όμοια με τους άνδρες, γι' αυτό και απαιτούν την ίση μεταχείριση στη ζωή.

6. Η θέση της γυναίκας στο Ελεύθερο Ελληνικό Κράτος

α) Περίοδος Καποδίστρια (1827-1831)

Η άφιξη του Καποδίστρια στην Ελλάδα συνέβαλε στην ανασυγκρότηση της Ελληνικής εκπαίδευσης (αγοριών και κοριτσιών), παρά τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο ίδιος και οι συνεργάτες του. Ο Καποδίστριας το 1829 προβαίνει στη σύσταση Ορφανοτροφείου στην Αίγινα, στο οποίο ενσωματώθηκαν τρία αλληλοδιδασκτικά, πολλά χειροτεχνεία καθώς και το Πρότυπο Σχολείο. Την ίδια χρονιά στην Αίγινα ιδρύθηκε και το Κεντρικό Σχολείο. Παράλληλα, λειτούργησαν Εκκλησιαστική Σχολή στον Πόρο, Γεωργική Σχολή στην Τίρυνθα και Κεντρικό Πολεμικό Σχολείο στο Ναύπλιο.

Έτσι, η Αίγινα εξελίσσεται σε πνευματικό κέντρο της χώρας. Ακολουθεί το Ναύπλιο, η Ερμούπολη της Σύρου και το Άργος. Σύμφωνα με την Τάκαρη (1984), στις πόλεις αυτές ιδρύθηκαν τα πρώτα «Αλληλοδιδασκτικά» σχολεία για κορίτσια έως το 1830. Το πρώτο ιδρύθηκε από την «Φιλόμουση Εταιρεία» στην Αθήνα το 1825, το ονομαζόμενο «Παρθενών» και λειτούργησε μόνο επί ένα έτος. Γενικά, τα σχολεία και τα παρθεναγωγεία αργότερα, ιδρύονταν με την ηδίκη και

νομική συμπαράσταση ιδιωτών, δήμων, ξένων ιεραποστόλων και της «Φιλόμεουσας Εταιρείας», που επισημαίνουν την ανάγκη ίδρυσης σχολείων για τα κορίτσια και οι προσπάθειές τους συγκεντρώνονται προς την προσπάθεια αυτή, γιατί εκτός λίγων εξαιρέσεων ο αναλφαριθμητισμός αποτελεί τον κανόνα.

Το 1831 λοιπόν, ο Αμερικάνος ιεραπόστολος John Hill και η σύζυγός του Francis, ίδρυσαν στην Αθήνα στην περίφημη Σχολή Hill, η Γαλλίδα Volmerange ίδρυσε την Ανώτερη Σχολή Θηλέων στο Ναύπλιο και ο ιεραπόστολος Kotck μία αντίστοιχη στην Ερμούπολη. Επίσης, στην Ερμούπολη ο Ελβετός Fr. Hildner ίδρυσε ιδιωτικό σχολείο, που παρείχε γενική και ειδική εκπαίδευση σε μαθητές και μαθήτριες.

Τι μάθαιναν όμως τα κορίτσια στα παρθεναγωγεία; Με δεδομένο ότι όλα τα επαγγέλματα ήταν κλειστά για το γυναικείο φύλο - με μόνη εξαίρεση το επάγγελμα της δασκάλας - η εκπαίδευση στα παρθεναγωγεία είχε κατά βάση διακοσμητικό χαρακτήρα. Κύριος στόχος των παρθεναγωγείων ήταν η μύηση στα μυστήρια του ευρωπαϊκού καθωσπρεπισμού και του *savoir vivre*: η διαμόρφωση της τέλει οικοδέσποινας.

Όπως παρατηρεί η Τάκαρη (1984), επειδή τα παρθεναγωγεία ήταν ιδιωτικά, λειτούργησαν για αρκετές δεκαετίες μόνο για μία εξαιρετικά περιορισμένη ελίτ. Γενικά, στα σχολεία αυτής της εποχής η παρουσία των κοριτσιών ήταν ελάχιστη, πράγμα που αντικατοπτρίζει την επιφυλακτική θέση της κοινωνίας απέναντι στην εκπαίδευση των κοριτσιών.

Σύμφωνα με τις Μπακαλάκη-Ελεγγίτου (1987), όσοι ασχολήθηκαν με τη γυναικεία εκπαίδευση, λόγιοι, παιδαγωγοί, κρατικοί λειτουργοί, διαφοροποιούνται ανάλογα με τις συνέπειες που απέδωσαν στις

«φυσικές» ιδιότητες των γυναικών. Δεν υπάρχει ένας απόλυτος διαχωρισμός ανάμεσα σε «πολέμιους» και «υπέρμαχους» της γυναικείας εκπαίδευσης, γιατί συνήθως διαφοροποιούνται μόνο ως προς τη βαθμίδα της εκπαίδευσης που είναι σκόπιμη για τις γυναίκες. Κανένας δεν υποστηρίζει την πλήρη αγραματοσύνη.

β) Οθωνική περίοδος (1833-1862)

Η αναρχία που ακολούθησε τη δολοφονία του Καποδίστρια, επηρέασε όχι μόνο την εκπαίδευση αλλά και την κοινωνία γενικότερα. Τερματίσθηκε δε, με την άφιξη στην Ελλάδα του βασιλιά Όθωνα στον Ναύπλιο. Το 1834 ο Βαυαρός υπουργός και μέλος της Αντιβασιλείας, G.von Maurer θεσμοθέτησε το βασικό νόμο για τη στοιχειώδη εκπαίδευση.

Σύμφωνα με τον Ράπτη (1995), ο οργανωτικός νόμος της 6/18-2-1834 «Περί δημοτικών σχολείων», θεμελιώθηκε στο γαλλικό εκπαιδευτικό νόμο της 28-7-1833. Ο νόμος καθιέρωνε την εφτάχρονη υποχρεωτική φοίτηση όλων των παιδιών στους δήμους που διέθεταν σχολείο και προέβλεπε πρόστιμα για τους γονείς που δεν μεριμνούσαν για την κανονική φοίτηση των παιδιών τους.

Όμως η θεσμοθέτηση της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης ως υποχρεωτικής και για τα δύο φύλα, δ' αποβεί στην πράξη για τα κορίτσια υποτυπώδης, σαν να επρόκειτο «περί βάρους περιττού». Από τη μια η απροθυμία των γονέων να στείλουν στο σχολείο τις κόρες τους και από την άλλη η κρατική πολιτική, συντελούν στο ν' αναπτυχθεί λιγότερο η γυναικεία εκπαίδευση από την ανδρική.

Σύμφωνα με τη Λαμπράκη-Παγάνου (1994), αυτή η απροθυμία των γονέων έχει τις ρίζες της στη διαφορετική λειτουργία που είχε η εκπαίδευση για το κάθε φύλο. Ενώ δηλαδή για τους άνδρες η μόρφωση

αποτελούσε απαραίτητο βήμα για την «απαλλαγή τους από τη χειρωνακτική εργασία» και την πρόσβαση στη δημοσιοϋπαλληλία και τις υπηρεσίες της πόλης, για τις γυναίκες δεν μπορούσε παρά να είχε διακοσμητικό χαρακτήρα.

Η ίδια συγγραφέας συνεχίζει για Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση Θηλέων δεν μπορεί να γίνει λόγος. Το Β.Δ. του 1836 για τη Μέση Εκπαίδευση περιλαμβάνει δύο επάλληλους κύκλους σπουδών. Τριτάξιο Ελληνικό και Τετρατάξιο Γυμνάσιο και αναφέρεται αποκλειστικά στ' αγόρια.

Με το παραπάνω διάταγμα η αντιμετώπιση της μόρφωσης των κοριτσιών τοποθετείται στην ιδιωτική πρωτοβουλία, όπου είτε ως «ιδιώτες-άτομα» ή ως «φιλεκπαιδευτικές ενώσεις» λειτουργούν διάφορα εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπως η «Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία» που το 1837 ίδρυσε το πρώτο από τα παρθεναγωγεία της: το Αρσάκειο, το οποίο έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη γυναικεία εκπαίδευση σε όλο το 19^ο αιώνα.

Παρά τις έντονες δυσκολίες στην εκπαίδευση των γυναικών, από τις αρχές της δεκαετίας του 1850 αρχίζει να γίνεται η πρώτη εισβολή των γυναικών στον ανδρικό κόσμο της διανόησης. Στην Αθήνα, τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, περιοδικά και ημερησίως άρχισαν να δημοσιεύουν γυναικείες συνεργασίες, μεταφράσεις, δοκίμια και ποιήματα. Για πρώτη φορά ίσως οι γυναίκες προσπάθησαν να ξεπεράσουν το διακοσμητικό πλαίσιο της παιδείας τους και να χρησιμοποιήσουν τις γνώσεις τους για τους ίδιους σκοπούς που τις χρησιμοποιούσαν και οι άνδρες.

Από την ανδρική σκοπιά, οι παιδαγωγοί άρχισαν ν' ανησυχούν σοβαρά για τις επιβλαβείς επιπτώσεις της μόρφωσης στο γυναικείο χαρακτήρα.

γ) Συνταγματική Βασιλεία Γεωργίου Α' (1864-1912)

Όπως έχει αναφερθεί, τα ιδιωτικά παρθεναγωγεία ήταν τα μόνα αναγνωρισμένα σχολεία θηλέων ως το 1893, ενώ παράλληλα απαγορευόταν αυστηρά η φοίτηση μαθητριών στα δημόσια σχολεία των αγοριών. Επειδή η Πολιτεία δεν ίδρυε κανένα αντίστοιχο σχολείο για τα κορίτσια, αυτό είχε ως αποτέλεσμα κατά το 1870, τα 2/3 των αρρένων να είναι αγράμματοι, ενώ το ποσοστό στην περίπτωση των γυναικών ανέρχεται στο 92%, σε 55 δήμους της χώρας καμιά γυναίκα δεν γνώριζε γράμματα.

Σύμφωνα με την Κίτσου (1993), η αγραμματοσύνη των γυναικών ήταν γενικό φαινόμενο. Σ' αυτή την κατάσταση συνηγορούσαν και οι πατροπαράδοτες προλήψεις που θεωρούσαν την εκπαίδευση του γυναικείου φύλου ασυμβίβαστη προς τα υπάρχοντα ήθη. Η λέξη «εκπαίδευση» της γυναίκας συνδεόταν την εποχή αυτή με την έννοια της «παρεκτροπής».

Αν όμως τα κορίτσια της εποχής αυτής στερήθηκαν το δικαίωμα στη μόρφωση, στα μεγάλα αστικά κέντρα και κυρίως στην Αθήνα, ιδρύθηκαν γυναικείες μορφωτικές οργανώσεις που συμπεριλάμβαναν στους στόχους τους τον αναλφαριθμητισμό των γυναικών. Συγκεκριμένα το 1872 ιδρύθηκε στην Αθήνα ο «Σύλλογος Κυριών» υπέρ της γυναικείας παιδείσεως.

Παράλληλα, στα 1880 αρχίζει ν' αντιμετωπίζεται από νέα σκοπιά το θέμα της συνεκπαίδευσης και να διατυπώνονται ευνοϊκές απόψεις μέσα από τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια που προτάθηκαν κατά την περίοδο αυτή.

Το 1889 ο Ευταξίας θα προτείνει την αλλαγή της δομής του εκπαιδευτικού συστήματος: 7ετή Δημοτική Εκπαίδευση και για τα δύο φύλα, συνεκπαίδευση μέχρι του 9^{ου} έτους της ηλικίας, κατάργηση των

Ελληνικών Σχολείων και αντικατάστασή τους με Ζετή Γυμνάσια με πρακτικότερο χαρακτήρα και Ζετή Λύκειο, για να δοθεί αρτιότερη μόρφωση στη μεσαία τάξη.

Όπως παρατηρεί η Λαμπράκη-Παγάνου (1994), ως προς την εκπαίδευση των θηλέων, αν και φαίνεται ότι εξομοιώνεται στο Δημοτικό με την εκπαίδευση των αρρένων, στην πραγματικότητα διαφοροποιείται και ως προς την διάρκεια και ως προς την ουσία.

Το 1908 ο Σ. Στάης με τις νομοθετικές του ρυθμίσεις τονίζει ότι «θέλει να βρει λύση και το μέγα πλεόνασμα των διδασκαλισσών και για την εξεύρεση και άλλων σταδίων εργασίας δια τας γυναίκας...προς τον πρακτικών βίον της εντίμου εργασίας». (Λαμπράκη-Παγάνου, 1994, σελ. 93).

Πράγματι, αφού η μόνη διέξοδος που έδινε η πολιτεία για μία ουσιαστική εκπαίδευση και άσκηση επαγγέλματος ήταν το δίπλωμα της δασκάλας, αυτό επεδίωκαν ολοένα και περισσότερες μαθήτριες, με αποτέλεσμα στο τέλος του 19^{ου} αιώνα να υπάρξει τέτοια «δασκαλοπλημμύρα», ώστε να δημιουργηθεί οξύ κοινωνικό και εκπαιδευτικό πρόβλημα.

Έτσι, το κράτος άρχισε να δείχνει κάποιο ενδιαφέρον για την γυναικεία εκπαίδευση: το 1870 αναγνώρισε τις ειδικότητες της νηπιαγωγού, της δασκάλας εργοχείρων και της δασκάλας γυμναστικής και στις αρχές του 1900 έδωσε μία *de facto* ριζοσπαστική λύση· χωρίς επίσημη άδεια από το Υπουργείο, πολλές μαθήτριες γράφτηκαν στα μέσα σχολεία των αγοριών.

Την ίδια περίοδο, στα τέλη της δεκαετίας του 1880, αρχίζουν οι πρώτες απόπειρες γυναικών να εγγραφούν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η συμμετοχή τους στις πανεπιστημιακές σπουδές παραμένει πολύ

περιορισμένη και ο αριθμός των φοιτητριών δεν ξεπερνάει μερικές δεκάδες. Οι πανεπιστημιακές σπουδές είναι το προνόμιο μερικών γυναικών των κυρίαρχων τάξεων ή των ανώτερων στρωμάτων των μεσαίων τάξεων.

Οι γυναίκες στρέφονται εκτός από το διάβασμα και στη συγγραφή. Οι πρώτες προσπάθειες είναι κυρίως ποιήματα, που μοιάζουν περισσότερο με διαμαρτυρίες παρά με τέχνη. Κυρίως αυτοβιογραφικά τα ποιήματα αυτά περιγράφουν με μεταφορές σκλαβιάς και φυλακής, την ασφυκτική ατμόσφαιρα που ζούσαν οι ίδιες οι γυναίκες.

Σύμφωνα με την Ξηραδάκη (1988), αρχίζουν να δραστηριοποιούνται και να συνεργάζονται στην έκδοση των πρώτων γυναικείων περιοδικών, διατυπώνοντας τις απόψεις τους μέσα από τα άρθρα, για την ισότητα των δύο φύλων και για την ανάγκη της μόρφωσης της γυναίκας. Έτσι, το 1870 κυκλοφορεί στην Πόλη το περιοδικό Ευριδίκη, στην Αθήνα το 1860 η Άρτεμις και το 1867 η Θάλεια.

Το σπουδαιότερο εβδομαδιαίο περιοδικό που κυκλοφόρησε ανελλιπώς για περισσότερα από 25 χρόνια ήταν η «Εφημερίς των Κυριών», που ιδρύθηκε το 1887 από την Καλλιρόη Παρέν. Είναι το πρώτο γυναικείο έντυπο στην Ελλάδα που συντάσσεται αποκλειστικά από γυναίκες και αποτελεί χώρο συνάντησης και έκφρασης των γυναικών και συνάμα προπαγανδιστικό όργανο για την χειραφέτησή τους, χώρο επεξεργασίας μίας νέας συλλογικής ταυτότητας και μέσο υπεράσπισης των συμφερόντων τους ως κοινωνικής ομάδας.

7. Η θέση της γυναίκας από το 1912 έως το 1960

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το δικαίωμα συμμετοχής των κοριτσιών στις διάφορες βαθμίδες παραχωρήθηκε σταδιακά. Κατά τη χρονική αυτή

περίοδο η κυβέρνηση Βενιζέλου, δημιουργεί κλίμα ανανέωσης στα εκπαιδευτικά ζητήματα και ευνοεί την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

Όσον αφορά στη Δημοτική Εκπαίδευση των κοριτσιών συνέστησε να είναι όμοια προς την αντίστοιχη των αγοριών, με την προϋπόθεση να εξομοιωθεί η επαγγελματική μόρφωση των διδασκαλισσών με τη μόρφωση των δασκάλων.

Στη Μέση Εκπαίδευση ιδρύονται τα λεγόμενα «αστικά σχολεία», τριετούς φοίτησης που αντικαθιστούν το οκτατάξιο ανώτερο παρθεναγωγείο και που παρέχουν την ίδια επαγγελματική μόρφωση όπως τα αντίστοιχα των αγοριών.

Η εννεαετής φοίτηση των κοριτσιών στο σχολείο ερχόταν σε αντίθεση προς τις ριζωμένες συνήθειες και αντιλήψεις μεγάλου μέρους της ελληνικής κοινωνίας, ιδίως στις επαρχίες. Σύμφωνα με την Κίτσου (1993), μεταξύ των εύπορων αστών, κυρίως των επαρχιών, επικρατούσε η αντίληψη ότι οι θυγατέρες τους μετά το 13^ο έτος της ηλικίας τους, δεν ήταν ευπρεπές να εξέρχονται μόνες από τα σπίτια τους, έστω κι αν επρόκειτο να μεταβούν στο σχολείο. Μερικοί μάλιστα θεωρούσαν τη μόρφωση των κοριτσιών τους τελείως περιττή.

Όσοι βρίσκονταν σε καλή οικονομική κατάσταση, προσπαθούσαν με ιδιωτικούς διδασκάλους να μη στερήσουν από τα κορίτσια τους το αγαθό της μόρφωσης. Παράλληλα όμως σε πολλές επαρχιακές πόλεις της Ελλάδας, μαθήτριες συνδιδάσκονται με τα αγόρια στα ελληνικά σχολεία και τα γυμνάσια, υπερνικώντας όλα τα εμπόδια και τις προλήψεις που εμπόδιζαν τη συνεκπαίδευση των δύο φύλων.

Στο δεκαπενταετές διάστημα που μεσολάβησε από το 1913 έως το 1929, τόσο το κράτος όσο και η ιδιωτική πρωτοβουλία, καταβάλουν προσπάθειες να εξομοιωθεί η Δημοτική Εκπαίδευση των κοριτσιών με

την αντίστοιχη των αγοριών και να βελτιωθεί η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών.

Ο Βεργίδης (1990), αναφέρει ότι κατά τον Γληνό, ο αναλφαβητισμός των γυναικών έφτανε εκείνη την εποχή το 70%. Ο Αλ. Παπαναστασίου είχε προτείνει ν' απαγορευθεί η εγγραφή των αγραμμάτων στους εκλογικούς καταλόγους, μέτρο το οποίο εφαρμόστηκε μόνο για τις γυναίκες. Το 1925 όμως δόθηκε το δικαίωμα γήφου για τις δημοτικές εκλογές στις γυναίκες 30 ετών και άνω, που γνώριζαν γραφή και ανάγνωση.

Το 1926 θεσπίστηκαν και πάλι αυστηρά μέτρα για την επιβολή της υποχρεωτικής φοίτησης όλων των παιδιών σχολικής ηλικίας. Σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, στο Σύνταγμα του 1927 προβλέφθηκε η δυνατότητα επέκτασης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης μέχρι το 18^ο έτος της ηλικίας.

Με τη μεταρρύθμιση του 1929-1930, γίνεται η πρώτη παρέμβαση του κράτους στον αναλφαβητισμό των γυναικών και γενικότερα των ενηλίκων. Εξομοιώνεται η Δημοτική Εκπαίδευση των θηλέων με την αντίστοιχη των αρρένων και τους παρέχεται η δυνατότητα να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους στα κατώτερα οικονομικά σχολεία ή στα Ανώτερα Παρθεναγωγεία ή στα Γυμνάσια Θηλέων. Επίσης, η μεταρρύθμιση του 1929 περιλαμβάνει τρία ακόμη νομοσχέδια, που αφορούν στα Διδασκαλεία των Νηπιαγωγών, στην ίδρυση Διδασκαλείου Οικονομικής Εκπαίδευσης και στα Διδασκαλεία Δημοτικής Εκπαίδευσης.

Όπως παρατηρεί η Κίτσου (1993), κατά την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, 1940-1946, τα σχολεία στη χώρα μας έπαυαν ουσιαστικά να λειτουργούν. Η Δημοτική Εκπαίδευση τυπικά είναι εξάχρονη και υποχρεωτική. Οι γονείς δε στέλνουν τα παιδιά τους στο

σχολείο, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται αναλφαθητισμός, καθώς και το φαινόμενο παιδιά κάτω των δέκα χρόνων να δουλεύουν για βιοπορισμό.

Κατά την Μεταπολεμική περίοδο δεν υπήρχαν ειδικά σχολεία γενικής παιδείας για τα κορίτσια. Τα Δημοτικά σχολεία δηλέων καθώς και τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία είχαν από καιρό καταργηθεί. Έτσι, με τη μικτή φοίτηση λαμβάνουν την ίδια μόρφωση αγόρια και κορίτσια, τόσο στη Στοιχειώδη Εκπαίδευση όσο και στη Μέση. Τα κορίτσια συναγωνίζονται επάξια τα αγόρια και συγκριτικά, είναι λιγότερα αυτά που διακόπτουν τις γυμνασιακές τους σπουδές κατά το δεύτερο και τρίτο χρόνο.

Παρόλα αυτά οι ριζωμένες κοινωνικές αντιλήψεις και ο διαχωρισμός των φύλων στην εκπαίδευση, που εξακολουθεί να υποδάλλεται από την Πολιτεία, συμβάλλουν στην οξύτητα του αναλφαθητισμού των γυναικών. Ένα φαινόμενο-πρόβλημα της εποχής, το οποίο αναλύεται στην επόμενη ενότητα.

Δ. ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟ

1. Παρουσίαση φαινομένου

Η αναδρομή στην ιστορία της γυναικείας εκπαίδευσης υπενθυμίζει σε όλους την αδικία και την καταπίεση που υπέστη το γυναικείο φύλο δια μέσου των αιώνων. Η γυναίκα παραγκωνισμένη, απομονωμένη στερούνταν το αγαθό ακόμη και της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τους Κατσίκας-Καββαδία (1994), η ελληνική κοινωνία μέχρι και τη δεκαετία του 1950 «λειτούργουσε» έχοντας αναλφάβητη τη συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών.

Ωστόσο σήμερα, μετά τους αγώνες πολλών γυναικών, τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις αλλά και την αλλαγή της

κοινωνικοοικονομικής δομής της κοινωνίας μας, ο αναλφαβητισμός των γυναικών αναπαράγεται με πολύ μικρά ποσοστά. Παρόλα αυτά δεν είναι δυνατόν να παραβλέγουμε όλες εκείνες τις γυναίκες που οργανικά ή λειτουργικά αναλφάβητες υπενθυμίζουν πως ο αναλφαβητισμός εξακολουθεί να υπάρχει και να υποβαθμίζει τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία έστω κι αν περιορίζεται κυρίως στις ενήλικες γυναίκες.

Πιο σαφή εικόνα για το πρόβλημα του αναλφαβητισμού στη χώρα μας δίνει ο παρακάτω πίνακας :

Πίνακας 1: Αναλφάβητες γυναίκες κατά ομάδες ηλικιών 1991

Ομάδες ηλικιών	Σύνολο γυναικών	Αναλφάβητες	% Γυναικών
Σύνολο	4.244.565	450.848	10,6
15-24	763.547	7.806	1,0
25-44	1.406.215	22.502	1,6
45-άνω	2.074.803	420.540	20,3

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. 1991

Ο παραπάνω πίνακας επιβεβαιώνει την αρχική διαπίστωση. Ο αναλφαβητισμός παρουσιάζεται με μικρά ποσοστά στις νεότερες ηλικίες, ενώ όσο ανεβαίνει η ηλικία το ποσοστό του αναλφαβητισμού είναι σαφώς μεγαλύτερο (20,3%).

Σύμφωνα με στοιχεία της Εθνικής Έκθεσης της Ελλάδος (1995) ο αναλφαβητισμός πλήττει κυρίως τις γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας στα χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα και στις αγροτικές περιοχές. Το ποσοστό των αναλφάβητων γυναικών πάνω από 10 ετών είναι 6.23% στις αστικές, 11.26% στις ημιαστικές και φθάνει 17.10% στις αγροτικές περιοχές. Η απομονωμένη και αδικημένη ελληνική επαρχία, κατέχει και εδώ τα πρωτεία με το μεγαλύτερο ποσοστό του αναλφαβητισμού των γυναικών.

Η κατανομή του αναλφαβητισμού ανάμεσα στα δύο φύλα δεν βρίσκεται σε ισορροπία, σε αντίθεση με πολλές άλλες ευρωπαϊκές

χώρες. Σύμφωνα με την Ηλίου Μ. (1991) στην Ελλάδα έχουμε τη δυσμενέστερη σχέση των ποσοστών αναλφαβητισμού ανδρών-γυναικών στο σύνολο του αναλφάβητου πληθυσμού, σε βάρος των γυναικών. Η παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνεται και από στοιχεία της ΕΣΥΕ (1991), σύμφωνα με τα οποία: ενδεικτικό μιας τάξης Δημοτικού έχουν το 8.4% των ανδρών σε αντίθεση με το 12.3% των γυναικών. Τα 2.3% των ανδρών δεν πήγαν καθόλου σχολείο, ενώ οι γυναίκες αντιπροσωπεύονται στην ίδια κατηγορία με ποσοστό 6.9%. Οι παραπάνω δυσαναλογίες ανάμεσα στα δύο φύλα φανερώνουν τη σοβαρή και συνάμα άδικη κοινωνική και εκπαιδευτική διάκριση σε βάρος των γυναικών.

Το μόνο ενθαρρυντικό στοιχείο, που μπορεί να προκύψει από τα παραπάνω είναι η συγκριτική αναφορά τους με τα ποσοστά παλαιότερων χρόνων. Σύμφωνα λοιπόν με στοιχεία της ΕΣΥΕ στην απογραφή του 1981 το 12.4% των γυναικών στο σύνολο της χώρας δεν πήγε καθόλου σχολείο, ενώ το 15.3% είχε ενδεικτικό μίας τάξης Δημοτικού. Ενώ στην απογραφή του 1971 μιλάμε για ποσοστά αναλφαβητισμού των γυναικών 15.5% στις αστικές περιοχές και 33.3% στις αγροτικές.

Η αναφορά των παραπάνω στοιχείων περιορίζεται κυρίως στην στενή έννοια του αναλφαβητισμού και αναφέρεται στους οργανικά και λειτουργικά αναλφάβητους. Ωστόσο έχει γίνει πια παραδεκτό ότι το μέγεθος και η έννοια του αναλφαβητισμού δεν προσεγγίζεται με την απλή αριθμητική (αφαιρώντας π.χ. τους εγγεγραμμένους στα σχολεία από το σύνολο των παιδιών που θα έπρεπε υποχρεωτικά να φοιτούν). Η Ηλίου Μ. (1991) διακρίνει τρία είδη ακόμη αναλφάβητων που διευρύνουν την έννοια του αναλφαβητισμού:

- Τα άτομα που εγκατέλειψαν το σχολείο πρόωρα. Έπειτα από πολλές έρευνες οι εκπαιδευτικοί και οι παιδαγωγοί έχουν

καταλήξει διεθνώς ότι εάν η σχολική φοίτηση διακοπεί πριν ολοκληρωθούν τέσσερα τουλάχιστον χρόνια είναι περίπου σαν να μην έγινε. Και αυτό γιατί εξαλείφεται πολύ γρήγορα ότι έχει εκτυπωθεί στο σύντομο εκείνο χρονικό διάστημα και το παιδί που σταμάτησε υποχωρεί προς τον αναλφαβητισμό.

- Τα άτομα που έμειναν μεγαλύτερο διάστημα στο σχολείο και είτε συχνά απόντες (εργασία, αρρώστιες κ.ά) είτε πνευματικά απόντες (γιατί δεν ένιωσαν ποτέ άνετα στο σχολικό περιβάλλον) δεν έμαθαν ποτέ να χειρίζονται το γραπτό λόγο. Ο αναλφαβητισμός δεν οφείλεται μόνο σε λάθη αλλά και σε μη επαρκή αλφαβητισμό μέσα στο σχολείο.
- Οι λεγόμενοι «τεχνολογικά αναλφάβητοι». Στη σύγχρονη τεχνοκρατική κοινωνία, αναλφάβητος δεν θεωρείται μόνο αυτός που δεν γνωρίζει τη γραπτή επικοινωνία αλλά και αυτός που δεν γνωρίζει να χειρίζεται τα τρέχοντα μέσα της σύγχρονης τεχνολογίας.

Με βάση αυτή τη διεύρυνση του όρου του αναλφαβητισμού γίνεται αντιληπτό πόσο μεγαλύτερα είναι τα ποσοστά των αναλφάβητων γυναικών καθώς μέσα σε αυτές περιλαμβάνονται και όλες οι ημιμαθείς και οι υποεκπαιδευόμενες γυναίκες, οι οποίες δεν έχουν καταχωρηθεί σε καμία στατιστική μελέτη. Η γυναίκα στη σύγχρονη εποχή δεν αρκεί να έχει τις στοιχειώδεις γνώσεις του Δημοτικού, για να θεωρηθεί αλφαβητισμένη. Σοβαρά προβλήματα επικοινωνίας, συναλλαγής και επιβίωσης αντιμετωπίζει και η ημιμαθής ή ανειδίκευτη, με λίγα λόγια η «υποεκπαιδευόμενη» γυναίκα.

2. Αίτια φαινομένου

Οι παράγοντες που διαμορφώνουν τα χαρακτηριστικά των οργανικών και λειτουργικών αναλφάβητων γυναικών είναι σχετικοί με αυτούς που διαμορφώνουν τη γενικότερη εικόνα της γυναίκας μέσα στην εκπαίδευση.

Συγκεκριμένα οι αιτίες του αναλφαβητισμού στο γυναικείο πληθυσμό της χώρας μας είναι :

- Οι αναχρονιστικές και πατριαρχικές αντιλήψεις. Ο προσανατολισμός του κοριτσιού από μικρή ηλικία προς τον παραδοσιακό ρόλο νοικοκυρά-σύζυγος-μπτέρα. Μέσα σε αυτό το τρίπτυχο βαρύνουσα σημασία είχε η υποτακτική στάση και ο υπηρετικός ρόλος της γυναίκας. Σύμφωνα με τις Δεληγιάννη-Ζιώγου (1994), η γυναίκα αποκλειόταν από το δημόσιο βίο, τις επιστήμες και τις τέχνες και ο προορισμός ήταν να ασχολείται με το σπίτι και την οικογένεια. Αυτές οι αντιλήψεις καθήλωσαν τη γυναίκα στη σκοταδίνη της άγνοιας, στο παραγκωνισμό από το κοινωνικό γίγνεσθαι.
- Όπως έχει ήδη αναφερθεί στα χαρακτηριστικά του αναλφαβητισμού των γυναικών στην χώρα μας είναι και η προχωρημένη ηλικία τους. Το στοιχείο αυτό αιτιολογείται εάν ληφθεί υπόψη η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση της χώρας από το 1940 περίπου και μετά. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η φτώχεια έπληξαν τον ελληνικό λαό. Οι συνέπειες ήταν περισσότερο εκτενείς στις γυναίκες καθώς δεν υπήρχε το περιθώριο για πνευματικούς αγώνες και διεκδίκηση δικαιωμάτων. Σύμφωνα με την Δαράκη Π. (1995) όταν η κοινωνικοοικονομική κατάσταση γίνεται δυσχερής για όλους τους ανθρώπους, για τη γυναίκα γίνεται ακόμη περισσότερο αφού και σε ειρηνικές περιόδους ζούσε δέσμια του ανδρός.

- Ένας ακόμη παράγοντας που συνέβαλλε στον αναλφαριθμητισμό των ενήλικων γυναικών της χώρας μας ήταν και η διγλωσσία. Η καθαρεύουσα σύμφωνα με τον Βεργίδη Δ. (1995), θεωρούνταν η γλώσσα των νόμων, των επιστημών, της διοίκησης, των βιβλίων. Ενώ η Δημοτική θεωρούνταν «τουρκοελληνική», «ακαλλιέργητη», «πτωχή». Η διάσταση αυτή ανάμεσα στον καθημερινό προφορικό λόγο και στο γραπτό δίκτυο επικοινωνίας ήταν η αποθάρρυνση των μαθητών και ιδίως των κοριτσιών, που η θέση τους ήταν ήδη έδραυστη μέσα στην εκπαίδευση, από τη μάθηση και το σχολικό περιβάλλον.
- Άξιο λόγου είναι μία ακόμη αιτία του γυναικείου αναλφαριθμητισμού που έχει κι αυτή ρίζες της στη δομή της παλιότερης ελληνικής κοινωνίας. Σύμφωνα με τον παραπάνω συγγραφέα, μεγαλύτερη βαρύτητα έδινε η οικογένεια στην εκπαίδευση των αγοριών και αυτό γιατί η εκπαίδευση τους αντιμετωπιζόταν ως οικογενειακή επένδυση, που ο σπουδασμένος γιος θα έπρεπε να την αποσβέσει φροντίζοντας για την αποκατάσταση των κοριτσιών-αδελφών. Η εκπαίδευση των κοριτσιών δεν είχε καμία βαρύτητα και «λειτουργικότητα», ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές που υπήρχε ανάγκη εργατικών χεριών.
- Αναμφίβολα καθοριστικό ρόλο στην ύπαρξη αναλφαριθμητων γυναικών σήμερα, έπαιζε και το εκπαιδευτικό σύστημα, η οργάνωση, η δομή και η ποιότητά του. Η ελλειπέσταση εφαρμογή της υποχρεωτικής εκπαίδευσης κατά τις προηγούμενες δεκαετίες συνέβαλλαν στη διαμόρφωση των υψηλών ποσοστών αναλφαριθμητων γυναικών στη χώρα μας. Εξάλλου η φοίτηση των μαθητών κατά τα προηγούμενα χρόνια γινόταν σε σχολεία απαράδεκτου χαμηλού επιπέδου. Απαράδεκτη υλικοτεχνική υποδομή, ανεπάρκεια σχολικού

δικτύου, αντιπαιδαγωγικές εκπαιδευτικές μέθοδοι (ράβδισμα, φτύσιμο, γονάτισμα πάνω σε αιχμηρά αντικείμενα), έλλειψη φωτισμένων παιδαγωγών είναι ενδεικτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής εκπαίδευσης κατά τα προηγούμενα χρόνια που κάνουν σαφή τη κατασταλτική λειτουργία του σχολείου. Βέβαια και σήμερα το εκπαιδευτικό σύστημα παρουσιάζει αρκετές ατέλειες, ωστόσο δεν μπορεί να συγκριθεί με το μέγεθος των ελλείψεων που παρουσίαζε κατά τα προηγούμενα χρόνια.

- Σύμφωνα με την Ηλιού Μ. (1991) ένας ακόμη παράγοντας του αναλφαθητισμού των γυναικών είναι ο γεωγραφικός και οι ειδικές ελληνικές συνθήκες. Το εκπαιδευτικό επίπεδο στα μεγάλα αστικά κέντρα είναι σαφώς υψηλότερα από αυτό της επαρχίας. Το στοιχείο αυτό το επιβεβαιώνουν και ο Κατσίκας - Καββαδίας (1994), αναφέροντας ότι οι αναχρονιστικές και φαλλοκρατικές αντιλήψεις των κλειστών κοινωνιών, η διαφοροποίηση της δυνατότητας πρόσβασης στην εκπαίδευση, η μη επάρκεια ανάπτυξης του σχολικού δικτύου, οι πληθωρικές τάξεις, αιτιολογούν το γιατί η επαρχία λειτουργεί ως δίαυλος διατήρησης και αναπαραγωγής του αναλφαθητισμού.
- Σύμφωνα με τον Βεργίδη Δ. (1995) σημαντικός παράγοντας αναπαραγωγής του φαινομένου σήμερα είναι ο αναλφαθητισμός των γονέων. Έρευνες έχουν δείξει πως σε οικογένειες με αναλφάβητους γονείς, τα παιδιά στο μεγαλύτερο ποσοστό τους έγιναν κι αυτά αναλφάβητα. Ένα στερημένο σε μορφωτικά ερεθίσματα περιβάλλον, πρότυπα που απέχουν από κάθε εκπαιδευτική δραστηριότητα είναι σίγουρα ανασταλτικοί παράγοντες στη διάθεση του νέου μέλους να αναμειχθεί την εκπαιδευτική διαδικασία.

- Ο αναλφαβητισμός τέλος συνδέεται με τον οικονομικό παράγοντα και τις πολυμελείς οικογένειες. Σύμφωνα με την Ανδριανοπούλου (1980), τα χαμηλά έσοδα μίας οικογένειας, ίσα-ίσα επαρκούν για να καλύψουν τις άμεσες βιοτικές ανάγκες της. Ταυτόχρονα τα μέλη, ανεξάρτητα ηλικίας και φύλου, καλούνται να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των αναγκών της οικογένειας, βρίσκοντας μία οποιαδήποτε εργασία. Η φτώχεια και οι δύσκολες κοινωνικές συνθήκες καταδυναστεύουν το σύγχρονο άνθρωπο, ο οποίος ρίχνεται σε έναν αδιάκοπο αγώνα επιβίωσης που δεν αφήνει περιθώρια άλλων αναζητήσεων.

Πολλοί από τους παραπάνω παράγοντες αιτιολογούν το 20.3% των αναλφάβητων γυναικών, ηλικίας 45 ετών και άνω, ενώ κάποιοι ισχύουν ακόμη και σήμερα αναπαράγοντας με πολύ μικρό ποσοστό βέβαια τον αναλφαβητισμό στις νέες γενιές. Είναι αδύνατο λοιπόν να αγνοήσουμε το ποσοστό αυτό των αναλφάβητων γυναικών και αυτό γιατί οι συνέπειες που υφίστανται οι αναλφάβητες γυναίκες στις σύγχρονες και γοργά εξελισσόμενες κοινωνίες, είναι πραγματικά οδυνηρές.

3. Συνέπειες αναλφαβητισμού

Οι συνέπειες του αναλφαβητισμού των γυναικών είναι οδυνηρές όχι μόνο γιατί συμβάλλουν στον εκμηδενισμό της ανάπτυξης της γυναικείας προσωπικότητας, δημιουργώντας ακόμη και προβλήματα επιβίωσης στον ημιμαθή γυναικείο πληθυσμό, αλλά και γιατί οι συνέπειες αυτές επεκτείνονται και διαβρώνουν το κοινωνικό σύστημα.

- Η έλλειψη μόρφωσης είναι η ρίζα πολλών δεινών για την γυναίκα. Σύμφωνα με τη Δαράκη Π. (1995) οι αγράμματες και αμόρφωτες γυναίκες είναι τα πρώτα εύκολα θύματα της καταπίεσης. Οι γυναίκες χωρίς τις στοιχειώδεις γραμματειακές γνώσεις,

ενθαρρύνουν και ενισχύουν τις αντιλήψεις «περί κατωτερότητας και μειονεξίας του γυναικείου φύλου».

«Από την ίδια την ιστορία έγινε φανερό ότι ημιτελής ως άνθρωπος έμεινε η γυναίκα, γιατί δεν ασκούσε μέσα στην καθημερινή πρακτική τις πνευματικές της δυνάμεις». (Δαράκη Π., 1995, σελ. 382).

Ο αδρανής νους δεν βοηθάει τη γυναίκα να συνειδητοποιήσει το μέγεθος της υποτίμησής της. Η ανισότητα αυτή εις βάρος της γυναίκας μέσα στην εκπαίδευση, διευρύνει ακόμη περισσότερο το χάσμα ανάμεσα στα δύο φύλα και τροφοδοτεί τις αντιλήψεις για τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας.

- Η αγράμματη γυναίκα έχει να αντιμετωπίσει και ένα πλήθος πρακτικών δυσχεριών που την αποθαρρύνουν από κάθε συμμετοχή της στο κοινωνικό σύστημα.

«Η πιο σοβαρή επίπτωση του αναλφαριθμητισμού είναι ότι τα άτομα που βρίσκονται ήδη σε μειονεκτική θέση, ανάμεσά τους και οι γυναίκες ωθούνται στο περιθώριο της κοινωνίας, περιθωριοποιούνται» (Ηλιού Μ., 1991, σελ. 259).

Οι αναλφάβητες γυναίκες δεν μπορούν να λειτουργήσουν μέσα σε μία κοινωνία χωρίς βοήθεια. Δεν μπορούν να κινηθούν χωρίς να ρωτήσουν. Κυκλοφορούν - ειδικά στις μεγάλες πόλεις - σαν τους τυφλούς. Μπερδεύουν τους δρόμους, τα μαγαζιά, τα λεωφορεία. Η σχέση τους με το χώρο είναι φωτογραφική. Η αναλφάβητη γυναίκα εξάλλου δυσκολεύεται στην καθημερινή της ζωή σε απλές δραστηριότητες (συμπλήρωση εντύπων, αλληλογραφίες, δυσκολίες επικοινωνίας και γενικά έχουν προβλήματα στις καθημερινές δοσοληψίες με τις διάφορες υπηρεσίες).

- Η αναλφάβητη γυναίκα δεν έχει τη δυνατότητα, λόγω δυσκολίας κατανόησης, για ενημέρωση γύρω από τις κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές εξελίξεις. Επίσης, δεν έχει αναπτύξει την απαιτούμενη ευαισθησία γύρω από αυτά τα θέματα. Είναι κλεισμένη στο «μικρόκοσμο» του οίκου της με μόνα ενδιαφέροντα και απασχολήσεις τις καθημερινές ανάγκες του νοικοκυριού. Και στην περίπτωση που η αναλφάβητη γυναίκα έχει μία στοιχειώδη ενημέρωση γύρω από τις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, διατρέχει τον κίνδυνο η ενημέρωση αυτή να είναι διαστρεβλωμένη, καθώς δεν έχει αναπτύξει την κριτική της ικανότητα, με αποτέλεσμα να έχει μειωμένη αντίληψη της πραγματικότητας. Όλα τα παραπάνω, σύμφωνα με την Ηλιού Μ. (1990), δημιουργούν ένα πλήθος ψυχολογικών συνεπειών στο γυναικείο φύλο: αισθήματα ανασφάλειας, μειονεξίας, φόβο στιγματισμού, χαμηλή αυτοεκτίμηση, έλλειψη αυτοπεποίθησης, απομόνωση και τάση περιθωροποίησης.
- Η σύγχρονη σκληρή εργασιακή πραγματικότητα απαιτεί από τη γυναικεία μόρφωση, επαγγελματική ειδίκευση, κριτική σκέψη, αποφασιστικότητα, δυναμισμό και αγώνα. Όμως η υποεκπαίδευση της γυναίκας κάθε άλλο παρά αυτά τα χαρακτηριστικά συγκεντρώνει. Σύμφωνα με την Ανδριανοπούλου (1980), οι αμόρφωτες γυναίκες είναι τα πρώτα θύματα της ποικιλότητας εργασιακής εκμετάλλευσης. Στις περισσότερες περιπτώσεις βέβαια οι γυναίκες αυτές μένουν κλεισμένες στο σπίτι στους παραδοσιακούς τους ρόλους μακριά από κάθε έννοια οικονομικής συμμετοχής. Η σύγχρονη τεχνοκρατική και ιδιαίτερα καταναλωτική κοινωνία επιβάλλει την εξωσπιτική εργασία της γυναίκας. Έτσι οι αναλφάβητες γυναίκες όταν εργάζονται έχουν τις χαμηλότερες

οικονομικές απολαβές καθώς εργάζονται ως ανειδίκευτες εργάτριες και πολλές φορές πέφτουν θύματα ποικιλότροπης εκμετάλλευσης από τους εργοδότες τους. Αυτό συμβαίνει γιατί οι γυναίκες αυτές δεν γνωρίζουν τα δικαιώματά τους, δεν ξέρουν να αμύνονται, δεν ξέρουν να διεκδικούν, δεν έμαθαν να πετυχαίνουν.

- Από τον αναλφαριθμισμό όμως δεν χάνουν μόνο οι γυναίκες ως ξέχωρες υπάρξεις, αλλά και ολόκληρη η κοινωνία. Οι αναλφάβητες σύμφωνα με την Ηλιού Μ. (1990), δεν μπορούν να παρακολουθήσουν τα συνεχή ανάπτυξη της τεχνολογίας (τεχνολογικά αναλφάβητες), με αποτέλεσμα την αναχαίτιση οποιασδήποτε συμμετοχής τους σε αυτή. Καθώς όμως η οικονομική παραγωγή υλοποιείται μέσα από τα τεχνολογικά μέσα, η ύπαρξη τόσο μεγάλου αριθμού αναλφάβητου παρεμποδίζει την παραγωγή, την υλική και τεχνική ανάπτυξη της ευρύτερης κοινωνίας.
- Η υποεκπαίδευση των γυναικών πέρα από τον αποκλεισμό που τους επιβάλλει από την παραγωγική διαδικασία, τις απομακρύνει και από την πολιτισμική εξέλιξη και διαδικασία. Σύμφωνα με την Δαράκη Π. (1995), πολλά γυναικεία ταλέντα χάνονταν όταν οι γυναίκες δεν εκφράζονται ελεύθερα, δεν αναπτύσσουν τα προσόντα και τις πνευματικές τους δυνάμεις και δεν ολοκληρώνουν την προσωπικότητά τους.

«Όλες οι μεγαλοφυΐες που τυχαίνει να γεννηθούν γυναίκες, είναι χαμένες για τον κόσμο είπε ο Σαντάλ». (Δαράκη Π., 1995, σελ. 147).

- Αναφέρεται τέλος και μία πολιτική διάσταση που έχει η προεκπαίδευση των γυναικών στην κοινωνία. Η αμάθεια όπως προαναφέρθηκε εμποδίζει τη διεκδίκηση δικαιωμάτων και την ανάπτυξη του δημοκρατικού ιδεώδους. Οι αγράμματοι σύμφωνα με

την Ανδριανοπούλου (1980), μεταμορφώνονται σε μία εύπλαστη μάζα χωρίς άποψη, κριτική σκέψη, τόλμη. Η αμάθεια εξυπηρετεί τα καθεστώτα εκείνα που θέλουν να αποπροσανατολίσουν και να δημιουργήσουν το λαό. Δεν απαιτεί και δεν επαναστατεί αυτός που δεν γνωρίζει.

Πολλές είναι οι διαστάσεις του αναλφαβητισμού. Οι συνέπειες όμως που αυτός συνεπάγεται είναι πραγματικά ολέθριες. Η αναλφάβητη γυναίκα έχει τις μικρότερες πιθανότητες να μεταπλασθεί σε ηθική προσωπικότητα με ισχυρή θέληση, ευαισθησία, αυτογνωσία και ιδανικά, με συναισθηματική - ψυχολογική ωριμότητα και αισθητική καλλιέργεια. Παράλληλα κάνει αγεφύρωτο το χάσμα ανάμεσα στα δύο φύλα διευρύνοντας τις ανισότητες και τις εσφαλμένες αντιλήψεις «περί ανωτέρου και κατώτερου φύλου».

Ο αναλφαβητισμός αποτέλεσε πολλές φορές αντικείμενο κρατικής παρέμβασης με επιτυχή ή μη αποτελέσματα. Σημαντικές εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις τόσο για την αντιμετώπιση του φαινομένου του αναλφαβητισμού, όσο και για τη γενικότερη αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος, έγιναν από το 1960 και μετά και οι οποίες αναλύονται στην επόμενη ενότητα.

Ε. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΜΟΡΦΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

(Από το 1960 έως σήμερα)

Πολλές από τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που κατά καιρούς έγιναν στη χώρα μας, απέβησαν άκαρπες χωρίς να επιλύσουν σημαντικά προβλήματα στο χώρο της παιδείας. Επιτακτική επομένως ήταν η ανάγκη μίας νέας μεταρρύθμισης με σκοπό την αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος. Την ανάγκη αυτή στο χώρο της εκπαίδευσης έρχεται να καλύψει η μεταρρύθμιση του 1964, έχοντας ως πρωταρχικό

στόχο την καταπολέμηση των παραγόντων εκείνων που παρεμπόδιζαν την εισαγωγή των μαθητών στο σχολείο μ., συνέπεια την αύξηση του αριθμού των αναλφαβήτων.

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964 αποτέλεσε σύμφωνα με τον Μπουζάκη (1987) προσπάθεια επαναπροσανατολισμού και κυριάρχησης ενός νέου πνεύματος στην Ελληνική Εκπαίδευση.

Η μεταρρύθμιση του 1964 περιλαμβάνει το νομοσχέδιο «Περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής (Στοιχειώδους και Μέσης) Εκπαιδεύσεως» (μετέπειτα Ν.Δ. 4379) και τα νομοσχέδια «Περί Τεχνικής Εκπαιδεύσεως» και «Περί Ιδρύσεως Πανεπιστημίων».

Με την μεταρρύθμιση του 1964 σύμφωνα με τον παραπάνω συγγραφέα, εισάγονται μ' αυτήν στην ελληνική εκπαίδευση οι παρακάτω καινοτομίες:

- Καθιερώνεται η εννιάχρονη υποχρεωτική φοίτηση που θα ίσχυε σταδιακά.
- Καθιερώνεται η δωρεάν εκπαίδευση για όλα τα Ελληνόπουλα ηλικίας 6 έως 15 ετών.
- Καθιερώνεται η δημοτική γλώσσα σ' όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης. Προβλέπεται ακόμη η εξοικείωση των μαθητών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην καθαρεύουσα. Στο Γυμνάσιο και το Λύκειο προβλέπεται η παράλληλη διδασκαλία και της καθαρεύουσας.
- Αυξάνονται τα έτη φοίτησης στις παιδαγωγικές ακαδημίες από δύο σε τρία και αναπροσαρμόζεται το πρόγραμμά τους.
- Τροποποιείται το πρόγραμμα των σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

- Ιδρύεται το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Καθιερώνονται μαθητικά συσσίτια.

Η μεταρρύθμιση του 1964 αποτέλεσε τη βάση για την εικόνα της σύγχρονης εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Στη συνέχεια θα αναπτυχθεί η μορφή της σύγχρονης εκπαίδευσης στη χώρα μας και η παρουσία της γυναίκας μέσα σ' αυτή.

1. Βαθμίδες Εκπαίδευσης

α) Πρωτοβάθμια εκπαίδευση

Με την μεταπολίτευση, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση παρουσιάζεται πάλι σαν αίτημα των καιρών. Την μεταρρύθμιση του 1964 διαδέχτηκε η μεταρρύθμιση του 1976. Σύμφωνα με τον Μπουζάκη (1987) με τη μεταρρύθμιση αυτή θεσπίσθηκε μία σειρά από νόμους μεταξύ των οποίων και ο Ν.309 του 1976 «για την οργάνωση και διοίκησης της γενικής εκπαίδευσης» σύμφωνα με το Μπουζάκη (1987).

«Σύμφωνα με τον παραπάνω νόμο η δημοτική εκπαίδευση παρέχεται δωρεάν στα νηπιαγωγεία και τα δημοτικά σχολεία. Στα νηπιαγωγεία η φοίτηση είναι διετής και μπορεί να γίνει υποχρεωτική σε ορισμένες περιοχές της χώρας μετά από πρόταση του Υπουργού Παιδείας και έκδοση σχετικών προεδρικών διαταγμάτων» (Μπουζάκης, 1987, σελ. 113).

«Όσο αφορά τη φοίτηση στο Δημοτικό σχολείο, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο νόμο, αυτή είναι εξαστής και εγγράφονται σε αυτό παιδιά που την 1^η Οκτωβρίου του έτους εγγραφής συμπληρώνουν ηλικία πέντε ετών και έξι μηνών. Το Δημοτικό σχολείο όπου ως γλώσσα διδασκαλίας καθιερώνεται η δημοτική (μετά την κατάργησή της με την αντιμεταρρύθμιση του 1967-69) έχει ανάμεσα στ' άλλα ως σκοπό να αφυπνίσει την ηθική συνείδηση των μαθητών και να βάλει τις βάσεις

της θρησκευτικής, της εθνικής και της ανθρωπιστικής αγωγής» (Μπουζάκης, 1987, σελ. 113).

Κατά την περίοδο 1981-1985 δρομολογήθηκε μία σειρά μεταρρυθμιστικών παρεμβάσεων στην Ελληνική Εκπαίδευση που αναφέρονται σε όλες τις βαθμίδες της. Πριν την υψίση του Νομοσχεδίου του 1985 για την οργάνωση και λειτουργία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, προηγήθηκαν διάφορα μεταρρυθμιστικά μέτρα όπως :

- Η καθιέρωση της δημοτικής ως επίσημη γλώσσα του κράτους.
- Η καθιέρωση του μονοτονικού συστήματος σύμφωνα με τον Π.Δ.297 του 1982.

Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση σύμφωνα με το Ν. 1566/85, παρέχεται στα δημοτικά σχολεία και τα νηπιαγωγεία, που μπορούν να εντάσσονται και σε κέντρα, τα οποία λειτουργούν μαζί με κρατικούς παιδικούς σταθμούς (παιδικά κέντρα). Και τα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης υπήρξαν πάντα μεικτά, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων ιδιωτικών σχολείων. Όμως η μεικτή εκπαίδευση και τα ίδια αναλυτικά προγράμματα δεν σημαίνουν και τους ίδιους προσανατολισμούς παρά το γεγονός ότι τα κορίτσια έχουν καλύτερες επιδόσεις από τα αγόρια.

Στην συνέχεια παρατίθεται πίνακας με τα ποσοστά των δύο φύλων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, κατά το σχολικό έτος 1989-90.

Πίνακας 2: Μαθητές Νηπιαγωγείων και Δημοτικών Σχολείων κατά φύλο

	1989 - 1990
ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΑ	
Σύνολο	141.756
Κορίτσια	69.321
% Κοριτσιών	48,9%
ΔΗΜΟΤΙΚΟ	
Σύνολο	834.688
Κορίτσια	404.228
% Κοριτσιών	48,4%

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., 1995

Όπως προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα, η συμμετοχή των δύο φύλων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι περίπου η ίδια. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία ισοκατανομή των δύο φύλων στο Νηπιαγωγείο και το Δημοτικό όπως αναφέρεται στην Εθνική Έκθεση Ελλάδος (1995).

Η ισοκατανομή αυτή δεν συμβαδίζει με την ολοκλήρωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ανάμεσα στα δύο φύλα. Συγκεκριμένα σύμφωνα με την Ε.Σ.Υ.Ε. το έτος 1989-90 τα ποσοστά των αγοριών και κοριτσιών που πήραν απολυτήριο Δημοτικού ήταν 41,1% και 39,7% αντίστοιχα.

Από τα παραπάνω ποσοστά γίνεται αντιληπτό ότι ένα ποσοστό ανδρών και γυναικών δεν ολοκληρώνουν το Δημοτικό, αλλά σταματούν σε κάποια τάξη. Έτσι λοιπόν σύμφωνα με την παραπάνω πηγή για το ίδιο έτος, ενδεικτικό μίας τάξης Δημοτικού έχει το 8,4% των ανδρών και 12,3% των γυναικών.

Παρατηρείται μία μικρή υπεροχή των γυναικών που εγκαταλείπουν το Δημοτικό. Οι λόγοι που οδηγούν τα δύο φύλα και συγκεκριμένα τα κορίτσια στη διακοπή του Δημοτικού, εντοπίζονται κυρίως :

- Στις παραδοσιακές αντιλήψεις για τη θέση και το ρόλο της γυναίκας μέσα στην κοινωνία
- Στο χαμηλό μορφωτικο-οικονομικό επίπεδο των γονιών.
- Στην έλλειψη σχολικού δικτύου.
- Στην δύσκολη προσαρμογή τους στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού σχολείου.

Σε σύγκριση με παλαιότερες εποχές, ο αριθμός των γυναικών που εγκαταλείπουν το Δημοτικό έχει μειωθεί σημαντικά, ωστόσο εξακολουθεί να υπάρχει.

Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση ως φορέας μετάδοσης γνώσεων κοινωνικοποίησης και διαμόρφωσης της προσωπικότητας των παιδιών μπορεί να συμβάλλει στην προσφορά ίσων ευκαιριών, στην άρση των φυλετικών ανισοτήτων, και στην ισότιμη παρουσία των δύο φύλων σε όλα τα επίπεδα της πολιτικής, κοινωνικής, οικογενειακής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής του τόπου. Αυτά θα πραγματοποιηθούν στην περίπτωση που εντοπισθούν και βελτιωθούν τυχόν αδυναμίες που παρουσιάζονται στον χώρο αυτό.

β) Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

«Σύμφωνα με το Ν.309/1976 για την οργάνωση και διοίκηση της γενικής εκπαίδευσης, το τριετές Γυμνάσιο αποτελεί το πρώτο κύκλο της γενικής και μέσης εκπαίδευσης» (Παλυβός Δ.Κ., 1987, σελ. 113).

«Σκοπός του Γυμνασίου σύμφωνα με την παραπάνω νομοθεσία είναι να συμπληρώσει και να εμπεδώσει την εγκύκλιο μόρφωση των εφήβων» (Τερζής Ν.Π., 1988, σελ. 30).

Ειδικότερος σκοπός του Γυμνασίου σύμφωνα με το Ν.1566/85 είναι «να προωθήσει την ολόπλευρη ανάπτυξη των μαθητών σε σχέση με τις δυνατότητες που έχουν στην ηλικία αυτή και τις αντίστοιχες απαιτήσεις της ζωής».

Σύμφωνα με την Ε.Σ.Υ.Ε. κατά το 1989-90 ο συνολικός αριθμός των μαθητών-τριών στο Γυμνάσιο ήταν 446.421, εξ' αυτών 213.394 δηλαδή το 47,8% ήταν κορίτσια. Έτσι προκύπτει ότι η συμμετοχή των δύο φύλων στο Γυμνάσιο είναι σχεδόν ισότιμη.

Παρά την αυξημένη συμμετοχή και των δύο φύλων στο Γυμνάσιο, ο αριθμός των ανδρών και γυναικών που έχουν ενδεικτικό της Γ΄ τάξης Μέσης Εκπαίδευσης εμφανίζεται κατά πολύ μειωμένος. Το 1991 το 13,3% του πληθυσμού 15 ετών και άνω που είχε ενδεικτικό Γ΄ τάξεως Μέσης Εκπαίδευσης ήταν άνδρες και το 10,7% γυναίκες.

Αυτό αποδεικνύει ότι ένας μεγάλος αριθμός και από τα δύο φύλα δεν ολοκληρώνει τα Γυμνάσιο. Οι λόγοι που οδηγούν και εδώ τα δύο φύλα στην εγκατάλειψη του Γυμνασίου εντάσσονται στους γενικότερους λόγους που αναφέρθηκαν ανωτέρω.

Οι απόφοιτοι των Γυμνασίων έχουν την δυνατότητα να φοιτήσουν στο δεύτερο κύκλο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που περιλαμβάνει τα Λύκεια τριετούς φοίτησης, όπως τα Λύκεια γενικής εκπαίδευσης και τα Λύκεια τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης.

Σύμφωνα με το Ν.1566/1985 «τα Λύκεια λειτουργούν ως γενικά, κλασικά, τεχνικά-επαγγελματικά και ενιαία πολυκλαδικά. Το Λύκειο επιδιώκει την ολοκλήρωση των σκοπών της εκπαίδευσης» (Τερζής, 1988, σελ. 36).

Το πρόγραμμα των γενικών λυκείων είναι προσανατολισμένο κύρια στην προετοιμασία των μαθητών για την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Το πρόγραμμα των μαθημάτων στην Α και Β τάξη του Λυκείου, είναι ενιαίο για όλους τους μαθητές, ενώ στη Τρίτη τάξη προβλέπονται μαθήματα κορμού και επιλογής.

Σύμφωνα με τον Τερζή (1988), ο Ν.576/1977 για την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση, θεώρησε τα τεχνικά-επαγγελματικά Λύκεια ισότιμα με τα γενικά και τους απέδιδε διττό σκοπό: την προετοιμασία των μαθητών ή για τα Α.Ε.Ι. ή για την ένταξή τους στην παραγωγική διαδικασία. Η φοίτηση και στα τεχνικά-επαγγελματικά Λύκεια είναι

τριετής και τα μαθήματα που διδάσκονται σε αυτά, διακρίνονται σε μαθήματα κορμού και σε πρόσθετα.

Με την παραπάνω νομοθεσία εισάγεται ένας νέος τύπος Λυκείου το ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο, το οποίο ενσωματώνει τη γενική με την τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση, συνδέει τη θεωρία με την πράξη και εισάγει μαθήματα σύγχρονης τεχνολογίας.

«Στόχος του Λυκείου αυτού είναι να προσφέρει στους μαθητές μετατρέψιμη γνώση: γενική και τεχνικοεπαγγελματική που να ανταποκρίνεται στους κοινωνικοοικονομικούς στόχους της Εθνικής αναπτυξιακής στρατηγικής» (Μπουζάκης, 1987, σελ. 127).

Έπειτα από την αναφορά στις σχετικές νομοθεσίες για την δευτεροβάθμια εκπαίδευση παρουσιάζονται πίνακες στους οποίους καταγράφονται τα ποσοστά συμμετοχής των κοριτσιών στα Γενικά, Τεχνικά και Πολυκλαδικά Λύκεια της χώρας.

Πίνακας 3: Ποσοστά κοριτσιών στα Γενικά, Τεχνικά και Πολυκλαδικά Λύκεια

	1989-1990	1984-1985
ΓΕΝΙΚΑ ΛΥΚΕΙΑ		
Σύνολο μαθητών	250.602	264.418
Κορίτσια	139.949	146.274
% Κοριτσιών	55,8	60,2
ΤΕΧΝΙΚΑ-ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ ΛΥΚΕΙΑ		
Σύνολο μαθητών	127.235	98.114
Κορίτσια	40.741	29.617
% Κοριτσιών	32	30,2
ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΑ ΛΥΚΕΙΑ		
Σύνολο μαθητών	19.474	4.507
Κορίτσια	9.918	2.199
% Κοριτσιών	50,2	48,8

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., 1995

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα παρατηρείται η υπεροχή των κοριτσιών στα Γενικά Λύκεια με ποσοστό 60,2% το 1984-85 και 55,8%

το 1989-90. Αντίθετα στα Τεχνικά-Επαγγελματικά Λύκεια παρατηρείται μικρότερη η συμμετοχή των κοριτσιών με ποσοστό 30,2% το 1984-85 και 32% το 1989-90. Στον τρίτο τύπο Λυκείων που αναφέρεται στον πίνακα, τα Πολυκλαδικά, η συμμετοχή των κοριτσιών είναι περίπου ίδια με τη συμμετοχή των ανδρών αφού τα ποσοστά κυμαίνονται σε 48,8% το 1984-85 και σε 50,2% το 1989-90.

Η παρουσία του γυναικείου φύλου στις καθαρά τεχνικές κατευθύνσεις της Μέσης Εκπαίδευσης έχει ελάχιστα βελτιωθεί τα τελευταία χρόνια, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις αρμοδίων εκπαιδευτικών, παρά το γεγονός ότι από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 παρατηρείται αύξηση του μαθητικού πληθυσμού της Τεχνολογικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης.

Σύμφωνα με τον Κασσωτάκη (1994), οι Ελληνίδες υποαντιπροσωπεύονται στους κλάδους της Τεχνικής Εκπαίδευσης και στα επαγγέλματα στα οποία αυτοί οδηγούν. Υπεραντιπροσωπεύονται αντίθετα στους κλάδους της Γενικής Εκπαίδευσης καθώς και στα αντίστοιχα επαγγέλματα.

Τα στατιστικά στοιχεία που ακολουθούν επιβεβαιώνουν την παραπάνω διαπίστωση.

Πίνακας 4: Ποσοστά συμμετοχής στα Λύκεια κατά φύλο

1983 - 1984		
	Κορίτσια	Αγόρια
Γενικά	55,0	45,0
Τεχνικά	8,5	91,5
Κλάδοι		
Μηχανολογικός	2,5	97,5
Ηλεκτρολογικός	5	95
Ηλεκτρονικός	3	97
Δομικός	36,6	63,3
Χημικός και Μεταλλουργίας	25	75
Εφαρμοσμένων Τεχνών	58	42

Πηγή: Υπουργείο Παιδείας (1984)

Είναι εμφανής η τάση των κοριτσιών να επιλέγουν κλάδους γενικής και θεωρητικής κατεύθυνσης και να αποφεύγουν τις τεχνικές, επαγγελματικές και θετικές κατευθύνσεις.

Το ερώτημα που τίθεται στο σημείο αυτό είναι γιατί παρατηρείται το φαινόμενο του μη προσανατολισμού των κοριτσιών στην τεχνική εκπαίδευση.

Η απροθυμία των Ελληνίδων να ακολουθήσουν την Τεχνική Εκπαίδευση, οφείλεται σε πολλούς παράγοντες. Οι παράγοντες αυτοί σχετίζονται τόσο με την αντίληψη που επικρατεί για την κατώτερης αξίας μόρφωση που παρέχει το Τεχνικό Λύκειο, όσο και με τα στερεότυπα και τις κοινωνικές αντιλήψεις που επικρατούν για το ρόλο της γυναίκας. Στερεότυπα που θεωρούν τη γυναίκα μη προικισμένη με τις δυνατότητες εκείνες όπως π.χ. μυϊκή δύναμη που απαιτούνται για τις τεχνικές δραστηριότητες, διότι η τεχνική εκπαίδευση, κατά παράδοση ταυτίζεται με την χειρωνακτική εργασία.

Ειδικότερα τα αίτια του μη προσανατολισμού προς την τεχνική εκπαίδευση σύμφωνα με έρευνα της Δ. Σιδηροπούλου όπως αναφέρονται στον Κασσωτάκη (1994), είναι τα ακόλουθα :

- Η έλλειψη ενδιαφέροντος για τα επαγγέλματα στα οποία οδηγούν οι σπουδές αυτές.
- Η αμφιβολία για τη δυνατότητα πραγματοποίησης πανεπιστημιακών, κυρίως, σπουδών και δευτερευόντως σπουδών στα Τ.Ε.Ι.
- Η αντίληψη ότι η μόρφωση που παρέχει το Τεχνικό Λύκειο είναι κατώτερη σε σύγκριση προς τη μόρφωση που παρέχει το Γενικό Λύκειο.

- Ο φόβος της δυσκολίας ανεύρεσης εργασίας.
- Η αρνητική στάση των γονέων απέναντι στις σπουδές αυτές.
- Η άποψη ότι οι σχέσεις μεταξύ διδασκόντων και διδασκομένων δεν είναι καλές.

Ο μη προσανατολισμός των κοριτσιών προς την τεχνική εκπαίδευση μπορεί να λειτουργήσει με αρνητικό τρόπο στην προσπάθεια των γυναικών να διεκδικήσουν ίση συμμετοχή σε χώρους που μέχρι τώρα ανήκουν κατά αποκλειστικότητα στη διαχείριση των ανδρών.

Συγκεκριμένα, «η στέρηση των γυναικών από την απόκτηση βασικών τεχνικών γνώσεων και δεξιοτήτων σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι συμβαίνει για τους άνδρες, αποτελεί δυσμενή παράγοντα για την αύξηση της απασχόλησής της, η ανάπτυξη της οποίας αποτελεί βασική προϋπόθεση για την χειραφέτησή της και για την ισότητα των δύο φύλων» (Κασσωτάκης, 1994, σελ. 38).

Ο μονομερής προσανατολισμός των γυναικών προς τα Γενικά Λύκεια, οδηγεί τις γυναίκες σε συγκεκριμένες επαγγελματικές επιλογές. Οι επαγγελματικές αυτές επιλογές περιορίζονται κυρίως σε επαγγέλματα θεωρητικά και παραδοσιακά όπως του εκπαιδευτικού, επαγγέλματα γραφείου τα περισσότερα από τα οποία είναι κορεσμένα. Αυτό έχει ως συνέπεια την απομάκρυνση του γυναικείου πληθυσμού από επαγγέλματα που απαιτούν τεχνική εξειδίκευση και τα οποία σύμφωνα με τα δεδομένα της αγοράς εργασίας παρουσιάζουν καλύτερες προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης, χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας και υψηλότερες αμοιβές.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η άνιση συμμετοχή των δύο φύλων όπως αυτή παρουσιάζεται στο χώρο της γενικής και τεχνικής εκπαίδευσης, αποβαίνει εις βάρος των γυναικών διότι προδικάζει τις μετέπειτα εκπαιδευτικές και επαγγελματικές τους επιλογές, οι οποίες θα αναλυθούν σε επόμενο κεφάλαιο και τις κατατάσσει σε κλάδους και ειδικότητες στενά συνδεδεμένες με την κυρίαρχη αντίληψη για το ρόλο και τη φύση της γυναίκας.

γ) Τριτοβάθμια εκπαίδευση

Οι απόφοιτοι των Γενικών και Τεχνικών Λυκείων μπορούν να συνεχίσουν τις σπουδές της στην τελευταία βαθμίδα εκπαίδευσης την τριτοβάθμια. Σ' αυτήν ανήκουν τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Α.Ε.Ι.) και τα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Τ.Ε.Ι.).

Ο νόμος 1268/1982 «για τη δομή και τη λειτουργία των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων» στο άρθρο 1 παρ. 2, αναφέρει ότι: «Η Ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Α.Ε.Ι.) που έχουν την αποστολή :

- Να παράγουν και να μεταδίδουν τη γνώση με την έρευνα και τη διδασκαλία και να καλλιεργούν τις τέχνες.
- Να συντείνουν στη διαμόρφωση υπεύθυνων ανθρώπων με επιστημονική, κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική συνείδηση και να παρέχουν τα απαραίτητα εφόδια που θα εξασφαλίζουν την άρτια κατάρτισή τους για επιστημονική και επαγγελματική σταδιοδρομία.
- Να συμβάλουν στην αντιμετώπιση των κοινωνικών, πολιτιστικών και αναπτυξιακών αναγκών του τόπου».

Με το Νόμο 652/1970 ιδρύθηκαν τα Κέντρα Ανώτερης Τεχνικής Εκπαίδευσης (Κ.Α.Τ.Ε.) τριετούς φοίτησης. Στόχος τους ήταν η παραγωγή μεσαίων στελεχών για να καλύγουν τις ανάγκες της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης. Τα Κ.Α.Τ.Ε. μετονομάσθηκαν σε Κέντρα Ανώτερης Τεχνικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (Κ.Α.Τ.Ε.Ε.) με την θέσπιση του Ν.576/77, τα οποία εξελίχθηκαν σε Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα το 1983 με την γήφιση του Ν. 1404/83.

Τα Τ.Ε.Ι. είναι προσανατολισμένα προς την Εφαρμοσμένη Έρευνα και Τεχνολογία, ενώ τα Πανεπιστήμια κυρίως στην θεωρητική και βασική έρευνα. Ένας από τους σκοπούς του Τ.Ε.Ι. σύμφωνα με το άρθρο 1 του παραπάνω Νόμου είναι :

«Να παρέχει θεωρητική και πρακτική εκπαίδευση επαρκή για την εφαρμογή, επιστημονικών, τεχνολογικών, καλλιτεχνικών ή άλλων γνώσεων και δεξιάτητα στο επάγγελμα».

Έπειτα από την παράθεση του νομοθετικού πλαισίου για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, παρουσιάζεται πίνακας για τον αριθμό συμμετοχής των δύο φύλων σε αυτήν καθώς και στις διάφορες σχολές. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στο ποσοστό συμμετοχής του γυναικείου πληθυσμού αφού αυτός αποτελεί το αντικείμενο της συγκεκριμένης μελέτης.

Πίνακας 5: Ο αριθμός συμμετοχής των δύο φύλων στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση

Βαθμίδα Εκπαίδευσης	1978-79		1973-74	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Ανώτατη Εκπαίδευση	60,0	40,0	66,1%	33,9
Ανώτερη Εκπαίδευση (παιδαγωγική ακαδημία κτλ)	47,7	52,3	39,8	62,2
Ανώτερη Τεχνική-Επαγγελματική Εκπαίδευση	66,1	33,9	72,8	27,2

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. 1973-74, 1978-79

Στα Πανεπιστήμια, στο σύνολο των φοιτητών το 40% ήταν γυναίκες κατά το ακαδημαϊκό έτος 1978-79. Το ποσοστό αυτό ήταν περίπου 34% το 1973-74 που σημαίνει μία σταδιακή αύξηση του αριθμού των κοριτσιών στην Ανώτατη Εκπαίδευση. Η συμμετοχή των κοριτσιών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες είναι ιδιαίτερα αυξημένη με ποσοστό 52,3% έναντι 47,7% των ανδρών. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η συμμετοχή των γυναικών στους διδακτικούς κλάδους σπουδών μειώθηκε σε σχέση με το 1973-74 (ήταν 62,2%) στοιχείο που δηλώνει ότι οι αντιλήψεις αρχίζουν να αλλάζουν.

Τέλος, η συμμετοχή τους στην Ανώτερη Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση είναι χαμηλή παρά το γεγονός ότι υπήρχε μία αύξηση από το 1973-74 οπότε ήταν 27,2%.

Σύμφωνα με πιο πρόσφατες έρευνες η κατανομή των σπουδαστών στα Ανώτερα και Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα κατά φύλο, έχει ως εξής:

Πίνακας 6: Κατανομή σπουδαστών ανωτέρων και ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων κατά φύλο

ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	1984-85	1989-90
Σύνολο φοιτητών	167.957	194.419
Κορίτσια	81.379	96.861
% Κοριτσιών	48,5	49,8
T.E.I.		
Σύνολο σπουδαστών	39.741	73.240
Κορίτσια	17.133	34.184
% Κοριτσιών	43,1	46,7
A.E.I.		
Σύνολο φοιτητών	111.446	117.260
Κορίτσια	53.219	61.754
% Κοριτσιών	47,8	52,7

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. 1995

Η παρουσία των γυναικών στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα ξεπερνά αυτή των ανδρών κατά το 1989-90 με ποσοστό 52,7%. Παρατηρείται μία σταθερή αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση. Αξιοσημείωτη είναι και η άνοδος του ποσοστού συμμετοχής στα T.E.I. σε 46,7% σε σχέση με προηγούμενα έτη.

Παρά την αύξηση όμως της συμμετοχής των γυναικών στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση παραμένει το πρόβλημα της άνισης συμμετοχής των γυναικών στις διάφορες σχολές τόσο των A.E.I. όσο και των T.E.I. Η άνιση αυτή συμμετοχή επιβεβαιώνεται από την παρουσίαση των παρακάτω πινάκων.

Πίνακας 7: Τριτοβάθμια Εκπαίδευση: Πανεπιστήμια-Συμμετοχή φύλων κατά ομάδες επιστημονικών κλάδων

1981-82		
Σύνολο φοιτητών	87.476	
Γυναίκες	37.187	42,5%
	Γ	Α
1. Φιλολογικές επιστήμες	76,0	24,0
2. Καλές Τέχνες	56,0	44,0
3. Νομική	50,7	49,3
4. Κοινωνικές, Οικονομικές, Πολιτικές Επιστήμες		
5. Φυσικομαθηματικές	40,2	59,8
6. Τεχνικές Επιστήμες	31,3	68,7
7. Ιατρικές Επιστήμες	15,8	84,2
	34,5	65,5
	Γ+Α = 100	

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. 1982

Ο γυναικείος πληθυσμός υπερτερεί στις Φιλολογικές Επιστήμες με ποσοστό 76.0% κατά το 1981-82. Έντονη είναι και η συμμετοχή του στις Καλλιτεχνικές Σχολές και τη Νομική με ποσοστά 56.0% και 50.7% αντίστοιχα για κάθε σχολή. Αντίθετα στις Τεχνικές Επιστήμες το ποσοστό συμμετοχής είναι πολύ χαμηλό 15.8%.

Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν και τα αποτελέσματα των εισαχθέντων στα Α.Ε.Ι. για το 1995 του Ν. Αχαΐας όπως αυτά εδώθηκαν από την Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Πάτρας.

Πίνακας 8: Εισαχθέντες του Ν. Αχαΐας στα Α.Ε.Ι.

	1994-95	
Σύνολο φοιτητών	633	
Γυναίκες	340	
	A	Γ
1. Φιλολογικές επιστήμες	9	49
2. Καλές Τέχνες	2	14
3. Κοινωνικές, Οικονομικές, Πολιτικές Επιστήμες		
4. Παιδαγωγικά	25	38
5. Φυσικομαθηματικές	9	61
6. Ιατρικές Επιστήμες	32	23
7. Τεχνικές Επιστήμες	30	36
8. Στρατιωτικές Σχολές	45	22
	68	3

Πηγή: Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Πάτρας, 1996

Όπως διαφαίνεται από τους παραπάνω πίνακες, παρά το γεγονός ότι έχει μεσολαβήσει μία δεκαετία και πλέον, δεν έχουν υπάρξει σημαντικές αλλαγές στον αριθμό εισαγωγής των δύο φύλων στις διάφορες σχολές των Α.Ε.Ι. Αξιοσημείωτη είναι και η μειοψηφία των γυναικών στις στρατιωτικές σχολές, οι οποίες θεωρούνται κατεξοχήν ανδρικός χώρος.

Εμφανής είναι και στην Ανώτερη τριτοβάθμια εκπαίδευση η τάση των γυναικών προς σχολές θεωρητικές και παραδοσιακά ταυτισμένες με τη φύση τους. Στις Σχολές Κοινωνικής Πρόνοιας και Στελεχών Υγείας και Γραφικών Τεχνών η συμμετοχή τους είναι εντυπωσιακή με ποσοστό 72,7% και 54,5%.

Μειωμένη εμφανίζεται η συμμετοχή τους στις Τεχνικές Σχολές, ιδιαίτερα στις σχολές εκείνες που οδηγούν σε καλύτερες προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης.

Πίνακας 9: Τριτοβάθμια Τεχνική - Επαγγελματική Εκπαίδευση
Δημόσιες Σχολές (ΚΑΤΕΕ)

1981-82		
Σύνολο Φοιτητών	21.924	
Γυναίκες	8.366	38,1%
Σχολές	Γυναίκες	Άνδρες
Τεχνολόγων μηχανικών	17,8	82,2
Τεχνολόγων τροφίμων	45,0	55
Τεχνολόγων γεωπονίας	39,2	60,8
Στελεχών επιχειρήσεων	55,2	44,8
Στελεχών Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας	72,7	27,3
Γραφικών Τεχνών	54,5	45,5

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. 1982.

Προς την ίδια κατεύθυνση προσανατολίζονται ακόμα και σήμερα οι γυναίκες, σύμφωνα με τα αποτελέσματα των εισαχθέντων στα Τ.Ε.Ι. για το 1995 του Ν. Αχαΐας, όπως παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα.

Πίνακας 10: Εισαχθέντες του Ν. Αχαΐας στα Τ.Ε.Ι.

1994-95		
Σύνολο Φοιτητών	525	
Γυναίκες	273	
Σχολές	Γυναίκες	Άνδρες
Μηχανολογίας	8	52
Ηλεκτρολογίας	10	33
Τεχνολόγων τροφίμων	2	2
Στελεχών επιχειρήσεων	33	18
Στελεχών Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας	65	12
Γραφικών Τεχνών	7	-

Πηγή: Δ/ση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Πάτρας 1996

Για μια ακόμη φορά επιβεβαιώνεται η στροφή των γυναικών σε σχολές ανθρωπιστικές και θεωρητικές όπως στελεχών Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας, ενώ μικρή παραμένει η συμμετοχή τους στις σχολές Μηχανολογίας και Ηλεκτρολογίας, οι οποίες επιλέγονται κυρίως από το ανδρικό φύλο.

Σύμφωνα με τα παραπάνω δεδομένα η ανισοκατανομή των δύο φύλων που παρατηρείται στο χώρο της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης είναι πραγματικότητα. Μία πραγματικότητα που εμποδίζει την εδραίωση της ισότητας των δύο φύλων, στο χώρο της εκπαίδευσης.

Σύμφωνα με τον Κασσωτάκη (1994), το γεγονός ότι η κοινωνία εξακολουθεί να προβάλλει διαφορετικά πρότυπα και διαφορετικές αξίες για τα δύο φύλα, αυτό αναπόφευκτα επηρεάζει και τις στάσεις τους έναντι των διαφόρων σπουδών και επαγγελμάτων.

«Οι επαγγελματικές επιλογές άρα των γυναικών είναι κοινωνικά υπαγορευσιμες. Από τη μία υπάρχει το σύστημα αξιών που περιορίζει τον επαγγελματικό ορίζοντα των γυναικών - στο παρελθόν πολύ περισσότερο από σήμερα - και διοχετεύει τις επαγγελματικές προτιμήσεις προς ορισμένη κατεύθυνση και από την άλλη υπάρχει η αγορά εργασίας με κάποιο βαθμό απορροφητικότητας των γυναικών ανάλογα με τα προσόντα και τις εξειδικεύσεις που έχουν αποκτήσει». (Κασιμάτη Κ., 1990, σελ. 17-18).

Έχει διαπιστωθεί ακόμη ότι τα κορίτσια σε σύγκριση με τα αγόρια σύμφωνα με τον Κασσωτάκη (1994) ωθούνται στην επιλογή των σπουδών τους περισσότερο από κίνητρα που σχετίζονται με την κοινωνική προσφορά και καλλιέργεια, ενώ τα αγόρια κινούνται περισσότερο από ωφελμιστικά κίνητρα (απόκτηση χρημάτων, εξουσίας κ.τ.λ.).

«Τα στερεότυπα για τη «γυναικεία φύση», για την ευαισθησία, την καλαισθησία, που χαρακτηρίζουν το γυναικείο φύλο, επιτρέπουν τη μαζική συμμετοχή τους στις φιλοσοφικές-παιδαγωγικές σχολές, όχι όμως και στο Πολυτεχνείο που απαιτεί επιστημονική γνώση και

αντικειμενικότητα που ταιριάζουν λιγότερο στη γυναικεία φύση». (Κάτσικας - Καββαδίας, 1994, σελ. 127).

Εκτός από την άνιση κατανομή των δύο φύλων τις διάφορες σχολές, ενδιαφέρον αποτελεί και η διαφοροποίηση μεταξύ των πτυχιούχων των δύο φύλων. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα το αποδεικνύουν.

Πίνακας 11: Επίπεδο εκπαίδευσης πληθυσμού 15ετών και άνω κατά φύλο 1981, 1985, 1991

	1981	1985	1991
ΑΝΔΡΕΣ			
Σύνολο	100	100	100
Έχουν μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών	-	-	0,5
Πτυχιούχοι Ανωτάτων Σχολών	6,8	7,6	8,7
Πτυχιούχοι Αν. Τεχν. Επαγ. Σχολών	-	-	4,2
ΓΥΝΑΙΚΕΣ			
Σύνολο	100	100	100
Έχουν μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών	-	-	0,2
Πτυχιούχοι Ανωτάτων Σχολών	3,6	4,3	5,8
Πτυχιούχοι Αν. Τεχν. Επαγ. Σχολών	-	-	2,6

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1981, 1985, 1991.

Από τα παραπάνω, σύμφωνα με έρευνα του Εργατικού Δυναμικού (ΕΣΥΕ), σε 100 άνδρες και 100 γυναίκες αντίστοιχα, προκύπτει ότι οι γυναίκες αποτελούν, μειοψηφία σε σύγκριση με τους άνδρες που κατέχουν τον αντίστοιχο τίτλο σπουδών. Η μειοψηφία αυτή των γυναικών οφείλεται σε παράγοντες που σχετίζονται τόσο με το φύλο τους όσο και με το οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο της οικογένειάς τους. Για παράδειγμα μία γυναίκα που εισάγεται σε κάποια σχολή μπορεί κατά την διάρκεια των σπουδών της να διακόψει για να παντρευτεί ή να κάνει οικογένεια.

Αξιοσημείωτη επίσης είναι η διαφοροποίηση των φύλων αναφορικά με την πραγματοποίηση μεταπτυχιακών σπουδών και την απόκτηση

διδακτορικού διπλώματος, ακόμη και στις επιστήμες όπου πλειοψηφούν οι γυναίκες.

«Έτσι π.χ. το ακαδημαϊκό έτος 1983-84 στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών από τους 19 διδάκτορες μόνο οι 9 ήταν γυναίκες, στη Φιλοσοφική Θεσσαλονίκης από τους 9 η 1 και στη Φιλοσοφική Ιωαννίνων από τους 7 μόνο οι 3». (Στατιστική Επετηρίδα, 1986, σελ. 133).

Βέβαια σημασία δεν έχουν μόνο τα ποσοστά των πτυχιούχων ανδρών και γυναικών αλλά και η «αξία» του πτυχίου που κατέχουν. Εάν ληφθεί υπόψη με βάση τα προαναφερθέντα ότι οι γυναίκες αποτελούν συντριπτική πλειοψηφία σε ορισμένες σχολές, όπως είναι αυτές των ανθρωπιστικών σπουδών και της φιλοσοφίας και για μικρή μειοψηφία σε άλλες σχολές όπως είναι εκείνες της εφαρμοσμένης μηχανικής ή μηχανολογίας, θα διαπιστώσει ότι οι γυναίκες συγκεντρώνονται συνήθως σε επαγγέλματα με χαμηλότερες αποδοχές από εκείνα στα οποία συγκεντρώνονται άντρες.

Επομένως η κατανομή των δύο φύλων στις διάφορες σχολές προδικάζει και την ανάλογη αξιοποίηση του πτυχίου στο χώρο εργασίας.

Σύμφωνα με τους Κάτσικα-Καββαδία (1994) η επαγγελματική αξιοποίηση των σπουδών είναι χαμηλή, όταν δεν εξιστεγάζεται από το δίπλωμα μίας προνομιούχου σχολής. Είναι γνωστό που μπορεί να οδηγήσει για παράδειγμα το δίπλωμα-πτυχίο μίας σχολής γοήτρου και κύρους όπως των τμημάτων του Πολυτεχνείου ή της Ιατρικής.

Το πτυχίο της Παντείου μπορεί να μην οδηγεί πουθενά, το πτυχίο της Φιλοσοφικής στην ανεργία ή σ'ένα επάγγελμα με μέτρια οικονομική απόδοση και σχετικά μειωμένο κοινωνικό γόητρο, αντίθετα με τα τμήματα του Πολυτεχνείου ή την Ιατρική που έχουν πολύ πιο ευνοϊκές επαγγελματικές και κοινωνικές πρακτικές.

Με βάση την κατανομή των δύο φύλων στις διάφορες σχολές της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, προκύπτει ότι οι γυναίκες είναι πλειοψηφία σε σχολές με μικρή «αξία» πτυχίου, ενώ για τους άνδρες συχνά συμβαίνει το αντίθετο.

Παρόλο που η πρόσβαση του γυναικείου φύλου στις διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης παρουσιάζει αύξηση συγκριτικά με παλαιότερα χρόνια, η ισότητα των δύο φύλων στο χώρο της εκπαίδευσης ουσιαστικά δεν έχει επιτευχθεί.

«Η διάκριση σε βάρος τους μετατοπίζεται αντίστοιχα: στις ανώτερες βαθμίδες, στο είδος της εκπαίδευσης στην αξία των διπλωμάτων. Όταν η ισότητα επιτυγχάνεται πραγματικά, δεν χρησιμεύει για πολύ. Όταν στο τομέα των δικαιωμάτων των γυναικών, ιδιαίτερα στην εκπαίδευση, πανηγυρίζουν για νίκη, έχουμε να κάνουμε τις περισσότερες φορές, με μια καθυστερημένη ή με μια εντυπωσιακή εξαίρεση». (Ηλιού Μ., 1990, σελ. 204).

2. Ερμηνείες για τις υψηλές επιδόσεις των κοριτσιών

Αφορμή για την ανάλυση του φαινομένου των υψηλών επιδόσεων των κοριτσιών, αποτέλεσε η υψηλή βαθμολογία την οποία παρουσιάζουν τα τελευταία χρόνια στις πανελλήνιες εισαγωγικές εξετάσεις τα κορίτσια. Είναι εκείνες που υπερέχουν με υψηλότερα ποσοστά επιτυχίας από τα αγόρια.

«Σε μία εποχή - συνταγματικής τουλάχιστον - ισότητας των δύο φύλων, είναι δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς τα αγόρια από τα κορίτσια. Είναι όμως γεγονός: τα κορίτσια είναι εκείνα που ρέπουν περισσότερο προς τη μάθηση απ' ό,τι τα αγόρια και συγκεντρώνουν μεγαλύτερα ποσοστά επιτυχίας από το Δημοτικό έως και τις Πανελλήνιες εξετάσεις. Δεν πρόκειται για ένα περιοδικό ή τοπικό φαινόμενο, αλλά

για μία εδραιωμένη - εδώ και δεκαετίες - κατάσταση σε παγκόσμια σχεδόν κλίμακα». (Αθανασίου Α., 1991, σελ. 1).

«Στην Ελλάδα σε ότι αφορά το επίπεδο ευφυΐας ανδρών και γυναικών δεν έχει γίνει καμιά απολύτως μελέτη. Αν κρίνει κανείς όμως από τα γυναικεία ποσοστά επιτυχίας και πρωτιάς στις εισαγωγικές, τότε γίνεται φανερό ότι η μέση ελληνίδα είναι εξαιρετικά ευφυής και με μεγάλη δυνατότητα αντίληψης». (Αρχείο ΧΕΝ Αθήνας).

Τίθεται στο σημείο αυτό το ερώτημα, εάν οι γυναίκες είναι πιο έξυπνες από τους άνδρες.

Η απάντηση βέβαια είναι αρνητική.

«Οι «πρωτιές» δεν συσχετίζονται με την εξυπνάδα, αλλά με την επιμέλεια και το διάβασμα με αυτή καθαυτή τη φύση του χαρακτήρα τους». (Αθανασίου Α., 1991, σελ. 1).

«Αν υπάρχουν κάποιες διαφορές επιδόσεων σε ορισμένους τομείς οι αιτίες θα πρέπει να αναζητηθούν περισσότερο στις κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες παρά στη βιολογία». (Αρχείο ΧΕΝ Αθήνας).

«Η δηλυκή επιτυχία στα σχολεία, σχολές και πανεπιστήμια, οφείλεται στο γεγονός ότι οι γυναίκες έχουν πολύ υψηλό από τους άνδρες βαθμό συγκέντρωσης. Οι μαθήτριες και οι φοιτήτριες προσέχουν πολύ περισσότερο απ' ό,τι τα αγόρια την ώρα της διδασκαλίας και χάρη στην αυξημένη ικανότητά τους για ταχεία αντίληψη, οι επιδόσεις τους στα θρανία είναι συγκριτικά ανώτερες από τις αντίστοιχες των αγοριών». (Αθανασίου Α., 1991, σελ. 2).

Σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, οι μαθήτριες είναι εκείνες που τρέφουν μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση, είναι πιο κοινωνικές, συμμετέχουν

περισσότερο στην διδασκαλία και ωριμάζουν γρηγορότερα απ' ότi τα αγόρια.

Στη συνέχεια θα παρατεθούν οι απόψεις και οι προβληματισμοί ορισμένων ειδικών όπως εκπαιδευτικών, κοινωνιολόγων, ψυχολόγων καθώς και μαθητών-τριών, όπως αυτές δημοσιεύθηκαν στα «ΝΕΑ» το 1991, με σκοπό να εξηγήσουν τους λόγους για τους οποίους τα κορίτσια «πρωτεύουν» περισσότερο.

Σύμφωνα με τον Φιλολόγο Παπαδαντωνάκη Α. «Δεν είναι τυχαίο που η Τρίτη δέσμη γυναικοκρατείται και έχει τις υψηλότερες βάσεις. Τα αγόρια αντιδρούν σε ένα συγκεκριμένο πρότυπο συμπεριφοράς, που τους έχει επιβάλλει το κοινωνικό κατεστημένο: να πιστεύουν και να καταξιώνονται μέσα από επιτυχίες. Αντιδρούν στη λογική της αποστήθισης, ενώ τα κορίτσια είναι πιο δεκτικά στη λογική αυτή και είναι πιο συνεπή στο διάβασμα και στην παρακολούθηση της παράδοσης».

Ο Μαθηματικός Κουτσουβέλης Σ., υποστηρίζει ότι «μέσα στην οικογένεια το αγόρι και το κορίτσι μεγαλώνουν με διαφορετικά πρότυπα. Και τα δύο αντιδρούν στο κατεστημένο του φύλου τους. Το αγόρι δεν θέλει πια να συνδυάζει τη ζωή του με επιτυχίες και το κορίτσι θέλει να κερδίσει ό,τι του έχουν στερήσει».

Η Κοινωνιολόγος Γκρέτα Τ., αναφέρει ότι «τα κορίτσια πετυχαίνουν περισσότερο στο σύστημα εξετάσεων, γιατί είναι πιο πειδαρχημένα και μπορούν με μεγαλύτερη ευκολία ν' απομνημονεύουν τα μαθήματα».

Ενώ σύμφωνα με την Κοινωνιολόγο Δρετανιώτη Π., «οι πρωτιές, οι οποίες είναι κατάκτηση περισσότερο των κοριτσιών οφείλονται κατά μεγάλο μέρος στην οικογένεια, που ακόμη και σήμερα ελέγχει τις

κινήσεις και τη συμπεριφορά των κοριτσιών, με αποτέλεσμα να περιορίζει την ελευθερία τους και το χρόνο γυμναστικής. Έτσι το διάβασμα αποτελεί διέξοδο αλλά και βασικό κίνητρο απελευθέρωσης από τον οικογενειακό κλοιό».

Η γυμναστικός Κατάκη Χ., θεωρεί «την επιτυχία της γυναίκας στον κοινωνικό τομέα ως τρόπο απελευθέρωσης της από τη φυλακή της οικογένειας».

Σημαντικό είναι να παρατεθούν και οι απόψεις κάποιων μαθητών και μαθητριών που πρώτευσαν στις εισαγωγικές πανελλήνιες εξετάσεις του 1991.

Η μαθήτρια Καραγιώργη Α., υποστηρίζει ότι «τα κορίτσια ωριμάζουν πιο γρήγορα από τα συνομήλικά τους αγόρια και βλέπουν με μεγαλύτερη σοβαρότητα τα θέματα των σπουδών και της επαγγελματικής κατοχύρωσης».

Ενώ ο μαθητής Μανίκας Θ., αναφέρει πως «τα κορίτσια είναι πιο πειθαρχικά κι αυτό τους ανοίγει δρόμους. Έχουν επίσης μεγαλύτερη πίστη στο σκοπό τους».

Η κατάκτηση της «πρωτιάς» των κοριτσιών στο χώρο της εκπαίδευσης είναι πραγματικότητα. Η κατάκτηση αυτή των γυναικών σχετίζεται άμεσα με τα στερεότυπα που επικρατούν για το ρόλο της. Η γυναίκα ζώντας σε μία ανδροκρατούμενη κοινωνία που τη θέλει αμέτοχη και απύσχα από την ενεργό κοινωνική ζωή και τα κέντρα λήψης αποφάσεων προσέγγισε το χώρο της εκπαίδευσης ως μοναδική διέξοδο που θα της ανοίξει το δρόμο για την κατάκτηση εκείνων που της έχουν στερήσει. Με την κατάκτηση της πρωτιάς η γυναίκα δικαιώθηκε και διέγυσε τις αντιλήψεις εκείνες που την παρουσιάζουν κατώτερη. Θέλησε με τον τρόπο αυτό ν' αναδειχθεί κοινωνικά, να

αποδείξει την πραγματική της αξία ότι μπορεί να τα καταφέρει εξίσου με τον άνδρα.

Παρόλα αυτά όμως η γυναικεία επιτυχία που παρατηρείται σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης δεν συνοδεύεται από την αντίστοιχη επιτυχία στον επαγγελματικό τομέα. Η γυναίκα δεν αντιμετωπίζεται με τα ίδια κριτήρια που αντιμετωπίζεται ο άνδρας όσον αφορά την επαγγελματική της αναγνώριση και αποκατάσταση.

Αν συγκρίνει κανείς σύμφωνα με την Κασιμάτη Κ. (1990) τα επίπεδα εκπαίδευσης των γυναικών με τα επίπεδα απασχόλησής τους, θα διαπιστώσει ότι ένα μέρος δεν βρίσκει ανταπόκριση στην αγορά εργασίας, ισότιμη τουλάχιστον με εκείνη των ανδρών. Οι διαρθρωτικές καταστάσεις επηρεάζονται από την μακρόχρονη μεροληπτική αντιμετώπιση που όλα σχεδόν τα συστήματα επέβαλλαν σε βάρος της γυναίκας.

«Τα κορίτσια δεν εξαργυρώνουν την επιτυχία τους στην επαγγελματική σκακιέρα στο βαθμό που την εξαργυρώνουν τα αγόρια». (Αθανασίου Α., 1991, σελ. 1).

Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει ο αριθμός των γυναικών πτυχιούχων και οι θέσεις εργασίας που αυτές καταλαμβάνουν. Περισσότερα για το θέμα αυτό, θα αναφερθούν σε επόμενο κεφάλαιο.

3. Παράγοντες διαμόρφωσης των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών επιλογών των γυναικών

Η εικόνα της γυναικείας εκπαίδευσης όπως αυτή είναι διαμορφωμένη στις τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης και συγκεκριμένα οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές των γυναικών, όπως αποδεικνύεται και από την ανάλυση του προηγούμενου κεφαλαίου,

διαφέρουν από εκείνες των ανδρών. Η διαφορά αυτή έγκειται σε παράγοντες που επηρεάζουν και διαμορφώνουν άμεσα ή έμμεσα τις επιλογές αυτές. Οι παράγοντες αυτοί σχετίζονται:

- Με τις αντιλήψεις που επικρατούν για τη «φύση» και το ρόλο της γυναίκας.
- Με την οικογένεια και την ταξική ένταξη
- Με τη δομή και τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος
- Με την επίδραση των Μ.Μ.Ε. και
- Με τα γυναικοκρατούμενα επαγγέλματα

Στη συνέχεια οι παράγοντες αυτοί αναλύονται διεξοδικά.

α) Αντιλήψεις για τη «φύση» της γυναίκας

Κατά καιρούς εκφράστηκαν διάφορες αντιλήψεις σχετικά με την ιδιαίτερη «φύση» της γυναίκας, που αποτέλεσαν το σημείο αναφοράς σε περιπτώσεις διαφοροποίησης των δύο φύλων. Αντιλήψεις που στηρίχτηκαν κατά κύριο λόγο στις βιολογικές ιδιότητες των γυναικών και σηματοδότησαν την ζωή τους εφ' όσον προσδιόριζαν την ταυτότητά τους, και την μετέπειτα εξέλιξη και πορεία τους μέσα στην κοινωνία. Μεταξύ αυτών και η αντίληψη που αναφέρεται στη βιολογική λειτουργία της αναπαραγωγής οποία αποτελεί βασική διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα.

Πολλές φορές, σύμφωνα με την Ιγγλέση (1990), η διερεύνηση της γυναικείας προσωπικότητας και συμπεριφοράς, «ως διαφορετικής» εστιάστηκε στη βιολογική διαδικασία της αναπαραγωγής, και ολόκληρος ο κύκλος της ζωής των γυναικών εξετάστηκε κάτω από αυτό το πρίσμα. Η επικράτηση της αντίληψης αυτής είχε ως συνέπεια

την ενίσχυση της παραδοσιακής κατανομής των φυλετικών ρόλων καθώς και την ταξινόμηση της πραγματικότητας με βάση το φυλετικό άξονα: ο «άνδρας» ταυτίστηκε με τον πολιτισμό ενώ η «γυναίκα» με τη φύση.

Διάχυτη υπάρχει ακόμη και σήμερα η αντίληψη ότι η γυναίκα αποτελεί το «ασθενές» φύλο. Η «αδυναμία» αυτή του γυναικείου φύλου αποδίδεται, σύμφωνα με την Τσολακίδου (1992), στη μειωμένη σωματική δύναμη και αντοχή που η γυναίκα διαθέτει σε σύγκριση με τον άνδρα καθώς και στη διαφορετική σωματική διάπλαση. Αυτό είχε ως συνέπεια τη μη συμμετοχή της γυναίκας σε χώρους όπου απαιτείται μεγάλη μυϊκή δύναμη. Κυρίως στο παρελθόν, διότι σήμερα λόγω της σύγχρονης Τεχνολογίας, όπως η Τάκαρη αναφέρει (1978), επινοούνται καινούριες εργασίες όπου χρειάζεται λιγότερη μυϊκή δύναμη. Άρα η αντίληψη αυτή τείνει να εκλείψει εφ' όσον δεν αποτελεί ιδιαίτερο εμπόδιο για την ένταξη της γυναίκας σε διάφορους χώρους, που χαρακτηρίζονται από βαριές εργασίες.

Η ίδια συγγραφέας τονίζει ότι η βιολογική συγκρότηση της γυναίκας δεν είναι εκείνη που παίζει τον καθοριστικό ρόλο στον επαγγελματικό προσανατολισμό της, όσο η επιρροή του περιβάλλοντός της. Περισσότερο επηρεάζεται ψυχολογικά ως προς την φυσική της αδυναμία από το περιβάλλον που δεν παύει να της θυμίζει ότι είναι το «ασθενές» φύλο και αυτό έχει μεγάλη σημασία στη διανοητική της ανάπτυξη. Κανένας δεν την ενθαρρύνει και όλοι της υπενθυμίζουν τις μεγάλες ανύπαρκτες βιολογικές της και άλλες διαφορές από τον άνδρα και το άσκοπο να επιχειρήσει κάτι σημαντικό και διαφορετικό με τη φύση της.

Μια ακόμα αντίληψη συνδεδεμένη με τη γυναικεία «φύση» είναι η αντίληψη για την δηλυκότητα. Η αντίληψη αυτή στηρίζεται στην

περιορισμένη εξυπνάδα της γυναίκας, όπου σύμφωνα με την Τάκαρη (1978), η εξυπνάδα αυτή περιορίζεται σε ικανότητες που θα τη βοηθήσουν να μεταμορφώσει τον εαυτό της προκειμένου να γίνει αρεστή στο άλλο φύλο.

Αναμφισβήτητα οι παραπάνω αντιλήψεις έχουν ριζώσει βαθιά στην κοινωνία και έχουν επηρεάσει αρνητικά την εξέλιξη του γυναικείου φύλου. Η επιρροή τους μπορεί να εντοπισθεί και στους τομείς του εκπαιδευτικού και επαγγελματικού προσανατολισμού, όπου η γυναίκα διστάζει ακόμα και σήμερα να κατευθυνθεί σε κλάδους που αφορούν την Τεχνική και την επιστήμη, αλλά ακολουθεί κλάδους που στην πλειονότητά τους ταιριάζουν περισσότερο στο χαρακτήρα και τη «φύση» τους.

β) Αντιλήψεις για τη θέση της γυναίκας

Οι κοινωνικές αντιλήψεις για τα δύο φύλα δεν περιορίζονται μόνο στην «φύση» της γυναίκας αλλά επεκτείνονται και στη θέση που οι άνδρες και οι γυναίκες κατέχουν στους διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Σύμφωνα με την Μαραγκουδάκη (1993), παρά το γεγονός ότι η κοινωνική θέση της γυναίκας σήμερα συγκριτικά με παλαιότερες εποχές έχει βελτιωθεί εξακολουθεί ωστόσο σε σχέση με αυτήν του άνδρα να είναι υποδεέστερη και περιθωριακή και απέχει πολύ από το γράμμα των νόμων περί ισότητας των φύλων.

Κατά καιρούς θεσπίσθηκαν διάφορες νομοθετικές ρυθμίσεις που αναγνώριζαν το δικαίωμα της γυναίκας για ίση συμμετοχή σε διάφορους τομείς όπως στην εκπαίδευση, στην αγορά εργασίας στην πολιτική. Η πραγματικότητα αποδεικνύει ότι υπάρχει μία αντίφαση

ανάμεσα στις νομοθετικές ρυθμίσεις και στη θέση της γυναίκας στην κοινωνική ζωή.

Ένας από τους λόγους που συνέβαλλε στην αντίφαση αυτή είναι η ισχύς και η διαίωσιση των παραδοσιακών κοινωνικών αντιλήψεων για τη θέση και τους ρόλους των δύο φύλων.

Όπως αναφέρει ο Κασσωτάκης (1994), η κοινωνία παρά τον εκσυγχρονισμό της και την αλλαγή του τρόπου αντιμετώπισης των δύο φύλων εξακολουθεί να κάνει σαφή διάκριση μεταξύ των γυναικείων και ανδρικών ρόλων. Συνεχίζει να προβάλλει διαφορετικά πρότυπα και διαφορετικές αξίες για τα φύλα που αναπόφευκτα επηρεάζουν και τις στάσεις τους έναντι των διάφορων σπουδών και επαγγελμάτων.

Σύμφωνα με την Πανταζή-Τζίμα (1984), η πρωταρχική θέση της γυναίκας στην συνείδηση της κοινωνίας μας είναι πάντα αυτή που ήταν ανέκαθεν. Η γυναίκα είναι κυρίως σύζυγος και μητέρα και πολίτης, ποτέ ίσος με τον άνδρα.

«Σύμφωνα με το κυρίαρχο κοινωνικό πρότυπο ο ρόλος της γυναίκας εστιάζεται περισσότερο στην οικογενειακή παρά στην επαγγελματική ζωή. Η κοινωνία τη θέλει περισσότερο καλή σύζυγο και στοργική μητέρα παρά επιτυχημένη επαγγελματία» (Κασσωτάκης, 1994, σελ. 40).

Αυτό είχε ως συνέπεια τη στροφή της γυναίκας σε χώρους τόσο εκπαιδευτικούς όσο και επαγγελματικούς που να εναρμονίζονται απόλυτα με το ρόλο της στην κοινωνία.

Οι Κάτσικας - Καββαδίας (1994), αποδίδουν την αυξημένη ή μειωμένη προτίμηση του γυναικείου φύλου στις διάφορες σχολές των Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι. στις παραπάνω αντιλήψεις, οι οποίες κατευθύνουν τις

προτιμήσεις των γυναικών για συγκεκριμένες σχολές και επαγγέλματα. Έτσι η ετικέτα του «γυναικείου» επαγγέλματος διαγράφεται πίσω από επιλογές που μοιάζουν να είναι ελεύθερες.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές των γυναικών υπαγορεύονται σε σημαντικό βαθμό από τις κοινωνικές αντιλήψεις για τη «φύση» και τη θέση των φύλων στην κοινωνία. Η απαγόρευση αυτή λειτουργεί ασυνείδητα τις περισσότερες φορές για τη γυναίκα, η οποία ενώ προσπαθεί απεγνωσμένα να ξεφύγει από τον παραδοσιακό ρόλο, πέφτει στην παγίδα να ενεργεί με βάση τη συγκεκριμένη ταυτότητα που η κοινωνία της αποδίδει. Με τη τακτική αυτή η ίδια η γυναίκα ενσαρκώνει το μοντέλο της γυναικείας ταυτότητας και είναι άμεσα υπεύθυνη για την αναπαραγωγή του.

γ) Η οικογένεια σε συνάρτηση με τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές των κοριτσιών

Η οικογένεια ως φορέας κοινωνικοποίησης του ατόμου συμβάλλει στην διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Αποτελεί τον αρχικό χώρο όπου δημιουργείται μέσα από αυτόν η πρώτη επαφή του παιδιού με το περιβάλλον.

Οι γονείς σύμφωνα με την Κασσιμάτη (1984), μεταφέρουν συνειδητά ή ασυνείδητα τη συμπεριφορά τους τις κοινωνικές αξίες και στάσεις τους με συνέπεια να συμβάλλουν με τον τρόπο αυτό στην δημιουργία φιλοδοξιών, επιθυμιών και να αναπτύσσουν σε σημαντικό βαθμό τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές προσδοκίες των παιδιών τους.

Το γεγονός ότι η οικογένεια λειτουργεί ως φορέας μετάδοσης κοινωνικών προτύπων και αντιλήψεων σημαίνει ότι δεν αποτελεί

ανεξάρτητη κοινωνική μονάδα αλλά εντάσσεται στο ευρύτερο κοινωνικό σύστημα. Μέσα από το κοινωνικό σύστημα - πλαίσιο στο οποίο ανήκει, διαμορφώνει και επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό την επιλογή του επιπέδου εκπαίδευσης καθώς και του επαγγέλματος.

Αυτό επιτυγχάνει με τους παρακάτω τρόπους:

-Με τον διαφορετικό τρόπο διαπαιδαγώγησης των δύο φύλων μέσα στην οικογένεια, καθώς και με τις διαφορετικές προσδοκίες, όνειρα που οι γονείς τρέφουν για το αγόρι και το κορίτσι αντίστοιχα.

Ο διαφορετικός τρόπος διαπαιδαγώγησης είναι απόρροια των κοινωνικών προτύπων και αντιλήψεων που επικρατούν για το ρόλο και τη θέση των δύο φύλων στην κοινωνία.

Σύμφωνα με τον Hoffman (1977), όπως αναφέρεται στον Κρίβα Σ. κ.α. (1987). Έρευνες απέδειξαν ότι οι γονείς περιμένουν περισσότερο από τα αγόρια, παρά από τα κορίτσια να είναι ανεξάρτητα, να έχουν αυτοπεποίθηση, υψηλή μόρφωση, να εργάζονται σκληρά, να είναι φιλόδοξα να κατευθύνονται σε μία επαγγελματική σταδιοδρομία, να είναι ευφυείς και με ισχυρή θέληση. Σε αντίθεση, οι προσδοκίες για τα κορίτσια είναι περιορισμένες και απαιτούν να είναι ευγενικά, αφιλοκερδή, ελαστικά, να έχουν καλούς τρόπους να κάνουν ένα καλό γάμο και να γίνουν καλές μητέρες.

Το γεγονός, όπως υποστηρίζει η Μαραγκαδάκι (1993), ότι οι γονείς αντιμετωπίζουν τα αγόρια και τα κορίτσια με διαφορετικούς τρόπους φαίνεται να έχει μακροπρόθεσμες συνέπειες για τα ενδιαφέροντα, τις ικανότητες, την ανεξαρτησία, την επιτυχία και τις διαπροσωπικές σχέσεις.

«Ο διαφορετικός αυτός τρόπος διαπαιδαγώγησης γνωστοποιεί και σηματοδοτεί στα παιδιά το φύλο τους και τα κατευθύνει έτσι ώστε να ανταποκριθούν στις αντίστοιχες κοινωνικές παραδοχές και προσδοκίες. Οι διαφορετικές εμπειρίες και βιώματα των αγοριών και των κοριτσιών στο οικογενειακό τους περιβάλλον συντελούν ώστε να εντάσσουν σωστά τον εαυτό τους και τους άλλους γύρω τους σε ένα από τα δύο φύλα και να αντιλαμβάνονται ότι οι τρόποι συμπεριφοράς και οι δραστηριότητες που αρμόζουν σε κάθε φύλο είναι διαφορετικές» (Μαραγκουδάκη, 1993, σελ. 84).

- Με το κοινωνικό - μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας.

Η οικογένεια εκτός από το κοινωνικό σύστημα - πλαίσιο στο οποίο ανήκει, εντάσσεται και στο ταξικό σύστημα το οποίο προσδιορίζει την κοινωνική προέλευση και καταγωγή του ατόμου και προδικάζει την πορεία του στην εκπαιδευτική και επαγγελματική του εξέλιξη.

Σύμφωνα με την Κασσιμάτη (1984), τρία είναι τα σημεία - υποθέσεις που σχετίζονται με την επίδραση της ταξικής ένταξης του ατόμου στις εκπαιδευτικές - επαγγελματικές επιλογές:

- Πρώτον, ότι στις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις επικρατούν διαφορετικές κοινωνικές αξίες για την επαγγελματική και εκπαιδευτική ζωή.
- Δεύτερον, ότι οι διάφορες τάξεις έχουν άνισες ευκαιρίες πρόσβασης στις διάφορες βαθμίδες εκπαίδευσης που αποτελούν το στάδιο της πρωτογενούς επιλογής επαγγέλματος και
- Τρίτον, ότι οι διάφορες κοινωνικές τάξεις έχουν διαφορετικές δυνατότητες και ευκαιρίες να μεταβούν από το σχολείο στην ενεργό ζωή.

Σύμφωνα με την παραπάνω συγγραφέα, οι άνισες εκπαιδευτικές ευκαιρίες που παρατηρούνται μεταξύ κοριτσιών που προέρχονται από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα αποδίδονται στα διαφορετικά συστήματα αξιών που επικρατούν στις κοινωνικές τάξεις στις οποίες ανήκουν. Δηλαδή, τα κορίτσια που ανήκουν στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις προτιμούν περισσότερο επαγγέλματα που μπορούν να ικανοποιήσουν βαθύτερα προσωπικά ενδιαφέροντα. Αντίθετα, κορίτσια που προέρχονται από αγροτικά ή εργατικά στρώματα ενδιαφέρονται περισσότερο για επαγγέλματα που τους εξασφαλίζουν καλύτερες αμοιβές, επαγγελματική ασφάλεια, και γενικότερα ανταποκρίνονται σε πρακτικότερες όψεις της ζωής.

Οι κοινωνικές αξίες για την επαγγελματική ζωή διαφοροποιούνται ανάλογα με την κοινωνική τάξη, αλλά ταυτόχρονα σύμφωνα με την Κασσιμάτη (1984), υπάρχουν αποκλίσεις από αυτή τη γενική τάση. Για παράδειγμα, δύο κορίτσια από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα μπορεί να έχουν τις ίδιες φιλοδοξίες για να πετύχουν ένα συγκεκριμένο κοινωνικό επίπεδο, η καταγωγή όμως της καδεμιάς θα παίξει αποφασιστικό ρόλο στην πραγμάτωση του τελικού σκοπού, γιατί οι αποστάσεις που θα διανύσει η κάθε μία για να φτάσει στο συγκεκριμένο επίπεδο είναι διαφορετικές. Αποστάσεις λιγότερο προσπελάσιμες για το κορίτσι που κατάγεται από χαμηλά κοινωνικά στρώματα και περισσότερο προσπελάσιμες για το κορίτσι των ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων.

Η διαφορετική ένταξη του κοριτσιού συνδέεται άμεσα με τις διαφορετικές ευκαιρίες πρόσβασης στις διάφορες βαθμίδες εκπαίδευσης. Το εκάστοτε εκπαιδευτικό σύστημα είναι εκείνο που συνηγορεί υπέρ των διαφορετικών ευκαιριών τις οποίες διαμορφώνει και αναπαράγει. Το σύστημα αυτό δίδει ιδιαίτερη έμφαση στην καλή

σχολική επίδοση σε όλες τις βαθμίδες η οποία είναι συνάρτηση πολλών κοινωνικών παραγόντων.

Έρευνα που έγινε στη χώρα μας, σύμφωνα με την Κασσιμάτη (1984), απέδειξε ότι τα αγόρια και κορίτσια των ανώτερων επαγγελματικών στρωμάτων έχουν καλύτερες επιδόσεις στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση από τα παιδιά των γεωργών και εργατών. Οι διαφορετικές επιδόσεις είναι αποτέλεσμα του καλύτερου και υψηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου των γονέων.

Η ταξική ένταξη δεν επιδρά μόνο στο πρωτογενές στάδιο επιλογής που είναι το επίπεδο και το είδος εκπαίδευσης. Σημαντικές προεκτάσεις έχει και στην επαγγελματική αποκατάσταση. Οι άνισες ευκαιρίες οι οποίες αναπτύσσονται στον τομέα της εκπαίδευσης, εξακολουθούν να υπάρχουν στον τομέα και το είδος απασχόλησης. Άτομα από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις έχουν διαφορετικές δυνατότητες και ευκαιρίες να μεταβούν από το σχολείο στην ενεργό ζωή. Η εξασφάλιση ενός συγκεκριμένου επιπέδου εκπαίδευσης (Ανώτερο - Ανώτατο) δεν σημαίνει ταυτόχρονα και εξασφάλιση αντίστοιχου επαγγελματικού ρόλου.

Σύμφωνα με την Ηλίου (1990), το δίπλωμα δεν εξασφαλίζει την επιθυμητή επαγγελματική και κοινωνική θέση, στα ίδια διπλώματα δεν αντιστοιχούν ίδιες επαγγελματικές ευκαιρίες και η μείωση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων δεν συνεπάγεται και τη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Είναι φανερό ότι οι άνισες ευκαιρίες που θα έπρεπε να εξαντλούνται στον τομέα της εκπαίδευσης συνεχίζονται και στον τομέα και το είδος απασχόλησης. Η κοινωνική ένταξη θα παίζει και εδώ καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια μετάβασης του κοριτσιού από

το χώρο της εκπαίδευσης στον τομέα της επαγγελματικής αποκατάστασης.

Καταλυτικό ρόλο στην υλοποίηση των εκπαιδευτικών επιλογών των κοριτσιών παίζει και η οικονομική κατάσταση της οικογένειας. Η οικονομική κατάσταση, όπως αναφέρουν οι Κάτσικας - Καββαδίας (1994), υπαγορεύει τελικά την παραμονή ή όχι του κοριτσιού στο σχολείο, παίρνει μέρος στην κατεύθυνση των εκπαιδευτικών του επιλογών αφού από αυτήν εξαρτάται εάν θα τις στηρίξει ή όχι. Μια ικανή και φτωχή μαθήτρια στις όποιες «επιλογές» της θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις οικονομικές δυνατότητες της οικογένειάς της.

Το εκπαιδευτικό σύστημα όπως σήμερα λειτουργεί, ευνοεί την ανάπτυξη της παραπαιδείας η οποία κρίνεται απαραίτητη για την σχολική επίδοση και επιτυχία και απαιτεί ταυτόχρονα την ύπαρξη οικονομικής άνεσης της οικογένειας.

«Οι μαθητές έρχονται στο σχολείο με τις μορφωτικές δυνατότητες που τους δίνει η κοινωνική τάξη που ανήκουν οι γονείς τους, αλλά το σχολείο είναι έτσι φτιαγμένο ώστε να βαθμολογεί τα κοινωνικά προνόμια σαν «φυσική ευφυΐα» (Φραγκουδάκη Α. 1980 σελ. 138).

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η οικογένεια παίζει καθοριστικό ρόλο στην εκλογή του τύπου σπουδών καθώς και του επαγγέλματος. Από τη θέση στην οποία κατέχει στο ταξικό σύστημα εξαρτάται η πραγμάτωση των επιλογών αυτών.

δ) Η επίδραση της εκπαίδευσης στον εκπαιδευτικό και επαγγελματικό προσανατολισμό των γυναικών

Ο χώρος της εκπαίδευσης πέρα από τις ακαδημαϊκές γνώσεις τις οποίες υποχρεούται να προσφέρει, λειτουργεί και ως χώρος μετάδοσης ευρύτερων μηνυμάτων όπως κοινωνικών αντιλήψεων,

απόψεων και αξιών. Μέσα από τους διάφορους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς και διαδικασίες μεταβιβάζει στους μαθητές - μαθήτριες και αντιλήψεις σχετικές με τους ρόλους των δύο φύλων και τη θέση που αυτοί κατέχαν στην κοινωνία.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τις Δεληγιάννη και Ζιώγου (1994), τα σχολεία λειτουργούν ως μεταβιβαστές σταθερών κοινωνικών στερεοτύπων από τη μία γενιά στην άλλη.

Έντονη είναι η παρουσία των σεξιστικών στοιχείων καθώς και των στερεοτύπων για τους ρόλους των φύλων σε διάφορους τομείς της εκπαιδευτικής διαδικασίας, όπως στον τρόπο αλληλεπίδρασης των εκπαιδευτικών με τους μαθητές, στα σχολικά βιβλία και σε άλλες πλευρές της εκπαίδευσης.

Η σεξιστική αυτή αντιμετώπιση και των δύο φύλων μέσα από τους παραπάνω μηχανισμούς, σύμφωνα με τις προαναφερθείσες συγγραφείς, επηρεάζει ποικιλότροπα την μελλοντική πορεία και εξέλιξη, κυρίως του κοριτσιού. Οι επιπτώσεις της γίνονται φανερές όχι μόνο στον τομέα της κοινωνικοποίησης και της κοινωνικής συμπεριφοράς, αλλά και σε άλλους τομείς κατά τη διάρκεια της ζωής της, όπως στη διαμόρφωση επιλογών που αφορούν την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους κατεύθυνση.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο τα βιβλία του Δημοτικού και κυρίως τα αναγνωστικά, εμφανίζουν τα δύο φύλα στους διάφορους ρόλους που αυτά καταλαμβάνουν. Πολλές είναι οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί τόσο στη χώρα μας όσο και στο εξωτερικό με αντικείμενο το παραπάνω θέμα.

«Τα σχολικά βιβλία και ιδιαίτερα τα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου, λειτουργούν ως μεταβιβαστές κοινωνικών κανόνων και

προτύπων στη νεότερη γενιά, αποτελώντας για το παιδί μία σημαντική πηγή πληροφοριών που έχουν σχέση ανάμεσα στα άλλα με τη συμπεριφορά και την ταυτότητα των δύο φύλων. Και ενώ η φανερή λειτουργική σκοπιμότητα των αναγνωστικών εντοπίζεται στην καλλιέργεια και ανάπτυξη της ανάγνωσης και της γραφής, μεταβιβάζουν έμμεσα διδάγματα, αρχές και αξίες που στο σύνολό τους καλύπτουν όλο το γνωστικό φάσμα, τη συνολική ιδεολογία που το εκπαιδευτικό σύστημα επιδιώκει να μεταδώσει» (Δεληγιάννη και Ζιώγου, 1994, σελ. 148).

Ο αντίκτυπος των μηνυμάτων αυτών προς τους μαθητές - μαθήτριες αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης και έρευνας πολλών επιστημόνων. Στην Ελλάδα η πρώτη που μελέτησε το σοβαρό αυτό θέμα ήταν η Φραγκουδάκη Α. το 1978, η οποία επισημαίνει την επίσημη προπαγάνδα του σχολείου προς όφελος της φυλετικής ανισότητας υποστηρίζοντας ότι στα βιβλία του Δημοτικού παρατηρείται αυστηρός καταμερισμός της εργασίας ανάμεσα στα φύλα που διαχέεται από την κατωτερότητα των γυναικών και μεταβιβάζει την άκριτη αποδοχή όλων των καθιερωμένων σχέσεων και ρόλων.

Την ίδια περίοδο ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι προσπάθειες ερευνητών με σκοπό την μελέτη του παράγοντα φύλο στην εκπαίδευση και κυρίως των στερεοτύπων για τους ρόλους των φύλων. Τα αποτελέσματα των αναλύσεων αυτών τα οποία περιορίστηκαν στη δομή και το περιεχόμενο των αναγνωστικών βιβλίων σύμφωνα με τη Δεληγιάννη - Καϊμτζή (1995), απέδειξαν καθαρά:

- Την έμφαση που δίδονταν στον παθητικό και υποταγμένο ρόλο των γυναικών σε αντιπαράθεση με την ενεργητική δυναμική και δημιουργική παρουσία των ανδρών.

- Την απόλυτη κυριαρχία του ανδρικού φύλου
- Την στερεότυπη κατανομή των ρόλων και καθηκόντων
- Και την παραδοσιακή οργάνωση της οικογένειας σύμφωνα με την οποία τα καθήκοντα των γυναικών ήταν περιορισμένα και προσδιορίζονταν από το τρίπτυχο της γυναίκας - μητέρας - νοικοκυράς, και σε ένα ρόλο που παρέμενε αμετακίνητος. Η κυριαρχία τους ήταν αναμφισβήτηση στο χώρο του σπιτιού, στο οποίο κινούνταν ως οι «βασίλισσες του οίκου».

Την κυριαρχία του ανδρικού φύλου και την υποταγή του γυναικείου, επιβεβαιώνει ο αριθμός και το είδος των επαγγελματιών που τα δύο φύλα εξασκούν όπως παρουσιάζονται στα κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων. Σύμφωνα με έρευνες τα επαγγέλματα που προβάλλονται είναι κατά κύριο λόγο ανδρικά.

Η αδυναμία των παλιών αναγνωστικών να συμβάλλει στην ισότητα των φύλων στο χώρο της εκπαίδευσης οδήγησε το Υπουργείο Παιδείας στη έκδοση καινούργιων αναγνωστικών βιβλίων. Τα αναγνωστικά αυτά με τίτλο «Η γλώσσα μου» πρωτοκυκλοφόρησαν και χρησιμοποιήθηκαν σταδιακά στα Δημοτικά Σχολεία το έτος 1982-83. Στόχος τους ήταν η κατάργηση των στερεοτύπων για τους ρόλους των δύο φύλων και ιδιαίτερα της σεξιστικής ιδεολογίας στην οποία δίδονταν έμφαση στα παλιά αναγνωστικά.

Σε πολλά σημεία των καινούργιων βιβλίων μπορεί να εντοπίσει κανείς ενδιαφέρουσες βελτιώσεις εάν τα συγκρίνει με τα παλιά και ιδιαίτερα σε ότι έχει σχέση με τον τρόπο που παρουσιάζονται στα κείμενα οι παιδικοί χαρακτήρες. Τα αγόρια και τα κορίτσια, σύμφωνα με την παραπάνω συγγραφέα, δεν διαφοροποιούνται σημαντικά μεταξύ τους ως προς τα συνηθισμένα τυπικά χαρακτηριστικά του φύλου τους.

Ο συστηματικός διαχωρισμός των φύλων όσον αφορά τις δραστηριότητες και τα ενδιαφέροντά τους έχει σταματήσει και η εικόνα της παιδικής ηλικίας που εμφανίζεται στα βιβλία είναι πολύ πιο κοντά στη σύγχρονη πραγματικότητα.

Οι ανανεωτικές αυτές τάσεις όμως δεν φαίνεται να ισχύουν και για τους ενήλικες. Παρόλα αυτά έχουν προστεθεί, κάποια στοιχεία που αφορούν τις σχέσεις των συζύγων που γίνονται λιγότερο τυπικές, την από κοινού αντιμετώπιση των προβλημάτων, καθώς και την παρουσία και κινητικότητα του άνδρα μέσα στο σπίτι.

Σύμφωνα με την Β. Δεληγιάννη - Κουϊμτζή (1995), το σπίτι στα παλιά αναγνωστικά αποτελούσε αποκλειστικά γυναικείο χώρο, με ποσοστό 68,4% των γυναικών και 21,5% των ανδρών που κινούνται μέσα στο σπίτι.

Στα καινούργια αναγνωστικά η διαφορά αυτή έχει μειωθεί για το κάθε φύλο με ποσοστά 40,9% και 21,9% αντίστοιχα. Το γεγονός ότι η κινητικότητα των ανδρών μέσα στο χώρο του σπιτιού έχει αυξηθεί ελάχιστα, αποτελεί αφενός μία καινοτομία των συγγραφέων σχετικά με την κατάργηση των στερεοτύπων για τους ρόλους των δύο φύλων, αφετέρου όμως η προσπάθεια αυτή έγινε αποσπασματικά και μονόπλευρα, δεν τονίζεται δηλαδή και η κινητικότητα των γυναικών σε χώρους που ανήκουν κυρίως στους άνδρες, έχοντας ως συνέπεια τον εμπλουτισμό και τη συμπλήρωση του ανδρικού ρόλου.

Η υποβάθμιση της γυναικείας θέσεως και ρόλου συνεχίζεται στα κείμενα και μέσα από την παρουσίαση των επαγγελμάτων με τα οποία ασχολούνται. Τα επαγγέλματα αυτά είναι ελάχιστα και σε συνολικό αριθμό και σε σχέση με τα αντίστοιχα ανδρικά. Στα κείμενα των αναγνωστικών όλων των τάξεων αναφέρονται 171 ανδρικά έναντι 24

γυναικείων επαγγελμάτων. Εκτός από τον μικρό αριθμό των οποίων φαίνεται να κατέχουν οι γυναίκες πρόκειται για επαγγέλματα που χαρακτηρίζονται τυπικά γυναικεία, μεταξύ των οποίων και της δασκάλας, που είναι το μοναδικό επάγγελμα όπου οι γυναίκες περιγράφονται κατά την ώρα της δουλειάς.

Παρόλο που τα καινούργια αναγνωστικά πρωτοπορούν παρουσιάζοντας για πρώτη φορά επιστημονικά και Τεχνολογικά επαγγέλματα που ασκούνται από γυναίκες το γεγονός ότι αυτή η απασχόληση αναφέρεται χωρίς να περιγράφεται, έχει ως αποτέλεσμα να χάνεται η πληροφορία μέσα στο πλήθος των υπολοίπων μηνυμάτων.

Συνεπώς, η γυναίκα εξακολουθεί στα καινούργια αναγνωστικά να ασκεί περιορισμένους ρόλους. Παρατηρείται μια φειδωλή παρουσίαση των χώρων που κινείται και των δραστηριοτήτων που αναλαμβάνει. Οι αλλαγές και τα νέα στοιχεία που έχουν υπάρξει με τον τρόπο που παρουσιάζονται, δεν συντελούν στην κατάργηση των αντιλήψεων για τους ρόλους των φύλων. Αυτό επιβεβαιώνει και το γεγονός ότι το επάγγελμα δεν καταγράφεται σαν παρουσία της γυναίκας στο χώρο δουλειάς αλλά ως απουσία από τον κατεξοχήν χώρο που της ανήκει στο σπίτι.

Επομένως, επιτακτική κρίνεται η ανάγκη αλλαγής των αναγνωστικών βιβλίων, όσο αφορά το περιεχόμενό τους. Θα πρέπει να προσφέρουν γνώσεις και ερεθίσματα στα παιδιά χωρίς να τους δίνουν στερεότυπα, να τα κατευθύνουν δηλαδή σε προδιαγραμμένους στόχους και ρόλους αλλά να τα παροτρύνουν προκειμένου από μόνα τους να επιλέγουν εκείνο που πραγματικά τους ταιριάζει.

Μερίδιο ευθύνης στην αναπαραγωγή των στερεοτύπων για τους ρόλους των δύο φύλων αποδίδεται και στους εκπαιδευτικούς. Ο τρόπος εφαρμογής του εκπαιδευτικού έργου όπως διεξάγεται σήμερα στις διάφορες βαθμίδες εκπαίδευσης συμβάλλει σε σημαντικό βαθμό στην αναπαραγωγή αυτή.

Πρόκειται για ένα εκπαιδευτικό έργο το οποίο, σύμφωνα με τον Ξωχέλλη (1984), στηρίζεται σε μία μονοδιάστατη και μονόπλευρη σχέση και εξάρτηση του εκπαιδευτικού από τον κρατικό φορέα, ο οποίος χαράζει μία διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο σχολείο και την κοινωνία. Η διαχωριστική αυτή γραμμή έχει ως συνέπεια τη στεγανοποίηση του εκπαιδευτικού έργου και τη μεταβολή του εκπαιδευτικού σε απλό αποδέκτη και εκτελεστή των εντολών και διαταγών ενός κατά το κλασσικό διοικητικό - γραφείο - κρατικό πρότυπο οργανωμένου και ελεγχόμενου εκπαιδευτικού συστήματος.

Η πολιτεία προσπαθεί μέσω του εκπαιδευτικού και του έργου που αυτός εξασκεί, να εισάγει στην κοινωνία της αρχές και αξίες που εκείνη επιδιώκει. Η στάση των εκπαιδευτικών μαρτυρεί την έλλειψη πρωτοβουλίας, απέναντι στην εσκεμμένη αναπαραγωγή των στερεοτύπων για τους ρόλους των φύλων. Οι εκπαιδευτικοί «εδελουφλούν» ασπαζόμενοι τις υπάρχουσες εκπαιδευτικές διαδικασίες και μηχανισμούς. Το γεγονός για παράδειγμα ότι διδάσκουν βιβλία όπως τα αναγνωστικά, όπου το περιεχόμενό τους αντίκειται στις σύγχρονες αξίες και αρχές το αποδεικνύει.

Είναι οι πλέον αρμόδιοι ώστε να επισημάνουν τις αδυναμίες του εκπαιδευτικού συστήματος σε ότι αφορά την ανισότητα των φύλων και να προωθήσουν προτάσεις επίλυσης και βελτίωσης του προβλήματος προς το αρμόδιο Υπουργείο.

Προκειμένου να επιτευχθεί κάτι τέτοιο κρίνεται απαραίτητη η αλλαγή νοοτροπίας των εκπαιδευτικών σχετικά με τους ρόλους και τη θέση των δύο φύλων στην κοινωνία, και ιδιαίτερα των νέων εκπαιδευτικών, οι οποίοι αποτελούν, σύμφωνα με την Modeleine Arnot (1994), την εμπροσθοφυλακή της κοινωνικής αλλαγής.

«Οι νέοι εκπαιδευτικοί πρέπει να προφυλάζουν τους εαυτούς τους από τις προκαταλήψεις που δεν βασίζονται σε αποδείξεις αλλά σε στερεότυπα για την ανδρική και γυναικεία προσωπικότητα, τις ικανότητες, το δυναμικό, τις προσδοκίες κ.τ.λ. Θα πρέπει να προφυλαχθούν από λανθασμένες στάσεις και αξίες βασισμένες στην άγνοια μάλλον παρά στη γεύση των πραγματικών αναγκών των παιδιών» (Modeleine Arnot, 1994, σελ. 125).

Ο εκπαιδευτικός καλείται να παίζει αποφασιστικό ακόμη ρόλο στην προώθηση της ισότητας ευκαιριών ανάμεσα στα δύο φύλα. Μέσα στα πλαίσια του επαγγελματικού προσανατολισμού μπορεί να ενθαρρύνει τα κορίτσια θετικά προς την Τεχνική Εκπαίδευση. Σύμφωνα με τον Κασσωτάκη (1994), απαραίτητη είναι και η συστηματική ενθάρρυνση των κοριτσιών από την πλευρά των εκπαιδευτικών κατά τη διάρκεια διδασκαλίας τεχνολογικών μαθημάτων, καθώς και η ενημέρωση για τη φύση της σημερινής Τεχνολογίας και των ικανοτήτων και δεξιοτήτων που αυτή απαιτεί.

Ο εκπαιδευτικός καλείται σήμερα να υποδυθεί ένα καινούργιο ρόλο που να περιλαμβάνει μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων, που σημαίνει ότι από την πλευρά της πολιτείας, όπως ο Ξωχέλλης (1984) υποστηρίζει, απαιτείται να δοθούν μεγαλύτερα περιθώρια ερμηνείας του ρόλου του και συνεπώς ένα ευρύτερο πλαίσιο για πρωτοβουλία και αυτενέργεια στο έργο του καθώς και εκπαίδευση που θα

αποβλέπει σε επιστημονική ενημέρωση και προβληματισμό και όχι σε συσσώρευση γνώσεων.

Με βάση τα παραπάνω προκύπτει ότι η εκπαίδευση και συγκεκριμένα οι διάφοροι εκπαιδευτικοί μηχανισμοί και διαδικασίες στις οποίες στηρίζεται, εξακολουθούν να παίζουν σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες αναπαραγωγής της ανισότητας ανάμεσα στα φύλα και κατά συνέπεια στις άνισες επιλογές των δύο φύλων τόσο στο χώρο της εκπαίδευσης όσο και στον επαγγελματικό και αυτό γιατί αποτελεί η εκπαίδευση ένα από τους σημαντικότερους χώρους όπου λαμβάνονται αποφάσεις που επηρεάζουν τις μελλοντικές ευκαιρίες και προοπτικές στη ζωή των ατόμων.

ε) Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

«Τα μαζικά μέσα ενημέρωσης παίζουν σημαντικό ρόλο στην δημιουργία και την επιβολή κοινωνικών προτύπων καθώς και στη διαμόρφωση αντιλήψεων για τους κοινωνικούς ρόλους και την κοινωνική θέση των ατόμων. Αυτά θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην αλλαγή της νοοτροπίας και την παραδοχή της γυναίκας ως ισότιμο με τον άνδρα μέλος της κοινωνίας» (Τάκαρη, 1984, σελ. 264).

Παρά το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια η θέση της γυναίκας έχει εξελιχθεί και διαφοροποιηθεί σε όλα τα επίπεδα η εικόνα η οποία προβάλλεται μέσα από τη διαφήμιση, τον τύπο, το ραδιόφωνο, την τηλεόραση αποδεικνύει ότι τα μέσα μαζικής ενημέρωσης εξακολουθούν να προβάλλουν τη γυναίκα στους παραδοσιακούς της ρόλους. Ιδιαίτερη έμφαση ακόμη, σύμφωνα με την Πανταζή (1984) δίνεται στη γυναίκα - αντικείμενο, στη γυναίκα-καταναλώτρια, στις

λιγότερο δηλαδή ανδρώπινες και λιγότερο παραγωγικές της δραστηριότητες.

Η συγκεκριμένη αυτή εικόνα της γυναίκας συνδέεται με την βιομηχανία της διαφήμισης η οποία την γεννά και την αναπαράγει. Σύμφωνα με την παραπάνω συγγραφέα, η βιομηχανία αυτή στη χώρα μας εμπνέεται τις περισσότερες φορές από τα πιο εξεζητημένα αμερικανικά πρότυπα και απομακρύνεται όλο και περισσότερο από την πραγματικότητα, μεταφέροντας μια νοοτροπία και δημιουργώντας «μοντέλα» που επιβάλλουν και διαμορφώνουν τα άτομα και το περιβάλλον τους, σύμφωνα με κριτήρια αξιών κατάλληλων για τη βιομηχανική επικοινωνία.

Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις εκείνες που παρουσιάζουν, σύμφωνα με την Τάκαρη (1984), τη γυναίκα ως εργαζόμενη, και όταν την παρουσιάζουν ο ρόλος της είναι μία προέκταση περισσότερο των οικιακών της καθηκόντων. Η δράση της αναφέρεται πάντα σε δευτερεύουσες εργασίες.

Η εικόνα που δίδεται μέσα από τα διαφημιστικά μηνύματα συμβάλλει στην ενίσχυση των διακρίσεων ανάμεσα στα φύλα και ενθαρρύνει τα άτομα στους στερεότυπους ρόλους τους.

Ωστόσο η τηλεόραση ως ένα από τα πιο ισχυρά μέσα ενημέρωσης έχει διαπιστωθεί ότι κινείται στα παλιά ακόμα γυναικεία πρότυπα σαν να μην έχει υπάρξει καμία αλλαγή στη θέση της γυναίκας. Το γεγονός ότι η τηλεόραση προβάλλει ελάχιστα τις γυναίκες δημιουργούς του τόπου μας, τις γυναίκες πανεπιστημιακούς, τις ποιήτριες, τις ζωγράφους, τις αγρότισσες, τις εργάτριες, οι οποίες καταλαμβάνουν σημαντική θέση στους χώρους αυτούς και συμβάλλουν ενεργά στην προκοπή και ανάπτυξη της χώρας μας,

αποδεικνύει για μια ακόμη φορά την τάση του κοινωνικού συστήματος να ενισχύει μία ορισμένη εικόνα του γυναικείου φύλου υποδάλπωντας με τον τρόπο αυτό τις θετικές εξελίξεις και αλλαγές που έχουν σημειωθεί σχετικά με τη βελτίωση της θέσης τους στον επαγγελματικό χώρο.

Η Τάκαρη (1984), αναφέρει ότι υπάρχει τεράστια διαφορά ανάμεσα στην εικόνα της γυναίκας που παρουσιάζει η τηλεόραση και σε αυτή που υπάρχει στην πραγματικότητα. Αυτό έχει ως συνέπεια την μετάδοση λανθασμένων μηνυμάτων σε ανθρώπους που ενημερώνονται κυρίως από την τηλεόραση.

Πέρα από την τηλεόραση και τα υπόλοιπα μέσα, σε μικρότερο ίσως βαθμό, συμβάλλουν με τα δικά τους τρόπο στην προβολή της γυναικείας θέσης.

Όσον αφορά το ραδιόφωνο έχει διαπιστωθεί ότι λόγω του μεγάλου αριθμού των ιδιωτικών, κρατικών και δημοτικών σταθμών σε όλη την Ελλάδα, είναι πολύ δύσκολο να υπάρξουν στοιχεία γενικεύσιμα για τη γυναίκα. Εκείνο που μπορεί να τονιστεί είναι ότι στο ραδιόφωνο ελάχιστες είναι οι λεγόμενες γυναικείες εκπομπές.

Σχετικά με τον τύπο (εφημερίδες, περιοδικά) προβάλλεται και σε αυτόν το γυναικείο πρότυπο της Συζύγου - Μητέρας - Νοικοκυράς και επιπλέον η γυναίκα ως Σεξουαλικό Αντικείμενο και Διακοσμητικό Στοιχείο. Ιδιαίτερη έμφαση, σύμφωνα με την Τσολακίδου (1992), δίδεται στην εικόνα της γυναίκας που φροντίζει υπέρμετρα τον εαυτό της. Το ποσοστό των γυναικών αυτών από 35,4% το 1982-83 αυξήθηκε στα 48,5% το 1987-88 στα γυναικεία περιοδικά.

Η ποσοστιαία αυτή άνοδος φανερώνει την άνοδο του βιοτικού επιπέδου της Ελληνίδας τη μεγαλύτερη συμμετοχή της στην παραγωγική διαδικασία και το αυξημένο ενδιαφέρον της για την ερωτική προσέγγιση του άλλου φύλου. Ταυτόχρονα υποτιμάται ο εσωτερικός πλούτος της γυναίκας και αγνοείται η επιλογή μιας διαφορετικής αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου της.

Οι δραστηριότητες της περιορίζονται στην φροντίδα του εαυτού της, με απώτερο σκοπό την κατάκτηση του άλλου φύλου, έτσι ελαχιστοποιείται η πνευματικότητά της και η αξιοποίηση της δημιουργικότητάς της.

Σύμφωνα με την Δαράκη (1995), η σύγχρονη γυναίκα δέχεται μία επίθεση αποπροσανατολισμού από τα «εμπορικά» έντυπα, περιοδικά και εφημερίδες, όπου εμφανής είναι ο κίνδυνος υποβάθμισης της γυναικείας προσωπικότητας.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι τα μέσα μαζικής ενημέρωσης όχι μόνο δεν βοηθούν στην αλλαγή των προκαταλήψεων για τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας, αλλά μειώνουν την αξία της και αντί να εξαλείφουν την κατωτερότητά της την ενισχύουν. Μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά στη βελτίωση της νοοτροπίας για τη θέση και τους ρόλους των φύλων, αρκεί να μην ενισχύουν τα αρνητικά στερεότυπα όπως συμβαίνει πολύ συχνά μέχρι σήμερα.

στ) Γυναικοκρατούμενα Επαγγέλματα

Στους μέχρι τώρα παράγοντες που έχουν αναφερθεί και αναλυθεί θα μπορούσε να προστεθεί και ένας τελευταίος, ο οποίος επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό την εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία των γυναικών. Πρόκειται για τα γυναικοκρατούμενα επαγγέλματα τα οποία

επιλέγονται στην πλειοψηφία τους από γυναίκες. Τέτοια μπορούν να θεωρηθούν η Εκπαιδευτικός, η Νοσοκόμα, η Κοινωνική Λειτουργός, η Γραμματέας κ.α.

Η ύπαρξη των γυναικοκρατούμενων επαγγελμάτων παραπέμπει ταυτόχρονα στη διαφοροποίηση των επαγγελμάτων και στο διαχωρισμό τους σε δύο κατηγορίες: η μία αναφέρεται στα «ανδρικά» και η άλλη στα «γυναικεία» επαγγέλματα.

Σύμφωνα με τη Μούσουρου (1994), πρόκειται για μια διαφοροποίηση στον τομέα της απασχόλησης κατά κύριο λόγο κοινωνική ακόμη και όταν αποδίδεται στη θεμελιώδη διαφοροποίηση της ανδρικής και της γυναικείας βιολογίας, σωματικής διάπλασης κλπ.

Η διαφοροποίηση αυτή σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, παραπέμπει στη διχοτόμηση της αγοράς εργασίας, μια διχοτόμηση, η οποία συνδέεται άρρηκτα και με την ιεράρχηση των δύο τμημάτων της αγοράς αυτής: σε ανώτερες- ανδρικές εργασίες και κατώτερες - γυναικείες.

Σύμφωνα με την Τάκαρη Ν. (1984), το γεγονός ότι ορισμένοι κλάδοι επαγγελμάτων συγκεντρώνουν μεγαλύτερο αριθμό γυναικών από ότι ανδρών, οδηγεί ταυτόχρονα στην υποβάθμιση τους. Αυτό συμβαίνει επειδή μόνο και μόνο αποτελούνται από το «ασθενές» γυναικείο φύλο που ασχολείται με παραδοσιακές και υποδεέστερες εργασίες και όχι επειδή οι κλάδοι αυτοί έχουν ή όχι καίρια σημασία για την πρόοδο και προκοπή της κοινωνίας και της οικονομίας της χώρας.

«Η κατάκτηση ωστόσο από μέρους των γυναικών κλάδων που ήταν παραδοσιακά «ανδρικοί» μπορεί βέβαια να σημαίνει εξάλειψη των σε βάρος τους διακρίσεων μπορεί όμως και να εκφράζει την υποβάθμιση των κλάδων αυτών και την λόγω αυτής της απομάκρυνσης των

ανδρών. Προκειμένου λοιπόν να αξιολογήσει κανείς την πραγματική σημασία μιας «κατάκτησης» αυτού του είδους θα πρέπει να εκτιμήσει το βαθμό απομάκρυνσης των ανδρών από τον κλάδο, ο οποίος είναι στοιχείο σημαντικότερο από την είσοδο των γυναικών που τον κατέκτησαν» (Μουσούρου 1994, σελ. 74).

Η ύπαρξη των «γυναικοκρατούμενων» επαγγελμάτων λειτουργεί και ως φορέας αναπαραγωγής και διαίωνισης των στερεοτύπων για το ρόλο και τη θέση της γυναίκας.

Σύμφωνα με τις Δεληγιάννη - Ζιώγου (1994), τα παιδιά πληροφορούνται από πολύ νωρίς - από τα πρώτα κιόλας χρόνια του Δημοτικού σχολείου τον διαχωρισμό των επαγγελμάτων σε δύο κατηγορίες. Η πληροφόρηση αυτή γίνεται κυρίως μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια, στα οποία είναι ιδιαίτερα εμφανής η διάκριση αυτή όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα.

Στην περίοδο αυτή σύμφωνα με τις ίδιες συγγραφείς, όπου τίθενται οι βάσεις για τη μετέπειτα εξέλιξη και ολοκλήρωση της προσωπικότητας του ατόμου, τα παιδιά σχηματίζουν την εικόνα του ενήλικα εργαζόμενου, κατατάσσοντας τον άνδρα στα «ανδρικά» επαγγέλματα και τη γυναίκα στα «γυναικεία».

Ο διαχωρισμός αυτός σηματοδοτεί τις μελλοντικές τους εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές. Η πορεία που θα ακολουθήσουν είναι ήδη προδιαγεγραμμένη και σύμφωνη τις περισσότερες τουλάχιστον φορές με τις αντιλήψεις που τους εμφυτεύθηκαν για τη διαφοροποίηση των χώρων εργασίας που τα δύο φύλα καταλαμβάνουν.

Τα γυναικοκρατούμενα επαγγέλματα θα σταματήσουν να επηρεάζουν τον εκπαιδευτικό και επαγγελματικό προσανατολισμό των γυναικών μόνο όταν σε αυτά προωθηθεί και ανάλογος αριθμός

ανδρών, έτσι ώστε να πάγουν να λειτουργούν ως γυναικοκρατούμενα. Τα επαγγέλματα αυτά αποτελούν την προέκταση του ρόλου της γυναίκας που ασκείται μέσα στο σπίτι, έξω στην κοινωνία όπως π.χ. της παιδαγωγού, επάγγελμα για το οποίο θα μιλήσουμε περισσότερο και στη συνέχεια. Αυτός είναι ο κύριος λόγος, που οι άνδρες δεν επιθυμούν να ενταχθούν σε αυτά τα επαγγέλματα καθώς άκριτα και ασυνείδητα έχουν συνδέσει τις ασχολίες και τα ενδιαφέροντα της γυναίκας που της επιβλήθηκαν από την ανδροκρατούμενη κοινωνία, ως υποδεέστερα, μικρής σημασίας, «ανάξια» απασχόλησης. Γι' αυτό πρέπει να ενισχυθεί η δημιουργία ενιαίων επαγγελματίων όπου δηλαδή θα υπάρχει ισότιμη συμμετοχή των δύο φύλων ώστε να παγει να αναπαράγεται και το πρότυπο «ανδρικών» και «γυναικείων» επαγγελματίων.

• *Γυναίκα εκπαιδευτικός*

Ένας κλάδος στον οποίο η γυναίκα έχει πραγματικά πετύχει είναι ο εκπαιδευτικός. Παρουσιάζει ιδιαίτερη σημασία από την άποψη του αριθμού συμμετοχής του γυναικείου φύλου σε αυτόν. Σύμφωνα με την Τάκαρη (1984), στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση η γυναίκα παρουσιάζει μια μεγάλη συμμετοχή, στην τριτοβάθμια σε μικρότερο ποσοστό, ενώ χρόνο με το χρόνο αυξάνει το ποσοστό συμμετοχής και παρατηρείται αντίστοιχη μείωση της ανδρικής συμμετοχής. Εξάλλου δεν είναι τυχαίο ότι το επάγγελμα της εκπαιδευτικού και συγκεκριμένα της δασκάλας είναι το πρώτο επάγγελμα που εξάσκησαν οι γυναίκες.

Η πλειοψηφία των γυναικών στον εκπαιδευτικό χώρο φαίνεται και από τον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 12: Συμμετοχή γυναικών στο διδακτικό προσωπικό όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης

	1984-85	1989-90
Σύνολο Νηπιαγωγών	7472	8307
Γυναίκες	7137	8292
%	95,5	99,8
Σύνολο Δασκάλων	37942	42485
Γυναίκες	18188	21804
%	47,9	51,3
Σύνολο Καθηγητών	23679	29065
Γυναίκες	14842	18092
%	62,7	62,2
Σύν. Καθ. Γεν. Λυκ	16375	17932
Γυναίκες	7672	8773
%	46,9	48,9
Σύνολο Καθ. Τεχ. Λυκ	8149	9188
Γυναίκες	2879	3303
%	35,3	35,9
Σύνολο Καθ. Πολ. Λυκ	385	1790
Γυναίκες	136	862
%	35,3	48,2
Σύνολο Διδ. Προσ ΤΕΙ	4048	4682
Γυναίκες	1307	1760
%	32,2	37,6
Σύνολο Διδ. προσ ΑΕΙ	6786	8104
Γυναίκες	1869	2310
%	27,5	28,5

ΠΗΓΗ ΕΣΥΕ, 1995

Όπως προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα, η συμμετοχή των γυναικών στο διδακτικό προσωπικό σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης

είναι αρκετά μεγάλη. Στην προσχολική εκπαίδευση οι γυναίκες έχουν σχεδόν την αποκλειστικότητα. Στην δημοτική εκπαίδευση οι αριθμοί δασκόντων και διδασκουσών είναι περίπου ίδια, ενώ στην δευτεροβάθμια υπερτερούν οι γυναίκες. Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση υπάρχει συμμετοχή των γυναικών ωστόσο με μικρότερα ποσοστά.

Σύμφωνα με την Τάκαρη (1984), η γυναίκα εκπαιδευτικός προκειμένου να διοριστεί και να εξασφαλίσει το μέλλον της με μια σίγουρη και αξιοπρεπή εργασία, δέχεται να τοποθετηθεί οπουδήποτε, ενώ ο άνδρας που αποβλέπει και σε φροντιστηριακές παραδόσεις μαθημάτων πολλές φορές αρνείται έναν τέτοιο διορισμό.

Το επάγγελμα της εκπαιδευτικού διαπιστώθηκε πως είναι ιδιαίτερα δημοφιλές στις γυναίκες. Αυτό συμβαίνει, όπως έχει ήδη αναλυθεί, επειδή θεωρείται κοντά στη «φύση» της γυναίκας από τη μια και γιατί εντάσσεται στα γυναικοκρατούμενα επαγγέλματα, λειτουργώντας έτσι ως πρότυπο εργασίας για τα μικρά κορίτσια.

Ωστόσο ενώ οι γυναίκες υπεραντιπροσωπεύονται σε αυτή την κατηγορία το ποσοστό τους μειώνεται τόσο καθώς ανεβαίνουμε την εκπαιδευτική βαθμίδα, ενδεικτικό το ποσοστό 28,5% των γυναικών πανεπιστημιακών, αλλά επίσης το ποσοστό μειώνεται και καθώς ανεβαίνουμε την ιεραρχική κλίμακα. Οι γυναίκες, σύμφωνα με την Εθνική Έκθεση της Ελλάδος (1995), συγκεντρώνονται στις χαμηλότερες βαθμίδες, παραμένουν στάσιμες ή προάγονται με αργότερο ρυθμό από τους άνδρες, ιδιαίτερα αν έχουν οικογενειακές υποχρεώσεις.

Την άνιση κατανομή των γυναικών στις διάφορες βαθμίδες του ακαδημαϊκού προσωπικού αποδεικνύουν και παλιότερες έρευνες ειδικές πάνω στο θέμα αυτό.

Πίνακας 13: Ποσοστά γυναικών στο ακαδημαϊκό προσωπικό των πανεπιστημίων κατά βαθμίδα 1979-80

Καθηγητές	4,9
Τακτ. Καθηγ	3,4
Έκτακτοι Καθηγ	7,6
Μονιμοί Επίκουροι	9,1
Λοιποί Καθηγ	12,8
Υφηγητές	9,0
Ειδικοί επιστήμονες	36,0
Βοηθτ διδακτ προσωπικό	42,9
Επιμελητές	23,0
Βοηθοί	41,1
Λοιπό βοηθ διδακτ. Προσωπικό	59,8

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ 1979-80

Από τον παραπάνω πίνακα γίνεται εμφανής η άνιση συμμετοχή και κατανομή των γυναικών στις διάφορες βαθμίδες. Αλλά και η συγκέντρωση νεώτερων στοιχείων του 1991 από την επετηρίδα του ΤΕΙ Πάτρας, αποδεικνύουν και αυτά τη συγκέντρωση των γυναικών στις χαμηλότερες εκπαιδευτικές βαθμίδες.

Πίνακας 14: Αριθμός ανδρών και γυναικών στο εκπαιδευτικό προσωπικό του ΤΕΙ Πάτρας 1996

	Ανδρες	Γυναίκες
Καθηγητές	42	8
Επίκουροι Καθηγ	24	20
Καθηγητές Εφαρμ	29	35

ΠΗΓΗ: ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΕΙ ΠΑΤΡΑ 1996

Και από τον παραπάνω πίνακα συνάγουμε το ίδιο συμπέρασμα: στις υψηλές εκπαιδευτικές βαθμίδες οι γυναίκες υποαντιπροσωπεύονται ενώ όσο κατεβαίνουμε αυξάνεται η συμμετοχή των γυναικών.

Η παραπάνω διαπίστωση οφείλεται σε βαθύτερες αιτίες, οι οποίες έχουν να κάνουν με το επάγγελμα αυτό καθ' αυτό του πανεπιστημιακού, το χρόνο και τον τρόπο ζωής της εργαζόμενης γυναίκας καθώς και τη νοοτροπία που επικρατεί για τους κοινωνικούς ρόλους των δύο φύλων. Ωστόσο εάν δούμε τα στοιχεία αυτά διαχρονικά θα διαπιστώσουμε πως οι γυναίκες κάνουν σημαντικά βήματα να ανέλθουν σιγά - σιγά στις ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες.

«Το επάγγελμα του πανεπιστημιακού αποτελούσε ανέκαθεν 'ανδρικό οχυρό' όπου μέχρι σήμερα επικρατεί σκληρός ανταγωνισμός. Οι γυναίκες με υπομονή και επιμονή άνοιξαν σιγά - σιγά το δρόμο προς την κατ' εξοχήν αυτή ανδρική περιοχή». (Εθνική Έκθεση της Ελλάδος 1995, σελ. 47).

Το επάγγελμα του πανεπιστημιακού είναι άμεσα συνυφασμένο με τη χρήση του χρόνου, ο οποίος αποτελεί μια από τις προϋποθέσεις για επιτυχή σταδιοδρομία. Απαιτεί ακόμη ο ρόλος του πανεπιστημιακού εγρήγορση, αδιάκοπο ρυθμό εργασίας, παραγωγικότητα και συνεχή εμπλουτισμό γνώσεων. Είναι φανερό από τα παραπάνω ότι η γυναίκα Πανεπιστημιακός θα πρέπει, για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του επαγγέλματος, να κάνει πολλές θυσιές και πολλές φορές σε βάρος της ήρεμης και ευτυχισμένης οικογενειακής ζωής.

«Δεν έχει διαπιστωθεί καμιά σχέση ανάμεσα στην οικογενειακή κατάσταση των ανδρών και το πανεπιστημιακό επάγγελμα ενώ οι γυναίκες τίθενται μπροστά στο δίλημμα να επιλέξουν ανάμεσα στην ακαδημαϊκή σταδιοδρομία και την οικογένεια» (Δεληγιάννη - Ζιώγου, 1994, σελ.439).

Συμπερασματικά το επάγγελμα της εκπαιδευτικού περισσότερο από κάθε άλλο, επηρεάζει σημαντικά τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές

επιλογές των γυναικών. Επιπλέον αυτό συμβάλλει στην διαιώνιση και αναπαραγωγή των στερεοτύπων για την θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας.

ΣΤ. Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ, ΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η εκπαίδευση και ευρύτερα η παιδεία είναι σημαντικοί παράμετροι κοινωνικοποίησης αλλά και προσωπικής εξέλιξης, που επηρεάζουν και διαμορφώνουν σε σημαντικό βαθμό τον τρόπο ζωής μας. Μάλιστα σε τέτοιο βαθμό ώστε τις περισσότερες φορές να αποτελούν παράγοντα διαφοροποίησης ανάμεσα στους ανθρώπους.

Το επίπεδο εκπαίδευσης παίζει σπουδαίο ρόλο στον τρόπο που οι άνθρωποι επιλέγουν να οργανώσουν την προσωπική τους ζωή· επίσης, καθορίζει την εργασιακή κατάσταση του κάθε ατόμου και το ωθεί ή το απομονώνει από το κοινωνικό «γίγνεσθαι».

Ειδικά για τις γυναίκες που για αιώνες ήταν «υποδουλωμένες» στην ανδροκρατούμενη νοοτροπία, η εκπαίδευση αποτελεί το φωτεινό σηματοδότη που θα τις οδηγήσει στην απελευθέρωση, χειραφέτηση και προσωπική ανάπτυξη.

Ο συσχετισμός αυτών των παραμέτρων με την εκπαίδευση αποτελεί το αντικείμενο μελέτης αυτής της ενότητας.

1. Η προσωπική ανάπτυξη της γυναίκας ανάλογα με το μορφωτικό της επίπεδο.

Σήμερα η νομική κατοχύρωση της ισοτιμίας της γυναίκας έρχεται ως επισφράγιση της απελευθέρωσης της από τις κοινωνικές προκαταλήψεις και της δίνει τη δυνατότητα να δημιουργεί ελεύθερα και απεριορίστα.

Παρόλα αυτά η γυναίκα συναντά πολλά εμπόδια μπροστά της, αφού οι κοινωνικοί δεσμοί εξακολουθούν να καθορίζουν την ολοκλήρωση του «ανδρώπου - γυναίκα» μονάχα μέσα από τον ρόλο του στην οικογένεια. Η υποτίμηση και οι προκαταλήψεις σε βάρος της γυναίκας για τον περιορισμένο ρόλο της στη ζωή έχουν καταλυτική δύναμη στους σύγχρονους καιρούς.

Είναι φανερό πως η εκπαίδευση έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην απελευθέρωση της γυναίκας, από το κοινωνικό κατεστημένο και από την ψυχολογική υποδούλωσή της από τον άνδρα. Παράλληλα η επαγγελματική ειδίκευση διευκόλυνε την ίση συμμετοχή της σε πολλούς κλάδους της κοινωνικής παραγωγής. Το γεγονός αυτό κατοχύρωσε το δικαίωμά της να επιλέγει τις επαγγελματικές της απασχολήσεις. Αντιμετωπίζοντας το θέμα πολιτιστικά, διαπιστώνουμε ότι είναι πάρα πολύ υψηλά ακόμα τα ποσοστά των γυναικών που δε δείχνουν κανένα ενδιαφέρον για την πνευματική ζωή και τη μόρφωση.

Σύμφωνα με τη Δαράκη (1995), η εργαζόμενη γυναίκα του τόπου μας έχει περισσότερο αναπτυγμένη προσωπικότητα από μια μη εργαζόμενη (νοικοκυρά), αλλά όχι στο βαθμό που μπορεί και δικαιούται. Όπως δείχνουν οι στατιστικές, το μορφωτικό της επίπεδο βρίσκεται σε χαμηλή στάθμη. Έστω και αν είναι απόφοιτος Λυκείου ή Πανεπιστημίου, δε διατηρεί κανενός είδους σχέσεις με την πνευματική κίνηση, π.χ. να διαβάζει λογοτεχνία ή να ασχολείται με καλλιτεχνικές δημιουργίες.

Η ίδια συγγραφέας παρατηρεί ότι: η σύγχρονη Ελληνίδα δε διαθέτει τον ελεύθερο χρόνο της για διάβασμα, κινηματογράφο ή μουσική πάνω από μια ώρα κάθε μέρα. Διαβάζει λιγότερο από τις Ευρωπαϊκές βιβλία, περιοδικά και εφημερίδες. Η μη εργαζόμενη γυναίκα αναζητά την ψυχαγωγία της στη συντροφιά των συγγενικών προσώπων του οικείου περιβάλλοντος, χάνοντας έτσι την δυνατότητα

επικοινωνίας και προσέγγισης με τους άλλους ανθρώπους. Δεν της δίνεται η δυνατότητα να διασκεδάσει μόνη της ή με τις φίλες της, χωρίς τη συνοδεία του συντρόφου της με αποτέλεσμα να υφίσταται ένας συνεχής συμβιβασμός της θέλησής της με την επιθυμία των άλλων και ειδικότερα με την επιθυμία του συντρόφου της.

Αλλά και η εργαζόμενη - παντρεμένη γυναίκα δεν προλαβαίνει τις περισσότερες φορές να ενημερωθεί ή να παρακολουθήσει τις εκδηλώσεις της τέχνης, όσο και να διακατέχεται από καλλιτεχνικές ανησυχίες, γιατί καταπιάνεται περισσότερο με τις δουλειές του σπιτιού και με τη φροντίδα των παιδιών της. Επίσης, όταν ο άνδρας της παραμένει αδιάφορος απέναντι στην τέχνη, η ίδια δεν μπορεί να εκφράσει τις καλλιτεχνικές της ανησυχίες, γιατί αφομοιώνονται από τον τρόπο ζωής του συντρόφου της. Έτσι, η γυναίκα εκφράζει ξένες επιθυμίες και όχι τις δικές της, αναπαράγοντας την προσωπικότητα του συζύγου χωρίς να αναπτύσσει τη δικιά της.

Μόνο οι γυναίκες που ασχολούνται με την τέχνη έχουν περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους, ανεξάρτητα από εκείνη του άνδρα τους. Και αυτό, σύμφωνα με την άποψη της Τσολακίδου (1992), γιατί αποκτούν εκείνη την πνευματική καλλιέργεια που εμποδίζει την αφομοίωση των προβληματισμών τους από τις πατριαρχικές αξίες. Είναι η ίδια η τέχνη που εξασφαλίζει την ποιοτική καλύτερευση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Γιατί η γνώση, η μη διηθημένη στο φίλτρο της τέχνης, δεν εγγυάται το πλάτεμα του νου.

Ωστόσο, η παρουσία της γυναίκας στα γράμματα και στις τέχνες δεν είναι ακόμα ίδια αριθμητικά με τους άνδρες αυτό σημαίνει πως η γυναίκα χρειάζεται πρώτα από όλα να μην την απασχολούν έντονα βιοποριστικά προβλήματα, χρειάζεται κάποια συστηματικότερη

αφοσίωση στην πνευματική ζωή, ελεύθερο χρόνο, κατανόηση από τους δικούς της και ένα χώρο για να απομονώνεται.

Είναι γεγονός ότι η μόρφωση κάνει τη γυναίκα πολύ ευαίσθητη, αλλά και ικανή να συνειδητοποιεί περισσότερο τα προσωπικά της προβλήματα και να αντιδρά κατάλληλα στις δυσκολίες που τις παρουσιάζονται κάθε φορά η γνώση οξύνει το πνεύμα της, καλλιεργεί την κριτική της ικανότητα, διευρύνει του πνευματικούς της ορίζοντες και συντελεί στην ποιοτική ωρίμανση και ολοκλήρωση της προσωπικότητάς της.

Η γυναίκα που διαθέτει λόγω της μόρφωσης κριτική σκέψη, είναι ευαισθητοποιημένη όσον αφορά στα κοινωνικά, πολιτικά και πολιτιστικά ζητήματα της εποχής της. Αν και ο ελεύθερος χρόνος της μπορεί να είναι πολύ περιορισμένος, εξαιτίας του πολυσύνθετου ρόλου της μέσα στην κοινωνία, συμμετέχει σε ουσιαστικές πολιτιστικές και κοινωνικές δραστηριότητες ενημερώνεται και ασχολείται με το θέατρο, την πολιτική, τη λογοτεχνία, τη μουσική, την τέχνη, και τα γενικότερα κοινωνικά φαινόμενα της σύγχρονης εποχής.

Τα ερεθίσματα π.χ. που δίνει το θέατρο στη γυναίκα, της δημιουργούν τις προϋποθέσεις για να αρχίσει να αναζητά κάποιες αξίες, κάποια σημεία αναφοράς, προκειμένου να στηρίξει τη θεώρηση της ζωής της.

Γιατί όπως αναφέρει η συγγραφέας:

«Το θέατρο με την εκφραστική του αποκαλυπτικότητα υποδεικνύει στη γυναίκα να μην υποτάσσει την προσωπικότητά της ή τις αρχές της χάριν των αρχών του συντρόφου της. Ούτε να συνοδεύει με την παρουσία της τις καλλιτεχνικές του ανησυχίες. Αλλά να ακολουθεί τις δικές της πεποιθήσεις και επιθυμίες. Το θέατρο με το δυναμισμό των

πρώων του τη βοηθά να ξεφύγει από τις λιμνάζουσες καθημερινές της πράξεις και να προβληματιστεί πάνω στις αξίες οι οποίες την τοποθετούν στην ισότιμη κοινωνικά θέση με τον άνδρα. Στη θέση που πραγματικά της ταιριάζει» (Τσολακίδου, 1992, σελ. 192,193).

Η σύγχρονη Ελληνίδα, είτε διακρίνεται για το υψηλό πνευματικό της επίπεδο, είτε όχι, μέσα από τον καταγισμό των πολλαπλών μνημάτων και ερεθισμάτων που της παρέχουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, παύει να είναι απαθής απέναντι σε ουσιαστικά κοινωνικά προβλήματα και κάνει έντονη την παρουσία της και τη συμμετοχή της σε αυτά γι' αυτό και σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, ασχολείται πιο συστηματικά με φιλανθρωπικές δραστηριότητες, που αποβλέπουν στη στήριξη ατόμων με ειδικές ανάγκες, με ελλειπίς πόρους για διαβίωση, ατόμων τρίτης ηλικίας ή εξαρτημένων από ναρκωτικά και γενικά περιθωριοποιημένων κοινωνικά.

Φροντίζει για την πληρέστερη μόρφωση της, παρακολουθεί ειδικά σεμινάρια σχετικά με διάφορα επίκαιρα θέματα, έχει το θάρρος και την τόλμη να εκφράζει τις απόψεις της, παίρνει θέση και πρωτοβουλίες, που άλλοτε ήταν αποκλειστικό προνόμιο του ανδρικού πληθυσμού παρουσιάζεται έντονα δραστηριοποιημένη σε όλους τους τομείς, θέτει την προσωπική της σφραγίδα και ολοκληρώνει την προσωπικότητά της.

2. Η συμβολή της γυναίκας στην οικογένεια με βάση την εκπαίδευσή της

Η οικογένεια αποτελεί το θεμελιώδες κύτταρο της κοινωνίας, το βασικό της πυρήνα η έννοια του δεσμού αυτού διαφοροποιείται από εποχή σε εποχή, ανάλογα με τις κοινωνικές αλλαγές που συντελούνται η παραδοσιακή μορφή της οικογένειας στηριζόταν στην

κυρίαρχη εξουσία του άνδρα - ηγέτη και στην άμεση εξάρτηση της γυναίκας από αυτόν. Σήμερα στην κοινωνία προβάλλεται το πρότυπο της «πυρηνικής οικογένειας», όπου είναι κοινή η ευθύνη των δύο συζύγων για τη διατήρηση της οικογενειακής αρμονίας και τη σωστή διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

Πολύπλοκος και αρκετά δύσκολος είναι ο ρόλος της σύγχρονης Ελληνίδας, έτσι όπως διαμορφώθηκε με τις κοινωνικές εξελίξεις και κυρίως με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και τη συμμετοχή της γυναίκας στον επαγγελματικό τομέα. Αυτή η δυνατότητα που απέκτησε στον εργασιακό χώρο, της πρόσφερε χειραφέτηση αλλά παράλληλα της δημιούργησε επιπρόσθετες ευθύνες και υποχρεώσεις. Η γυναίκα σήμερα πρέπει να αντεπεξέλθει στις δυσκολίες που της δημιουργεί ο ρόλος της συζύγου - μητέρας - εργαζόμενης - νοικοκυράς.

Η υγιής οικογενειακή συμβίωση εξαρτάται τόσο από την αρμονική σχέση ανάμεσα στους δύο συζύγους, όσο και από τη σωστή σχέση γονέων και παιδιών.

Όταν η γυναίκα δεν έχει αποκτήσει την κατάλληλη μόρφωση, δεν έχει επίγνωση των δυνατοτήτων της και δεν αναζητά την ολοκλήρωση και ανάπτυξη της δικής της προσωπικότητας, αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες και κατευθύνοντας τη ζωή της, τότε εύκολα καθίσταται θύμα εκμετάλλευσης και καταπίεσης από το σύζυγό της στην περίπτωση αυτή δέχεται παθητικά και εκτελεί τις αποφάσεις του, θεωρώντας τον εαυτό της αδύναμο, με βιολογικές και πνευματικές ανεπάρκειες και περιμένει τα πάντα από τον άνδρα, τόσο στην αντιμετώπιση των καθημερινών προβλημάτων της οικογένειας, όσο και κάθε άλλης ευθύνης απέναντι στο κοινωνικό σύνολο.

Τότε είναι συνηθισμένο γεγονός, όπως τονίζει η Τσουλακίδου (1992), η διαχείριση των χρημάτων της οικογένειας να γίνεται από τον άνδρα με τη βουβή συγκατάθεση της γυναίκας που μπορεί να πηγάζει από την «ανάγκη» της για τον «αντρικό» οικονομικό έλεγχο. Αλλά και στην περίπτωση που η γυναίκα με την εργασία της μπορεί να εξασφαλίζει περισσότερα χρήματα στην οικογένεια, αυτό δεν της δίνει τη δυνατότητα να συμμετέχει στη λήψη των αποφάσεων για τη διάθεσή τους.

Επίσης, η οικιακή εργασία που εκτελεί και για την οποία καταβάλλει προσπάθεια και αρκετό χρόνο, τις περισσότερες φορές δεν αναγνωρίζεται από το σύζυγο, ο οποίος θεωρεί αυτονόητο ότι αποτελεί το βασικό της «καθήκον».

Όταν η γυναίκα έχει μια τέτοια αντιμετώπιση από το σπίτι, η ψυχική επαφή, η συναισθηματική ισορροπία του ζευγαριού διαταράσσεται και δεν είναι λίγες οι φορές που ο ένας από τους συζύγους, ή και οι δύο μαζί, προσβάλλει την προσωπικότητα του άλλου. Διαμορφώνεται τότε μια πολύπλοκη συναισθηματική κατάσταση, όπου δεν υπάρχει συνεργασία και ουσιαστικό διάλογο, αλλά ανταγωνισμός και απογοήτευση.

Όπως αναφέρει η Τσουλακίδου (1992), η γυναίκα προσπαθεί να μην επιβληθεί φανερά στη συζήτησή της με τον άνδρα για να μην χαρακτηριστεί σαν εριστική ή ακόμα να θεωρηθεί αποκομμένη από τις πατροπαράδοτες αρχές που τη δέλουν να συμμορφώνεται με τις απόψεις του συνομιλητή της.

Συνήθως οι απαντήσεις της μοιάζουν με ερωτήσεις ή με αινίγματα. Τις περισσότερες φορές όταν απαντάει είναι γελαστή, ώστε η απάντησή της να θεωρηθεί σαν ένα είδος αστείου.

Συχνά ο άνδρας σε μια συζήτηση διακόπτει τη συνομιλήτριά του ή την επιπλήττει, ενώ η γυναίκα που διακόπτεται συμμορφώνεται, σιωπάει και δεν ολοκληρώνει τις απόψεις της.

Η κατάσταση παρουσιάζεται συνήθως διαφορετική όταν η γυναίκα έχει πνευματική καλλιέργεια και γνώσεις. Τότε η ίδια αισθάνεται περισσότερο ευαισθητοποιημένη και συνειδητοποιημένη μέσα στον οικογενειακό χώρο και αυτό αντανakλά στην προσωπική σχέση της με το σύζυγό της, έχει την κρίση να μη δέχεται παθητικά τις αποφάσεις του, αλλά αυτές να είναι απόρροια κοινής σκέψης και ώριμου διαλόγου. Αναζητά διαρκώς τρόπους για καλύτερη επικοινωνία και συμβίωση με το σύντροφό της, γιατί διακρίνει τα διάφορα προβλήματα, προχωρά στην επίλυσή τους με συνεργασία και υπευθυνότητα.

Όταν μια σχέση στηρίζεται στον αλληλοσεβασμό, την κατανόηση, τη σύμπνοια και την ταύτιση των απόψεων, τότε είναι δημιουργική και σταθερή και δεν υπονομεύεται το μέλλον της. Όταν μιλάμε για ταύτιση απόψεων ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα, δεν εννοούμε ότι ο ένας πρέπει κατ' ανάγκη να ακολουθεί και να αντιγράφει πιστά τον άλλο, γιατί τότε δεν μπορεί να υπάρξει η αυτονομία, που πρέπει να έχει κάθε ελεύθερος άνθρωπος.

Ο καθένας από τους δύο συζύγους μπορεί να έχει διαφορετικά ενδιαφέροντα και απασχολήσεις, τις δικές του πεποιθήσεις, αρκεί πάνω από όλα να μην προσβάλλει ο ένας τον άλλον, να σέβεται ο καθένας τις επιλογές του άλλου και να μην περιορίζει την ελευθερία του. Τότε ο καθένας αναπτύσσει τη δική του προσωπικότητα, δεν καταπιέζει και δεν εκμεταλλεύεται τον άλλο, αλλά και οι δύο μαζί συνάπτουν μια υγιή προσωπική σχέση.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο ρόλος της γυναίκας - συζύγου είναι αρκετά δύσκολος στη σημερινή εποχή και διαμορφώνεται από τη μόρφωση και τη σημερινή εποχή και διαμορφώνεται από τη μόρφωση και τη γενικότερη καλλιέργεια που διαθέτει, από την ιδιαίτερη ψυχосύνθεση και το χαρακτήρα της, από τις αντιλήψεις της για τη ζωή και την οικογένεια. Ωστόσο είναι σαφές ότι μια σταθερή και υπεύθυνη σχέση μεταξύ των δύο συζύγων συντελεί καθοριστικά και στη σωστή ανατροφή και διαπαιδαγώγηση των παιδιών και το αντίθετο.

Σύμφωνα με την Μαντζαφού - Κανελοπούλου (1986) η γυναίκα της σύγχρονης πυρηνικής οικογένειας είναι περισσότερο μητέρα παρά σύζυγος. Είναι γνωστό στο Πανελλήνιο ότι αυτή θα προετοιμάσει - περισσότερο από τον άνδρα - το παιδί για τη ζωή του. Η φιγούρα της Ελληνίδας μάνας προβάλλει έντονα. Ανησυχεί και αμφιβάλλει αν φροντίζει σωστά το παιδί της, είτε πρόκειται για αγόρι είτε για κορίτσι. Και εκνευρίζεται και συγχύζεται.

Οι συγγενείς στην πυρηνική οικογένεια είναι πιο «έξω». Θα τη συμβουλέγουν και ίσως να την μπερδέγουν. Όμως στην αποτυχία της θα επωμισθεί μόνη της τις ευθύνες. Από τα πρώτα βήματα του παιδιού της αρχίζει να σκέφτεται πως θα του δώσει την καλύτερη ανατροφή. Η μητέρα στη σύγχρονη πυρηνική οικογένεια είναι περισσότερο από ποτέ παρούσα στη ζωή των παιδιών της. Φαίνεται πως ζει εντονότερα το συναίσθημα της ευθύνης για τα παιδιά. Ξέρει πως αν δεν προσφέρει αυτή ότι χρειάζεται η οικογένεια, κυρίως στον τομέα της φροντίδας των παιδιών κανείς δεν θα το κάνει, γιατί ακόμα και σήμερα ο πατέρας θεωρείται ο κυριότερος υπεύθυνος για τη συντήρηση της οικογένειας. Για την εξασφάλιση των οικονομικών πόρων. Από εκεί και πέρα τα βάρη πέφτουν στη μητέρα.

Όπως παρατηρεί η Μαντζιάφου - Κανελλοπούλου (1986), σε έρευνα που πραγματοποίησε στην περιφέρεια της Αθήνας, σε είκοσι περιπτώσεις, οι 18 πατέρες πιστεύουν ότι, στην κατανομή των ρόλων, στον πατέρα πέφτει η οικονομική συντήρηση της οικογένειας σαν πρώτος υπεύθυνος γι' αυτό. Αντίθετα, οι φροντίδες για την οικογένεια είναι συνήθως εργασία της μητέρας. Όμως οι φροντίδες για την οικογένεια είναι συνήθως εργασία μέσα στο σπίτι. Κι επομένως είναι εργασίες που οδηγούν σε μια μορφή φυσικής απομόνωσης της μητέρας.

Η μητέρα είτε εργάζεται έξω από το σπίτι, είτε εργάζεται, αφιερώνει πολύ περισσότερο χρόνο της ζωής της για την οικογένεια. Όταν ο ελεύθερος χρόνος της είναι περιορισμένος, έχει πολύ περισσότερες πιθανότητες να απομονωθεί από το κοινωνικό της περιβάλλον. Και αυτό συμβαίνει γιατί της δημιουργείται τι συναίσθημα πως δεν είναι εύκολο να συνδυάσει τη φροντίδα της οικογένειας με τις κοινωνικές και εξωοικογενειακές σχέσεις.

Νοιώθει ενοχές αν διεκδικήσει λίγο χρόνο για τις δικές της κοινωνικές ανάγκες, κυρίως όταν ο χρόνος αυτό είναι σε βάρος της οικογένειας. Και προτιμά να τον διαθέτει για τις ανάγκες του σπιτιού. Έτσι για πολύ καιρό οι ανάγκες των απιδιών προηγούνται από τις προσωπικές ανάγκες της μητέρας. Η μητέρα λοιπόν κάνει κάποιο συμβιβασμό με τη συνείδησή της.

Διαφορετική είναι η στάση και η συμπεριφορά της γυναίκας που έχει κάποιο εκπαιδευτικό επίπεδο, από αυτή που στερείται ανώτερης μορφώσεως και καλλιέργειας, όσον αφορά στην ανατροφή και διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

Η μη μορφωμένη γυναίκα συνήθως δεν παρουσιάζεται ιδιαίτερα φορτισμένη με το αίσθημα ευθύνης για την ανατροφή και το μέλλον των παιδιών της όχι πως αδιαφορεί για τη ζωή και την εξέλιξή τους, αλλά δίνει το βάρος κυρίως στην κάλυψη των υλικών αναγκών τους, χωρίς να εμβαδύνει στην ψυχολογία του παιδιού, προσπαθώντας να κατανοήσει τις βασικές ψυχικές και συναισθηματικές ανάγκες τους. Έτσι, πολλές φορές μεγαλώνει τα παιδιά με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με το φύλο τους, άλλη είναι η στάση της απέναντι στο αγόρι και άλλη απέναντι στο κορίτσι.

Όπως αναφέρεται στην Μαραντίδου (1993), η γυναίκα αυτή δισειώνει την κοινωνική αντίληψη ότι τα αγόρια πρέπει να συνηθίζουν στη βία και να είναι επιθετικά, εξ΄ ου και το ότι τα πολεμικά παιχνίδια θεωρούνται κατεξοχήν παιχνίδια των αγοριών. Από την άλλη τα κορίτσια καλούνται να είναι ήσυχια, μαζωχτούλια, ειρηνικά (τα ζωηρά μάλιστα χαρακτηρίζονται σαν «αγοροκόριτσα»).

Επίσης δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η ίδια προσανατολίζει τα αγόρια προς τα επαγγέλματα που θεωρούνται «αντρικά» και προσφέρουν ευκαιρίες για καριέρα και άνοδο ιεραρχική, ενώ τα κορίτσια παρακινούνται να αναζητήσουν την ολοκλήρωσή τους μέσα από το γάμο και την οικογένεια, που θεωρείται βασικός τους προορισμός και στην καλύτερη περίπτωση προσανατολίζονται προς επαγγέλματα, χωρίς οικονομικές και κοινωνικές ευθύνες και τα οποία θα τους επιτρέπουν να ασχολούνται περισσότερο με την οικογένεια.

Η γυναίκα που στερείται γνώσεων, συνήθως δεν προβαίνει σε ουσιαστικό διάλογο για τα προβλήματα των παιδιών, ακριβώς επειδή η ίδια δεν είναι απελευθερωμένη από τα κοινωνικά ταμπού, που της κλείνουν τον ορίζοντα και εμποδίζουν τη σωστή συμπεριφορά απέναντι στα παιδιά της. Παρουσιάζεται πιο αυστηρή και άκαμπτη,

επιβάλλοντας την άπουή της και τις περισσότερες φορές τα απιδιά είναι θύματα της αδιαλαξίας της. Με μια τέτοια συμπεριφορά καθίσταται αδύνατο να εμψυήσει στις παιδικές γυχές τις βασικές ηδικές αξίες της ζωής και την πίστη σε υψηλά ιδανικά.

Αντίθετα η μορφωμένη γυναίκα που διαθέτει έναν πλούτο γνώσεων, ευρύτερο πνευματικό ορίζοντα και κριτική ικανότητα συνειδητοποιεί πιο υπεύθυνα το ρόλο της ως μητέρα μπορεί να εργάζεται έξω από το σπίτι, να αφιερώνει αρκετό χρόνο για οικιακή εργασία, να φροντίζει να είναι σύζυγος, παρόλα αυτά έχει τη βασική μέριμνα για την ανατροφή των παιδιών της.

Η σύγχρονη μορφωμένη Ελληνίδα παρακολουθεί την εξέλιξη του παιδιού της από τα πρώτα του βήματα στη ζωή άγχεται και ανησυχεί για το αν θα αποκτήσει αυτό τα απαραίτητα εφόδια για την πρόοδό του. Νοιάζεται για την επίδοσή του στα μαθήματα του σχολείου, στις ξένες γλώσσες, στη μουσική ή σε οτιδήποτε άλλο ασχολείται.

Σπάνια θα διαχωρίσει το ρόλο του αγοριού από αυτόν του κοριτσιού και αυτό γιατί είναι απαλλαγμένη από κοινωνικές προλήψεις και ταμπού, που θέλουν το αγόρι να ακολουθήσει κάποιο «ανδρικό» επάγγελμα και το κορίτσι να ασχοληθεί κυρίως με τη φροντίδα του σπιτιού. Ξέρει πως και τα δύο φύλα έχουν και πρέπει να έχουν ίσες ευκαιρίες στη μόρφωση, στην εργασία, στη ζωή.

Θέλει να δώσει τα εφόδια και στο αγόρι και στο κορίτσι για να σταθούν μόνο τους και να σταδιοδρομήσουν, με βάση τις ηδικές αξίες και τα ιδανικά που του έχει μεταδώσει. Δεν ενδιαφέρεται δηλαδή να είναι το παιδί της μόνο «καλός μαθητής» με υψηλές βαθμολογίες παράλληλα αγωνίζεται να μεταδώσει στο παιδί τρόπους καλής

συμπεριφοράς, να έχει σεβασμό στον εαυτό του και στους συνανθρώπους του, ειλικρίνεια, υπευθυνότητα και σωστές αρχές.

Μεριμνά επίσης, για τη διαμόρφωση του αkéραιου χαρακτήρα του παιδιού της, κι αυτό απαιτεί συνεχή και κοπιαστική προσπάθεια. Έχει ουσιαστική επικοινωνία μαζί του, συζητά ότι το απασχολεί, γίνεται φίλη του και του συμπαραστέκεται στις δύσκολες στιγμές. Αυτό προϋποθέτει μια υπεύθυνη προσωπικότητα της μητέρας, η οποία προσπαθεί να ενημερώνεται διαρκώς για ότι συμβαίνει στον οικογενειακό χώρο.

Η Ελένη Τσολακίδου (1992) σημειώνει χαρακτηριστικά: «όσο περισσότερο η γυναίκα είναι απελευθερωμένη τόσο περισσότερο ακολουθεί το δημοκρατικό τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών της. Τόσο η κατανόηση των αναγκών τους σημαίνει γι' αυτήν αύξηση των δικαιωμάτων τους.

«Όταν τα παιδιά αντιμετωπίζονται με σοβαρότητα όπως ακριβώς οι ενήλικες, τότε επωμίζονται περισσότερες ευθύνες. Και γι' αυτό άλλωστε η ελευθερία τους δε λογίζεται σαν ασυδοσία ή σαν απειθαρχεία» (Τσολακίδου, 1992, σελ. 113,114).

Ακόμη, η σύγχρονη γυναίκα με την αδιάκοπη προσπάθειά της συμβάλλει στην ελεύθερη διάπλαση του χαρακτήρα των παιδιών της, χωρίς την προσήλωση σε εκείνα τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που διαχωρίζουν τον άνθρωπο σε κατηγορίες.

Την Ελληνίδα ως μητέρα την απασχολεί ιδιαίτερα το μέλλον του παιδιού της, είτε πρόκειται για αγόρι είτε για κορίτσι. Πάνω από όλα την ενδιαφέρει η καλή υγεία του παιδιού της. Ανησυχεί όμως και για την εξέλιξή του και την επαγγελματική του αποκατάσταση. Ζει καθημερινά από κοντά το άγχος που έχει το παιδί της στο σχολείο, ή όταν

σπουδάζει στο πανεπιστήμιο, το πρόβλημα της ανεργίας που μαστίζει σήμερα τόσους νέους.

Κάθε μητέρα έχει όνειρο την κοινωνική αναγνώριση και καταξίωση του παιδιού της και πασχίζει με κάθε τρόπο να το βοηθήσει και να τον ανοίξει το δρόμο για να πετύχει αυτό το στόχο στην κοινωνία που ζει. Ενδιαφέρεται όχι μόνο για ένα λαμπρό επαγγελματικό μέλλον αλλά και για την προσωπική και οικογενειακή ολοκλήρωσή του. Θέλει να το δει ευτυχισμένο, να απολαμβάνει τα αγαθά της εργασίας του, να εκτιμάται από τον κοινωνικό περίγυρο και να έχει οικογενειακή αρμονία και ευημερία.

Φοβάται ωστόσο και αγωνιά γιατί πολλοί και ποικίλοι είναι οι κίνδυνοι που απειλούν τη νεολαία στη σημερινή εποχή. Υπάρχει πάντα το άγχος για τα ναρκωτικά, για την ανάμειξη σε παραδρυσκευτικές οργανώσεις, για τη χρήση του αλκοόλ, για το έιτζ, για τη βία και εγκληματικότητα που κυριαρχεί. Όλα αυτά ανησυχούν σε μέγιστο βαθμό τη μητέρα και κάνουν το ρόλο της πιο δύσκολο και υπεύθυνο.

Αξιίζει εδώ να σημειωθεί ότι η μορφωμένη γυναίκα, κατά κύριο λόγο ζει πιο έντονα τις ανησυχίες του παιδιού της για το μέλλον και παρακολουθεί συνειδητά τον αγώνα του για κοινωνική καταξίωση.

Παρακολουθώντας το ρόλο της σύγχρονης Ελληνίδας ως συζύγου και ως μητέρας, διαπιστώνουμε ότι το μορφωτικό επίπεδο της γυναίκας είναι βασικός παράγοντας, που καθορίζει τη στάση της και απέναντι στον άνδρα της και απέναντι στα παιδιά της.

Σε γενικές γραμμές η μη μορφωμένη γυναίκα είναι πιο παθητικός δέκτης των αποφάσεων του συζύγου της μέσα στο σπίτι, βρίσκοντας καταφύγιο στους παραδοσιακούς ρόλους της συζύγου και της μητέρας, περιορίζονται οι δυνατότητές της για ατομική ολοκλήρωση. Αυτό έχει

ως αποτέλεσμα να αναπτύσσει αισθήματα ανεπάρκειας, ηττοπάθειας, παθητικότητας και γενικότερα ψυχολογίας θύματος.

Σε αντίθεση η μορφωμένη γυναίκα κάνει έντονη την παρουσία της μέσα στην οικογένεια, με τις πρωτοβουλίες που αναλαμβάνει με τη λήψη αποφάσεων από κοινού με το σύζυγό της, με τη χειραφετημένη και ανεξάρτητη προσωπικότητά της.

3. Η θέση της γυναίκας στην αγορά εργασίας σε συνάρτηση με το εκπαιδευτικό της επίπεδο

Το δικαίωμα των γυναικών στην εκπαίδευση, με βάση την αρχή της ισότητας των ευκαιριών, έχει ουσιαστική σημασία στην πλήρη άσκηση όλων των άλλων δικαιωμάτων όπως είναι και το δικαίωμα στην εργασία, τόσο ώστε να δεχτούμε ότι η ισότητα περνά μέσα από την εκπαίδευση.

Η γυναίκα έχει συνειδητοποιήσει ότι η καταξιωμένη συμμετοχή της στην εκπαίδευση θα είναι ο πιλότος που θα την οδηγήσει στην κατάκτηση της ισότιμης συμμετοχής της και στους άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής, κυρίως όμως της εξασφαλίζει την αξιοπρεπή και παραγωγική συμμετοχή της στην αγορά εργασίας. Εξάλλου, η σύγχρονη αγορά εργασίας απαιτεί εργατικό δικαίωμα με υψηλή μόρφωση, εξειδίκευση, συνεχή επαγγελματική κατάρτιση και αγωνιστικότητα.

Στη χώρα μας μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο σημειώθηκε ραγδαία άνοδος της γυναίκας τόσο επαγγελματικά όσο και κοινωνικά. Η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης κατά 11,2% την περίοδο 1981-1991, σύμφωνα με στοιχεία της εθνικής έκθεσης Ελλάδος (1995), δεν είναι τυχαίο γεγονός. Αντίθετα σύμφωνα με τη Μουσούρου (1993), είναι ενδεικτικό του ρυθμού αύξησης της γυναικείας συμμετοχής στην παραγωγή που οφείλεται στην συγκυρία του πολλαπλασιασμού των

ευκαιριών των δυνατοτήτων και των κινήτρων που παροτρύνουν τη γυναικεία παρουσία και συμμετοχή στην εργασία.

Τα χαρακτηριστικά της γυναικείας παρουσία στην παραγωγή σε συνάρτηση με το εκπαιδευτικό της επίπεδο αναλύονται από τους παρακάτω πίνακες.

Πίνακας 12: Ποσοστιαία (%) κατανομή της κύριας απασχόλησης του ενεργού πληθυσμού κατά φύλο και μορφωτικό επίπεδο

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ	ΕΝΕΡΓΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	
	ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ	ΑΝΕΡΓΟΙ
ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ Α	59,5	3,0
ΔΗΜΟΤΙΚΟ Γ	31,9	0,5
ΤΡΙΤΑΞΙΟ Α	70,0	3,4
ΓΥΜΝΑΣΙΟ Γ	31,2	6,8
ΛΥΚΕΙΟ Α	59,7	6,1
Γ	31,0	8,9
ΑΝΩΤΕΡΑ Α	76,5	5,9
ΣΧΟΛΗ Γ	50,0	10,3
ΑΝΩΤΑΤΗ ΚΑΙ Α	73,2	3,6
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ Γ	64,7	5,9

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, 1990

Γίνεται φανερό από τον παραπάνω πίνακα πως η επαγγελματική ενεργοποίηση των γυναικών αυξάνει, όσο αυξάνει το μορφωτικό τους επίπεδο. Αυτό ισχύει περισσότερο για τις γυναίκες με μορφωτικό επίπεδο ανώτερο από αυτό της Μέσης εκπαίδευσης. Το απολυτήριο Λυκείου δεν φαίνεται να επηρεάζει ιδιαίτερα τα ποσοστά του οικονομικά ενεργού πληθυσμού των γυναικών.

Εάν εξετασθεί η απασχόληση των γυναικών κατά κατηγορίες κλάδων οικονομικών δραστηριότητας προκύπτει ότι υψηλό ποσοστό γυναικών

συγκεντρώνεται στη γεωργία - κτηνοτροφία (πρωτογενή τομέα καθώς επίσης και στις υπηρεσίες (τριτογενή τομέα).

Πίνακας 13: Απασχολούμενες γυναίκες κατά επίπεδο εκπαίδευσης και μονογύφιες κατηγορίες οικονομικής δραστηριότητας

ΚΛΑΔΟΙ	Μονογύφιες κατ. Οίκον δραστ.	Πτυχ. ανωτάτων σχολών	Φοίτησαν ή φοιτούν σε Αν.σχ.	Πτ. Αν Τεχν. Επ. Σχολών	Απολυτήριο Μ. Εκπαίδευσης	Γ' Τάξη Σχολ. Μ. Εκπ.	Απολυτήριο Δημοτικού	Ενδεικτικό μιας τάξης Δημοτικού	Δεν πήγε καθόλου σχολείο
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΑ ΟΡΥΧΕΙΑ	0,2 13,6	0,0 0,0	0,1 9,1	3,0 22,7	2,8 4,6	68,3 45,4	18,2 4,6	7,4 0,0
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ	Βιομηχανία Βιοτεχνία Ηλεκτ. Φώτων Υδρευση Οικ. Δημ. Έργα	3,4 14,9 17,5	0,3 1,5 0,0	3,6 7,5 15,0	26,1 62,7 32,5	11,6 1,5 12,5	50,2 10,5 22,5	3,9 1,5 0,0	0,9 0,0 0,0
ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ	Εμπόριο Εστία Ξενοδοχεία Μεταφ Επικοινωνία Τράπεζες Λοιπές Υπηρεσίες	5,6 10,6 35,7 36,0	0,5 1,9 1,9 0,9	4,1 7,9 9,3 11,8	39,2 62,2 44,1 27,2	9,9 3,4 2,1 4,5	35,5 11,4 4,1 15,2	4,1 1,3 1,1 2,4	1,0 0,5 0,1 0,8

ΠΗΓΗ ΕΣΥΕ: ΕΡΕΥΝΑ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ 1995

Με βάση τα στοιχεία του πίνακα 13, προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

- Οι γυναίκες με απολυτήριο Δημοτικού συγκεντρώνονται κυρίως στη γεωργική απασχόληση με ποσοστό 68,3% καθώς επίσης και στη βιοτεχνία - βιομηχανία με ποσοστό 50,2%. Αντίθετα, είναι ελάχιστες στον τριτογενή τομέα.
- Οι γυναίκες πτυχιούχοι ανωτάτων σχολών υπεραντιπροσωπεύονται στον τριτογενή τομέα, τον τομέα των υπηρεσιών με ποσοστά 36% και 35,7%. Αντίθετα, είναι ελάχιστες στην γεωργία (0,2%) και στη βιομηχανία - βιοτεχνία (3,4%).
- Οι γυναίκες μέσης εκπαίδευσης υπερτερούν και αυτές στον τριτογενή τομέα με ποσοστά 62,2% και 44,1%.
- Οι συμμετοχή εξάλλου των οργανικά αναλφάβητων γυναικών στην παραγωγική διαδικασία είναι από ελάχιστη έως μηδαμινή και στους

τρεις τομείς οικονομικής δραστηριότητας (γεωργία 7,4%, βιομηχανία 0,9%, Υπηρεσίες 0,8%).

«Η κατανομή του γυναικείου εργατικού δυναμικού κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας αντανακλά τη διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας με διογκωμένο τον τομέα υπηρεσιών (δημοσίων και ιδιωτικών) και περιορισμένους τους άλλους τομείς» (Μαρματακη και Πετρινιώτη 1994 σελ. 172).

Σύμφωνα με τη Μουσούρου (1993), σήμερα παρατηρείται μια αυξανόμενη τάση των γυναικών στη χώρα μας να εργαστούν στο μη αγροτικό τομέα. Το γεγονός αυτό σε συνάρτηση και με τις εμπειρίες των γυναικών στην αγορά εργασίας είναι δυνατόν να έχει επηρεάσει σημαντικά τις αντιλήψεις των γυναικών για τη σημασία και το ρόλο της εκπαίδευσης και γενικότερα της παιδείας. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι όσο μεγαλύτερες είναι οι ευκαιρίες των γυναικών για συμμετοχή στην απασχόληση, τόσο μεγαλύτερο κίνητρο υπάρχει γι'αυτές να αποκτήσουν περισσότερη εκπαίδευση και μετεκπαίδευση. Αυτές οι σκέψεις φαίνεται ότι έχουν σημασία για την περίπτωση της Ελλάδας όπου ως γνωστόν, για να εξασφαλίσουν οι γυναίκες κάποια θέση στο δημόσιο τομέα απαιτείται η κατοχή τουλάχιστον απολυτηρίου μέσης εκπαίδευσης.

«Η εκπαίδευση των γυναικών δεν φαίνεται ότι αναλαμβάνεται απλώς για μόρφωση αλλά είναι μια δαπανηρή σε χρόνο και χρήμα προσπάθεια η οποία αποβλέπει και σε μελλοντικά οφέλη. Λόγω της εκπαίδευσης, που αρκετοί οικονομολόγοι τη χαρακτηρίζουν επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο επηρεάζεται η συμπεριφορά των γυναικών και φαίνεται ότι βελτιώνεται και η θέση τους στην αγορά εργασίας» (Μαρματάκη και Πετρινιώτη 1994 σελ.171).

Σύμφωνα με τους παραπάνω συγγραφείς, το ότι συνεχώς μεγαλύτερα ποσοστά εκπαιδευόμενων γυναικών συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό οφείλεται και στο γεγονός ότι η εκπαίδευση αυξάνει τις αμοιβές. Έτσι είναι μεγαλύτερο κόστος για μια γυναίκα με υψηλότερη μόρφωση να μην εργάζεται από αυτό μιας γυναίκας με χαμηλότερη εκπαίδευση.

Ακόμη σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς, η ελληνική γεωργία και ιδιαίτερα η ελληνική βιομηχανία αποτελούνται από πολλές κατ' εξοχήν μικρές οικογενειακού χαρακτήρα επιχειρήσεις, παραδοσιακών δραστηριοτήτων που δεν απορροφούν διοικητικά και Τεχνικά στελέχη με Ανώτερη μόρφωση και εκπαίδευση. Αντίθετα το δημόσιο για να απορροφήσει τους όλο και περισσότερους πτυχιούχους δημιούργησε πολλές νέες θέσεις εργασίας.

Τα πλεονεκτήματα που παρέχει ο δημόσιος τομέας έναντι του ιδιωτικού στους εργαζόμενους (μονιμότητα - σταθερότητα - απόλαβες), κάνουν τους πτυχιούχους να επιδιώκουν πρόσληψη και απασχόληση στο Δημόσιο. Για τις γυναίκες πτυχιούχους ΑΕΙ υπάρχει και ένας πιο ειδικός λόγος, το γεγονός ότι οι διακρίσεις σε βάρος τους είναι σχετικά εντονότερες στον ιδιωτικό χώρο.

Σύμφωνα με την Τάκαρη (1984) ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη γυναικεία απασχόληση είναι το γεγονός ότι οι γυναίκες που αναζητούν εργασία ή είναι ελάχιστα ειδικευμένες ή υπολείπονται σε εξειδίκευση από τους άνδρες συναδέλφους τους με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια ακόμη διάκριση εις βάρος τους. Γι' αυτό ενώ η συμμετοχή των γυναικών ποσοτικά είναι σημαντική, ποιοτικά είναι ασήμαντη.

Επομένως η εκπαίδευση είναι ένας βασικός παράγοντας που διαμορφώνει τα χαρακτηριστικά της γυναικείας απασχόλησης σε πολύ

μεγάλο βαθμό. Αυτά τα χαρακτηριστικά αναλύονται και μελετούνται στη συνέχεια.

α) Ανισότητα αμοιβών

Οι λόγοι που οδηγούν τη γυναίκα στην παραγωγή είναι εκτός όλων των άλλων και οικονομικοί, είτε γιατί όλο και περισσότερες γυναίκες μένουν μόνες τους και έτσι ο μόνος τρόπος επιβίωσης τους είναι η εργασία, είτε γιατί ο μισθός του συζύγου δεν είναι αρκετός για την επιβίωση της οικογένειας. Γι' αυτό το λόγο η αμοιβή αποτελεί σημαντικό θέμα προς εξέταση, τόσο για την σχέση της με το εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών όσο και για τις διακρίσεις ως προς αυτήν, που παρατηρείται ανάμεσα στα δύο φύλα.

Εκείνο λοιπόν που πρέπει να τονισθεί κατ' αρχήν, είναι ότι οι μισθοί των γυναικών είναι χαμηλότεροι από τους ανδρικούς, άσχετα από το μορφωτικό τους επίπεδο.

Πίνακας 14: Συμμετοχή στις εισοδηματικές κατηγορίες κατά εκπαίδευση και φύλο

Επίπεδα εκπαίδευσης	Ποσοστιαία (%) Συμμετοχή στις εισοδηματικές κατηγορίες		
κατά φύλο	Χαμηλή	Μέση	Υψηλή
ΑΝΩΤΑΤΗ Άνδρες	11,9	65	23,1
Γυναίκες	21,8	73,5	4,7
ΜΕΣΗ Άνδρες	21,7	68	10,3
Γυναίκες	48,1	49,2	2,7
ΚΑΤΩΤΕΡΑ Άνδρες	38,6	38,1	3,3
Γυναίκες	78,2	21,4	0,4

ΠΗΓΗ: Έρευνα για τη σύνδεση και κατανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα ΕΚΚΕ 1991

Σύμφωνα με τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα, γίνεται αντιληπτό ότι στο ίδιο επίπεδο εκπαίδευσης η γυναίκα τοποθετείται σε υποδεέστερες

θέσεις από τον άνδρα, σε επαγγελματικούς ρόλους χαμηλότερου γοήτρου, λιγότερων ευθυνών και κατ' επέκταση χαμηλότερων απολαβών π.χ οι γυναίκες με Ανώτατη εκπαίδευση συμμετέχουν με ποσοστό 22% περίπου στις χαμηλές εισοδηματικές κατηγορίες και με 5% στις υψηλές. Αντίθετα οι άνδρες συμμετέχουν με 12% περίπου στις χαμηλές και με 23% στις υψηλές.

Παρά την καθιέρωση της ισότητας των αμοιβών ανδρών και γυναικών για εργασία ίσης αξίας στο δημόσιο τομέα, και εδώ εξακολουθούν να υφίστανται διακρίσεις. Σύμφωνα με τους Κάτσικα - Καββαδία (1994), η διάκριση των αμοιβών ανάμεσα στα φύλα λειτουργεί έμμεσα με τη συγκέντρωση των γυναικών στις κατώτερες βαθμίδες ακόμη και αν το επίπεδο γενικής εκπαίδευσης τους είναι ίσο ή και ανώτερο σε σύγκριση με τους άνδρες.

«Η μεγάλη πλειοψηφία των γυναικών στην Ελλάδα βρίσκεται στις χαμηλότερες θέσεις της επαγγελματικής ιεραρχίας και σε όλες τις μορφές απασχόλησης και σε κάθε μορφωτικό επίπεδο έχουν μικρότερα εισοδήματά από τους άνδρες» (Αβδελά 1986, σελ. 19).

Το θέμα της ανισότητας των αμοιβών απασχόλησε πολλούς ερευνητές και θέλησαν να το ερμηνεύσουν. Έτσι σύμφωνα με τη Μούσουρου (1993) έχουν επισημάνει τη λογική αλληλουχία επιμέρους χαρακτηριστικών όπως:

- Η κατανομή ανδρών και γυναικών σε κλάδους και θέσεις εργασίας είναι διαφορετική
- Οι γυναίκες ασχολούνται με «γυναικείες» εργασίες που αμείβονται λιγότερο

- Οι γυναίκες ασχολούνται σε περιφερειακούς κλάδους εργασίας που αμείβονται λιγότερο από τους κλάδους αιχμής.
- Οι γυναίκες ανήκουν σε συνδικάτα σπανιότερα από τους άνδρες και άρα προωθούν ασθενέστερα τα συμφέροντά τους.
- Οι γυναίκες κατέχουν θέσεις με λιγότερη εξουσία από τους άνδρες ακόμη και όταν κατέχουν θέσεις εξουσίας αμείβονται λιγότερο από τους άνδρες.

Η διάκριση των εργασιών σε «ανδρικές» και «γυναικείες» όπως έχει προαναφερθεί, εγκλωβίζουν τις γυναίκες σε εργασίες χαμηλού γοήτρου και αποδοχών. Αλλά οι «γυναικείες» αποδοχές δεν συνδέονται μόνο με τις «γυναικείες» εργασίες αλλά και μέσω αυτών με την εκπαίδευση και την επαγγελματική ειδίκευση των γυναικών.

«Ο κοινωνικός ρόλος της ανδρικής απασχόλησης καταγράφεται ως πιο σημαντικός συγκριτικά με τον αντίστοιχο της γυναικείας και κατά συνέπεια οι θέσεις εργασίας με απαιτήσεις και υψηλού επιπέδου εξειδικεύσεις καταλαμβάνονται από άνδρες»(Κατσικά - Καββαδίου 1994, σελ. 131).

Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται και από τις Καραγιωργα-Κασιμάτη (1988) σύμφωνα με τις οποίες, οι εισοδηματικές διαφορές ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες είναι πολύ μεγάλες όταν εξετάζονται σε συνάρτηση με το επίπεδο εκπαίδευσης, το οποίο δεν διαφοροποιείται ουσιαστικά με το φύλο. Αυτό υποδηλώνει ότι παρόλο που οι γυναίκες εξασφάλισαν περίπου τα ίδια επίπεδα εκπαίδευσης με τους άνδρες δεν αντιμετωπίζουν τις ίδιες συνθήκες στην αγορά εργασίας (υποδεέστερες θέσεις, λιγότερες ευθύνες - χαμηλότερες απολαβές).

Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ότι το πλέγμα «γυναικείες σπουδές», «γυναικείες εργασίες», «γυναικείες απολαβές» αναπαράγει την ανισότητα ανάμεσα στα δύο φύλα όπως αυτή εκφράζεται και μέσα από την ανισότητα ευκαιριών.

β) Ισότητα ευκαιριών στην αγορά εργασίας

Πέρα όμως από το πρόβλημα της ανισότητας στις αμοιβές σημαντική είναι και η διάκριση που γίνεται όσον αφορά στην παροχή ίσων ευκαιριών ανάμεσα στα δύο φύλα ανεξάρτητα από τα προσόντα τους. Έτσι, ενώ οι γυναίκες ξεκινάνε με τα ίδια τυπικά εφόδια με τους άνδρες την εργασιακή τους δραστηριότητα, παρατηρούνται περιορισμοί των γυναικών από το στάδιο της πρόσληψης, της ώθησης και της εξέλιξης τους μέσα στον εργασιακό χώρο.

Στην χώρα μας, σύμφωνα με στοιχεία της Εθνικής Έκθεσης Ελλάδος (1995), παρά την αύξηση της γυναικείας συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και τη βελτίωση των τυπικών προσόντων τους, η συμμετοχή τους στις ανώτερες οικονομικές και κοινωνικές θέσεις παραμένει χαμηλή. Οι γυναίκες, σύμφωνα με έρευνα του εργατικού δυναμικού της ΕΣΥΕ (1991), αποτελούσαν τη χρονολογία αυτή το 13% των εργοδοτών το 20,7% των αυτοαπασχολούμενων το 73,0% των συμβοληδούντων και μη αμειβόμενων και το 34,7% των μισθωτών. Είναι φανερό αφενός η υποαντιπροσώπηση των γυναικών στις ανώτερες βαθμίδες της ιεραρχίας και αφετέρου η συγκέντρωση του μεγαλύτερου αριθμού στις κατώτερες.

Πίνακας 15: Κατανομή απασχολούμενων κατά ομάδες επαγγελματιών και φύλων

		Επιστήμονες ελεύθεροι επαγ/τίες	Δ/ντες και ανώτερα δ/κά στελέχη	Υπάλληλοι γραφείου	Εμπόροι και πωλητές	Απασχ. στην παροχή υπ.	Τεχνίτες εργάτες
1991							
Ανδρες	66,3	56,5	36,8	50,7	63,2	58,5	83,7
Γυναίκες	33,7	43,5	13,2	49,3	36,8	41,8	16,3
1985							
Ανδρες	66,1	61,7	89,7	52,6	65,9	58,5	83,0
Γυναίκες	33,9	38,4	10,3	47,4	34,1	41,5	17,0

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ: Έρευνα εργατικού δυναμικού 1985, 1991

Ο πίνακας με την κατανομή των απασχολούμενων γυναικών κατά ομάδες επαγγελματιών επιβεβαιώνει την ανισότητα ευκαιριών ανάμεσα στα δύο φύλα καθώς φαίνεται ότι οι γυναίκες καλύπτουν μόνο το 13,2% των διευθυντικών και ανώτερων διοικητικών θέσεων έναντι του συντριπτικού ποσοστού του 86,8% που ανήκει σε άνδρες.

Το μεγαλύτερο μέρος του γυναικείου πληθυσμού, όπως έχει ήδη αναφερθεί σε προηγούμενη ενότητα, εργάζεται στις δημόσιες υπηρεσίες, ωστόσο αν και η θέση τους είναι σαφώς καλύτερη δεν παύουν να υφίστανται τις διακρίσεις. Σύμφωνα με την Τάκαρη (1984), στις προαγωγές παραγκωνίζεται και παραμερίζεται η γυναίκα είτε με τη μέθοδο της κακής βαθμολογίας είτε λόγω μιας συνωμοτικής αλληλεγγύης των ανδρών που μην έχοντας εμπιστοσύνη στις ικανότητες των γυναικών εμποδίζουν την πρόσβαση τους σε αυτές.

Πίνακας 16: Προϊστάμενοι Δημοσίων υπηρεσιών κατά φύλο

ΕΤΗ	Διευθυντές			Τμηματάρχες		
	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
1983	100	85,0	15,0	100	63,0	31,0
1988	100	76,0	24,0	100	63,4	36,3
1989	100	83,7	16,3	100	62,3	37,7
1990	100	89,4	10,6	100	76,0	24,0

ΠΗΓΗ: ΥΠΠΚ Στατιστικές προσωπικού δημοσίου τομέα 1983, 1988, 1989, 1990.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα το ποσοστό των γυναικών στις διευθυντικές θέσεις και στις θέσεις των τμηματάρχων υστερεί σημαντικά έναντι του ποσοστού των ανδρών. Οι γυναίκες προϊστάμενοι των διευθύνσεων ανέρχονται σε 10,6% και των τμημάτων σε 24% το 1991 και παρουσιάζουν μείωση σε σχέση με το 1988.

Τα αίτια της υποαντιπροσώπευσης των γυναικών στις υψηλές θέσεις της επαγγελματικής ιεραρχίας παρά την κυριαρχία τους στην Ανώτατη εκπαίδευση και την απόκτηση των ίδιων τυπικών προσόντων με τους άνδρες είναι κυρίως:

- Παραδοσιακοί ρόλοι στην εργασία και προκαταλήψεις για το διαχωρισμό της εργασίας κατά φύλο.
- Αμφισβήτηση από τους εργοδότες ως προς τις διευθυντικές ικανότητες των γυναικών την κινητικότητά τους, και την πλήρη διαθεσιμότητα για εξωοπιτική απασχόληση.
- Προστατευτικές νομοθεσίες που διαιωνίζουν την άποψη ότι η γυναίκα είναι αδύναμο πλάσμα και έχει ανάγκη προστασίας.

- Άνισος καταμερισμός της εργασίας μέσα στο σπίτι, πολλαπλοί οι ρόλοι της γυναίκας

Ακόμη και σήμερα που η εργασία της γυναίκας θεωρείται απαραίτητη για τη στήριξη του οικογενειακού προϋπολογισμού, η οικονομική της συνεισφορά στην οικογένεια αντιμετωπίζεται σαν «επικουρική» καθώς θεωρείται πως ο προορισμός της γυναίκας είναι να γίνει μητέρα - σύζυγος και όχι μια δυναμική και ανεξάρτητη ύπαρξη.

Ωστόσο υπάρχει και η άποψη, σύμφωνα με τη Μουσούρου (1993), ότι η επιδίωξη κατάλληλης θέσης γοήτρου δεν περιλαμβάνεται στους γυναικείους στοχούς ακόμη και μεταξύ γυναικών με υψηλά εκπαιδευτικά εφόδια. Στο φαινόμενο αυτό έχουν δοθεί πολλές ερμηνείες. Η περισσότερο διαδεδομένη είναι, σύμφωνα με την παραπάνω συγγραφέα, ότι οι εκπαιδευτικές επιλογές είναι συνδεδεμένες με την κοινωνικά προσδιορισμένη αντίληψη του ρόλου - φύλου. Είναι άλλωστε παρατηρημένο ότι οι γυναίκες αναφέρουν κίνητρα καθαρά πνευματικά για ανώτερες σπουδές συχνότερα από τους άνδρες, οι οποίοι βεβαρημένοι από το ρόλο του προμηθευτή αλλά και με την «ανδρική» προσδοκία της επαγγελματικής επιτυχίας αντιμετωπίζουν τις σπουδές περισσότερο ωφελιμιστικά.

Συνοψίζοντας πρέπει να επισημανθεί ότι οι ίσες ευκαιρίες μεταξύ ανδρών και γυναικών στον εργασιακό χώρο είναι, σύμφωνα με την Τσαγκάρη (1989), περισσότερο πολιτισμικό και λιγότερο νομοθετικό ζήτημα. Αναγκαία είναι η ανάπτυξη λοιπόν μιας κουλτούρας ισότητας έναντι της ανδροκρατικής. Και σε αυτό σημαντικό ρόλο καλείται να παίζει και η ίδια η γυναίκα.

γ) Νέες Τεχνολογίες

Η σύγχρονη Τεχνολογία έχει κατακλύσει τη ζωή μας και έχει δημιουργήσει μια νέα αγορά εργασίας. Στη νέα αγορά πρόσβαση έχει μόνο το ειδικευμένο τμήμα του εργατικού δυναμικού, το οποίο και προωθείται στις καινούργιες απασχολήσεις που καθιέρωσε η επικράτηση της Τεχνολογίας.

Οι άνδρες που στην πλειοψηφία εκπαιδεύονται στις θετικές επιστήμες ή λαμβάνουν κάποια Τεχνική εκπαίδευση μπορούν να προσαρμοστούν επάξια στις απαιτήσεις των ειδικοτήτων που έχει ανάγκη η σύγχρονη αγορά εργασίας. Όμως δεν συμβαίνει το ίδιο με την γυναίκα. Βέβαια η βάση της ισότητας βρίσκεται στην εκπαίδευση και η γυναίκα σήμερα έχει πετύχει την ισορροπία σε αυτήν επωφελούμενη από την αρχή των «ίσων ευκαιριών», αλλά σύμφωνα και με τους Κρίτσικα - Καββαδία (1995), η συμμετοχή της αφορά στις «γυναικοκρατούμενες» σχολές ενώ στις θετικές και Τεχνικές η συμμετοχή της είναι μικρότερη.

«Η νεώτερη οικονομική εξέλιξη χαρακτηρίζεται από την ταχεία Τεχνολογική πρόοδο που παγκόσμια ωφέλησε όλους του τομείς της οικονομικής δραστηριότητας: γεωργία, βιομηχανία, μεταφορές» (Μουσουρού 1993, σελ. 20).

Ωστόσο η ελληνική οικονομία εξακολουθεί να βασίζεται στην παραδοσιακή αγροτική παραγωγή, η οποία απασχολεί και το μεγαλύτερο ποσοστό εργατικού δυναμικού. Άνδρες και γυναίκες κάνουν περίπου τα ίδια επαγγέλματα στον αγροτικό τομέα. Εξάλλου, σύμφωνα με τις Μαρματάκη - Πετρινώτη (1994), η απορρόφηση των νεών Τεχνολογιών στην γεωργία είναι επουσιώδης. Γι' αυτό όταν γίνεται λόγος για νέες Τεχνολογίες στην ελληνική οικονομία αναφέρεται κυρίως ο δευτερογενής και τριτογενής τομέας παραγωγής.

Σύμφωνα με μια μελέτη του διεθνούς γραφείου εργασίας που έγινε το 1982, αναφέρεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις όπως αυτές που σχετίζονται με τον τραπεζικό τομέα, τις ασφάλειες και γενικότερα τις υπηρεσίες, η εισαγωγή της τηλεματικής - πληροφορικής είχε ως αποτέλεσμα να θεωρηθούν, πολλές εργασίες και ειδικότητες εργαζομένων που απασχολούν κυρίως γυναίκες, απαρχαιωμένες. Ακόμη η ίδια η έρευνα αναφέρει ότι θα χρειαζόνταν ευρεία και μαζική ειδίκευση των μελών για να μπορέσουν να ξαναπασχοληθούν παραγωγικά.

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα είναι φανερός ο κίνδυνος για τις γυναίκες στη χώρα μας να περιθωριοποιηθούν εργασιακά καθώς δεσπόζουν στον τριτογενή τομέα, στον οποίο η εισαγωγή των νέων Τεχνολογιών είναι καταλυτική.

Συμπερασματικά μπορεί να λεχθεί ότι οι γυναίκες είναι αυτές που δίγνεται περισσότερο από τις νέες Τεχνολογίες. Τα αίτια της κατάστασης είναι κυρίως ο παραδοσιακός μηχανισμός που λειτουργούν στο διαχωρισμό της αγοράς εργασίας, οι κοινωνικοί παράγοντες, η παραδοσιακή εκπαίδευση που οδηγεί σε παραδοσιακά επαγγέλματα, η έλλειψη επαγγελματικής κατάρτισης και εξειδίκευσης. Όλα αυτά θα πρέπει να μελετηθούν χωριστά και σε σχέση με τη νέα Τεχνολογία, ώστε να εξουδετερωθούν οι αρνητικές συνέπειες, οι οποίες περιθωριοποιούν τη γυναίκα, και να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις και θα οδηγήσουν άνδρες και γυναίκες σε μια πλήρη ισότητα ευκαιριών εργασίας.

δ) Ανεργία γυναικών

Είναι γνωστό σε όλους ότι η ανεργία δεν κατανέμεται ισόποσα ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικοοικονομικές ομάδες που απαρτίζουν το

εργατικό δυναμικό. Ανάμεσα σε αυτές τι ομάδες υψηλού κινδύνου βρίσκονται και οι γυναίκες.

«Σε σύγκριση με τους άνδρες οι γυναίκες βρίσκουν δουλειά πιο δύσκολα, κινδυνεύουν να χάσουν τη δουλειά τους πιο εύκολα, ενώ κατά τη διαδικασία αναζήτησης εργασίας βρίσκονται σε μειονεκτική θέση» (Μαρματάκη & Πετρινώτη 1994 σελ. 27).

Πίνακας 17: Βασικοί δείκτες απασχόλησης κατά φύλο 1991

	Σύνολο %	Άνδρες %	Γυναίκες %
Εργατικό δυναμ	100,0	64,3	35,7
Απασ/νοι -νες	100,0	66,3	33,7
Ανεργοί /ες	100,0	40,1	59,9
Ανεργοί μακράς διαρκ	100,0	31,6	68,4
Ανεργία		4,7	12,8
Ανεργ. Μαρκ Δια		36,7	53,2

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ Έρευνα εργατικού δυναμικού 1991

Σύμφωνα με τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα προκύπτει πως οι γυναίκες το 1991 αποτελούν το 35,7% του εργατικού δυναμικού και το 33,7 των απασχολούμενων. Στις 100 γυναίκες οι 33 είναι οικονομικά ενεργές ενώ αντίστοιχα οι άνδρες είναι 65 στους 100.

Τα αίτια της ανεργίας των γυναικών είναι τα ίδια με αυτά που διαμορφώνουν τη γενικότερη υποδεέστερη θέση της γυναίκας στην κοινωνία μας. Παραδοσιακοί ρόλοι των δύο φύλων, κοινωνικές αντιλήψεις για τη θέση της γυναίκας και ο αναχρονιστικός ρόλος του σχολείου και το εκπαιδευτικό σύστημα είναι και εδώ τα αίτια της υποαντιπροσώπησης των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Εξάλλου η έλλειψη τεχνικής κατεύθυνσης των κοριτσιών κατά τη διάρκεια της φοίτησης τους στο σχολείο και ο περιορισμό τους στα «γυναικεία

επαγγέλματα» σε συνδυασμό με την κυριαρχία των σύγχρονων τεχνολογιών στην παραγωγή αποδυνάμωσαν δραστικά τη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Η προσωπικότητα ή και η απουσία της ειδίκευσης και επαγγελματικής εκπαίδευσης των γυναικών και τα πολλαπλά οικογενειακά τους καθήκοντα τις απομακρύνουν από την παραγωγική διαδικασία. Το ρίσκο εξάλλου των ελεύθερων επαγγελματιών εξακολουθεί και αποτελεί ανδρικό προνόμιο, ενώ ένας μεγάλος αριθμός γυναικών, σύμφωνα με την Τάκαρη (1984), αποζητά τη σιγουριά της δουλειάς στο δημόσιο τομέα και την ελάχιστη ευθύνη της ανειδίκευτης εργασίας.

Σημαντικό θέμα προς εξέταση αποτελεί και η δημιουργία «νέων» ανέργων καθώς έτσι γίνονται, αντιληπτές οι μελλοντικές διαστάσεις της ανεργίας στη χώρα μας.

Πίνακας 18: «Νέοι» Άνεργοι κατά φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης

Επίπεδο εκπαίδευσης	Άνδρες %	Γυναίκες %
Έχουν μεταπτυχιακό	1,35	0,21
Πτυχιούχοι ανωτ. Σχολ	13,09	13,34
Φοίτησαν ή φοιτούν σε ανώτ. Σχολ	4,27	3,65
Πτυχιούχοι Ανωτ Τεχ επαγ σχολ	8,37	8,05
Απολυτήριο μέσης εκπαίδευση	45,08	47,25
Απολυτήριο Δημοτικού	12,28	17,95
Ενδεικτικό μιας τάξης Δημοτικού	0,67	0,85
Δεν πήγε καθόλου σχολείο	0,54	0,14

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ. Έρευνα εργατικού δυναμικού, 1995

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα προκύπτει ότι υψηλά ποσοστά «νέων» ανέργων παρατηρούνται σε αυτές τις γυναίκες, που έχουν απολυτήριο μέσης εκπαίδευσης (47,25%). Επίσης κίνδυνο ανεργία διατρέχουν και οι γυναίκες πτυχιούχοι ανωτάτων σχολών (13,34) και αυτές που έχουν απολυτήριο Δημοτικού. Τέλος αν και φαίνεται παράδοξος, πολύ χαμηλό ποσοστό ανεργίας εμφανίζεται στις γυναίκες

που δεν πήγαν καθόλου σχολείο. Ωστόσο θα πρέπει να υπογραμμισθεί σύμφωνα με τους Πετρινώτη - Μαρματάκη (1994), ότι η αναφορά για εντελώς αμόρφωτες γυναίκες σχετίζεται κυρίως με γυναίκες αγροτικών περιοχών όπου το πρόβλημα δεν είναι η «ανοικτή» ανεργία που συνδέεται με την έλλειψη ευκαιριών για μισθωτή εργασία αλλά η υποαπασχόληση και η μία αμειβομένη εργασία.

Πρέπει να τονιστεί ότι είναι η επιτακτική η ανάγκη της πρόσβασης των γυναικών σε όλα τα επαγγέλματα και η επαγγελματική τους κατάρτιση και επιμόρφωση, ώστε να μπορέσει η γυναίκα με την αρχική και συνεχή εκπαίδευση της να ανταποκριθεί στις νέες ανάγκες παραγωγής και εργασίας.

4. Συσχέτιση εκπαίδευσης και πολιτική συμπεριφοράς

α) Γυναίκες και ενεργό πολιτική

Γυναίκες και πολιτική: Δύο έννοιες, που σύμφωνα με τη Μαλούτα (1992), έμοιαζαν ασύμπτωτες, αφού η πρώτη παράπεμπε αποκλειστικά στον «ιδιωτικό χώρο» ενώ η δεύτερη αποτελούσε και αποτελεί κατεξοχήν έκφραση του δημοσίου και του συλλογισμού. Η αντίληψη αυτή εξακολουθεί να υφίσταται και στις μέρες μας, παρά το γεγονός, ότι οι γυναίκες όταν έχουν αποκτήσει όλα τα εφόδια πνευματικά, κοινωνικά και έχουν αποδείξει ότι σε όποιους τομείς της ζωής κλήθηκαν για να υπηρετήσουν, τα αποτελέσματα ήταν άριστα.

Στη δημόσια σφαίρα λοιπόν κυριαρχεί η σιωπή των γυναικών, ο λόγος τους δεν ακούγεται πολύ, μάλλον δεν εισακούγεται. Μια πολύ μικρή αύξηση των γυναικών στην πολιτική παρατηρείται κατά την τελευταία δεκαετία σύμφωνα με τα στοιχεία της εθνικής έκθεσης της

Ελλάδος (1995). Ωστόσο το πρόβλημα της μη ισότιμης συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική εξακολουθεί να υπάρχει.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της παραπάνω πηγής, οι γυναίκες στο εθνικό Κοινοβούλιο υποαντιπροσωπεύονται παρά το γεγονός ότι αποτελούν το 51% του εκλογικού σώματος. Από τις εκλογές του 1981 μέχρι τις επόμενες του 1993 η πορεία παρουσιάζει μια ασταδή αύξηση, παρά τις οργανωμένες προσπάθειες των γυναικών εντός και εκτός κομμάτων για την εκπροσώπηση τους στα όργανα, την αύξηση του ενδιαφέροντος τους για την πολιτική και τη βελτίωση του μορφωτικού τους επιπέδου.

Πίνακας 22: Συμμετοχή των γυναικών στο ελληνικό κοινοβούλιο κατά πολιτικό κόμμα και εκλογική περίοδο

05.11.89	Σ	Γ	%	08.04.90	Σ	Γ	%	10.10.93	Σ	Γ	%
Σύνολο	300	20	6,7	Σύνολο	300	16	5,3	Σύνολο	300	17	5,6
ΠΑΣΟΚ	128	7	5,5	ΠΑΣΟΚ	124	8	6,5	ΠΑΣΟΚ	170	8	4,7
ΝΔ	147	10	6,8	ΝΔ	150	6	4,0	ΝΔ	111	6	5,4
ΣΥΝ	21	2	9,5	ΣΥΝ	12	6	8,3	ΠΟΛΑΝ	10	2	20,0
ΟΙΚΟΛ	1	1	100	ΚΚΕ	7	0	0,0	ΚΚΕ	9	1	11,1
ΑΝΕΞ	3	0	0,0	ΟΙΚ	1	1	100,0				
				ΑΝΕΞ	6	0	0,0				

ΠΗΓΗ: Ελληνικό Κοινοβούλιο 1994

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα γίνεται φανερό ότι στις εκλογές του 1990 ο αριθμός των γυναικών μειώθηκε από 20 σε 16 ενώ στις επόμενες εκλογές του 1993 το ποσοστό της γυναικείας συμμετοχής διαμορφώθηκε το 5,6%. Η ίδια κατάσταση παρατηρείται και μελετώντας τη γυναικεία συμμετοχή στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο.

Πίνακας 23: Συμμετοχή Ελληνίδων Ευρωβουλευτριών στο
Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ανά εκλογική περίοδο

	1981-84	1984-89	1989-1994	1994-1999
ΣΥΝΟΛΟ	24	24	24	25
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	2	2	0	4
ΠΟΣΟΣΤΟ Γ %	8,3	8,3	0,0	16,0

ΠΗΓΗ: ΓΠ 1994.

Χαμηλή και εδώ η συμμετοχή των γυναικών αν και παρατηρείται αύξηση το 1994 με ποσοστό 16%.

Στο επίπεδο περιφερειακής και τοπικής διοίκησης υπάρχει έλλειψη ικανοποιητικής εκπροσώπησης των γυναικών μολονότι έχουν δεμελιωθεί από το 1981 δεσμοί αποκέντρωσης και κοινωνικής συμμετοχής, όπως νομαρχιακά συμβούλια και συνεταιρισμοί όπου οι γυναίκες θα μπορούσαν να έχουν μεγαλύτερη πρόσβαση. Η συμμετοχή των γυναικών σε επίπεδο νομαρχιών έφτασε, σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Έκθεσης της Ελλάδος (1995), το 1992 στο 7,4% ενώ το 1985 ήταν στο 18,18%.

Σε όλα λοιπόν τα επίπεδα εξουσίας παρατηρείται η πενιχρή παρουσία και συμμετοχή των γυναικών. Αν και οι στατιστικές δείχνουν μία μικρή πρόοδο, τίθεται το ερώτημα, ποιά είναι τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στο επίπεδο αυτό.

- Η πολιτική συνειδητότητα της γυναίκας, σύμφωνα με την Τάκαρη (1984), έχει σχέση με τις υποχρεώσεις και τις ευθύνες της στον οικογενειακό, κοινωνικό και επαγγελματικό τομέα: την τοποθέτησή της στο γάμο και την οικογένεια σε σχέση με τον άνδρα, την ελλιπή συμμετοχή της στην ενεργό δράση, την έλλειψη

πληροφόρησης, σε σημείο να αγνοεί τα βασικά πράγματα που αφορούν στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της.

- Η απουσία μιας πολιτικής παιδείας παρά τη θεαματική πορεία των γυναικών στις ανώτατες βαθμίδες της εκπαίδευσης, αφήνει περιθώρια στην παράδοση, ώστε να εξακολουθεί να κατευθύνει τα ενδιαφέροντα των γυναικών κυρίως στα πρακτικά προβλήματα της καθημερινότητας και στα κοινωνικοοικονομικά ενδιαφέροντα του συντρόφου.

Στην εισήγηση που έκανε η Helena Rosetta στην διάσκεψη με θέμα «γυναίκα και εξουσία» όπως αυτή δημοσιεύεται στην τελική έκθεση της διάσκεψης (1992) κάνει ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για την συμπεριφορά των ανδρών και των γυναικών έναντι της εξουσίας.

Σύμφωνα με την Helena Rosseta (1992), Για να φτάσει κανείς στην εξουσία πρέπει να έχει ένα ελάχιστο βαθμό φιλοδοξίας που διαφέρει ανάμεσα στα δύο φύλα. Οι περισσότερες ενεργές γυναίκες διακρίνονται για τη φιλοδοξία τους να κάνουν κάτι, η οποία ξεπερνά κατά πολύ τη φιλοδοξία να αποκτήσουν κάποιες θέσεις. Αντίθετα για τους περισσότερους άνδρες πολιτικούς, το πάθος της καριέρας αποτελεί συχνά την κινητήρια δύναμη των αγώνων τους.

- Ένας ακόμη λόγος που αποθαρρύνει και απομακρύνει τις γυναίκες από την ενεργό πολιτική είναι η λειτουργία του πολιτικού συστήματος. Πράγματι η κλειστού τύπου μορφή του πολιτικού συστήματος σύμφωνα με την εισήγηση του Καρμάνου στην διημερίδα με θέμα «Γυναίκα και τοπική αυτοδιοίκηση» (1994), κάνει τις γυναίκες να αισθάνονται υποχρεωμένες να υποδετήσουν μια συμπεριφορά «κυριαρχίας» για να μπορέσουν να επιβληθούν. Και

τέτοιες συμπεριφορές κυριαρχικές υπαγορεύονται από τα αρσενικά πρότυπα.

«Διότι δεν θεωρείται γυναικεία ιδιότητα να θέλεις να μπεις σε ένα πεδίο που θεωρείται κατεξοχήν πεδίο δράσης ανδρικό, χάνεις τα δηλυκά σου χαρακτηριστικά, δεν είσαι γυναίκα γίνεσαι ανδρογύναικα» (Καραμάνου 1994, σελ. 25).

- Στα δημοκρατικά μας συστήματα εξάλλου ως γνωστό η πρόσβαση στην εξουσία περνά πάντα από τα πολιτικά κόμματα. Σε αυτά τα κόμματα υπάρχει το ανδρικό κατεστημένο που ενδιαφέρεται να προωθήσει τους δικούς του εκπροσώπους.

«Εάν η πολιτική εξουσία περνά μέσα από τα κόμματα, εάν τα κόμματα αποτελούν τόσο κλειστές δομές και οι γυναίκες είναι μειοψηφία μέσα σε αυτά, πως μπορούμε να αλλάξουμε τόσο την ποσοτική όσο και την ποιοτική συμμετοχή των γυναικών στην εξουσία αυτή;» (Helena Rosseta 1992, σελ. 116).

Η διαφορετική πολιτική ενεργοποίηση των δύο φύλων ξεκινά από την κοινωνικοποίηση των μικρών κοριτσιών και ακολουθεί τη γυναίκα σε όλη της τη ζωή με τη μορφή των στερεοτύπων και των παραδοσιακών αντιλήψεων. Στερεότυπα που στους μεν άνδρες, θα προσάγουν το γεγονός ότι δεν προσπάθησαν να ανέλθουν στα υψηλότερα επαγγελματικά επίπεδα, στις δε γυναίκες πάνω από όλα, θα προσάγουν την οικιακή αποτυχία.

Αυτή η κοινωνική ενοχή που πρέπει να αντιμετωπίσει η γυναίκα και αυτή η έλλειψη της διάθεσης, να αγωνιστεί για να κερδίσει συγκεκριμένες θέσεις, θέτουν εξ αρχής σε άνιση μοίρα τη θέση της γυναίκας έναντι της πολιτικής εξουσίας. Έτσι ενώ οι γυναίκες σημειώνουν σημαντικές προόδους στο χώρο των επιστημών και της

γνώσης «προτιμούν» την ασφάλεια και το δοκιμασμένο χώρο του σπιτιού τους.

Εξάλλου η γυναίκα σε περίπτωση που επιθυμεί να αναπτύξει ενεργό πολιτική δράση δεν βρίσκει στήριξη πουθενά. Πολλοί και πολλές παραδέχονται πως οι ελάχιστες γυναίκες - βουλευτές θεωρούνται από το ανδρικό κατεστημένο «μαϊντανός». Οι νόμοι που αφορούν την ισότητα των δύο φύλων παραμένουν άγνωστοι για πολλές ενδιαφερόμενες, καθώς δεν έχουν εκλαϊκευτεί. Οι γυναίκες χρησιμοποιούνται ανάλογα με το τι συμφέρει κάθε φορά το ανδρικό κατεστημένο.

Σύμφωνα με την εισήγηση της Simone Weil μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, στην διάσκεψη με θέμα «Γυναίκες και Εξουσία» (1992), οι γυναίκες στην προσπάθεια ανάμειξης τους στην πολιτική συναντούν πολυάριθμες υλικές δυσκολίες και όχι μόνο. Συνήθως οι σύζυγοι και οι σύντροφοι δεν δέχονται εύκολα όχι μόνο την πολιτική σταδιοδρομία τους, αλλά και τους περιορισμούς που αυτή συνεπάγεται. Αισθάνονται ότι χάνουν την αξία τους.

«Οι πολιτικές δραστηριότητες που προγραμματίζονται για το βράδυ ή για το σαββατοκύριακο γίνονται ιδιαίτερα άσχημα δεκτές. Για τις ίδιες τις γυναίκες που πρέπει ήδη να συνταιριάζουν την επαγγελματική δραστηριότητα με τα βάρη του σπιτιού και των παιδιών η πολιτική δραστηριοποίηση απαιτεί σημαντικές θυσίες» (Simone Weil 1992, σελ. 190).

Συνοψίζοντας πρέπει να λεχθεί πως ο εικοστός αιώνας ξεκίνησε με τη διεκδίκηση των γυναικών για το δικαίωμα της γήφου και τελειώνει αυτός ο αιώνας με τη διεκδίκηση των γυναικών για ίση συμμετοχή των δύο φύλων στα κέντρα χάραξης πολιτικής και λήψης των σημαντικών αποφάσεων που καθορίζουν τη ζωή όλων. Σήμερα οι γυναίκες έχουν

κατακτήσει πλήρη δικαιώματα σε ότι αφορά, χρειάζεται όμως αυτά τα δικαιώματα να περάσουν στην πράξη.

β) Στάση των γυναικών απέναντι στην πολιτική; παρουσίαση αποτελεσμάτων της έρευνας του ΕΚΚΕ

Πέρα όμως από το πρόβλημα της υποτονικής ενεργού συμμετοχής των γυναικών στα πολιτικά πράγματα της χώρας άξιο μελέτης αποτελεί και η ευαισθητοποίηση της απλής ελληνίδας γύρω από τα πολιτικά και κοινωνικά θέματα της ζωής. Η γυναίκα αυτή κλεισμένη στο σπίτι της και επιφορτισμένη με τόσες υποχρεώσεις δεν έχει, το χρόνο, ούτε και τα ερεθίσματα να ασχοληθεί με τα θέματα της δημόσια σφαίρας.

Εκτός από αυτή την γενική διαπίστωση ας δούμε αναλυτικότερα πως διαγράφεται η πολιτική φυσιογνωμία των ελληνίδων σε συνάρτηση βέβαια και με το εκπαιδευτικό τους επίπεδο, μέσα από μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε από ομάδα του ΕΚΚΕ το 1988. Τα αποτελέσματα της έρευνας δημοσιεύθηκαν και στο βιβλίο της Μ. Μαλουτα «Γυναίκες και Πολιτική» 1992.

Τα αποτελέσματα της έρευνας είχαν ως εξής:

- Σε ερώτηση της έρευνας για τη βαρύτητα των πολιτικών αποφάσεων στην καθημερινή ζωή οι γυναίκες εμφανίζονται σε μικρότερο βαθμό από τους άνδρες, να διακατέχονται από την αντίληψη της μεγάλης επίδρασης των αποφάσεων που λαμβάνονται στο επίπεδο του πολιτικού συστήματος στη ζωή τους (γυναίκες: 59,9%, άνδρες 73,0%) ενώ υπερτερούν (οι γυναίκες) στην απόλυτη άρνηση της επίδρασης τους (γυναίκες 40,1%, άνδρες 27,0%).

Από τη σκοπιά των εκπαιδευτικών χαρακτηριστικών του δείγματος αποδεικνύεται ότι το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης δρα ομοιογενοποιητικά στη διάδοση της αντίληψης που αφορά το βαθμό επίδρασης των

πολιτικών αποφάσεων στις γυναίκες και στους άνδρες. Παρατηρείται ότι οι αναλφάβητες και όσες έχουν φοιτήσει σε ορισμένες τάξεις του Δημοτικού θεωρούν ότι οι πολιτικές αποφάσεις επιδρούν πολύ στην ζωή τους κατά 21,9% και δεν επιδρούν καθόλου κατά 30,9%. Αντίθετα οι γυναίκα πτυχιούχος έχει την αντίστοιχη αντίληψη κατά 47,9% και κατά 5,3%. Το πρώτο ποσοστό υπέρδιπλα σιάζεται με την άνοδο του επιπέδου εκπαίδευσης, ενώ το δεύτερο γίνεται σχεδόν 6 φορές μικρότερο.

- Όσον αφορά τη βαρύτητα της γήφου ως τρόπος παρέμβασης τους στην πολιτική διαδικασία και την επιρροή τους στη λύση καθημερινών προβλημάτων κατά 52,6% έναντι 64,3% των ανδρών, οι γυναίκες θεωρούν ότι με τη γήφο τους μπορούν να επηρεάσουν ουσιαστικά την επίλυση προβλημάτων της καθημερινότητας. Ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο γυναίκες και άνδρες πτυχιούχοι θεωρούν σε ποσοστό γύρω στο 59% ότι η γήφος τους μπορεί να επηρεάσει ουσιαστικά την επίλυση προβλημάτων. Οι αναλφάβητες λαμβάνουν λιγότερο ως βαρύνουσα την πολιτική διαδικασία και την γήφο για την καθημερινή ζωή τους.
- Σε ερώτηση για την αίσθηση πολιτικής αναρμοδιότητας οι γυναίκες πιστεύουν σε ποσοστό 75,7% ότι «η πολιτική είναι τόσο μπερδεμένη που δεν μπορούν να την καταλάβουν» έναντι του 58,9% των ανδρών. Είναι ευνόητο ότι σε μια ερώτηση που αφορά το γνωστικό επίπεδο, το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης επιδρά κατά παρόμοιο τρόπο στα δύο φύλα διαγράφοντας αντίστοιχη τάση. Ωστόσο και στους πτυχιούχους πανεπιστημίου οι γυναίκες σημειώνουν υψηλότερο ποσοστό συμφωνίας με τη σχετική αντίληψη από ότι οι άνδρες (17,5% έναντι 11,5%). Οι γυναίκες που κατατάσσονται στα χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης συμφωνούν με την αντίληψη της πολιτικής αναρμοδιότητας με το συντριπτικό ποσοστό του 71,9%.

- Σε ερώτηση για την οικογενειακή ομοιογένεια της γήφου με ανδρικό καθορισμό, το 77,7% των γυναικών δηλώνουν ότι πάντοτε ή τις περισσότερες φορές υπερίσχυαν υπέρ του ίδιου κόμματος με το σύζυγο έναντι του 7,3% των ανδρών. Στο χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης οι γυναίκες συμφωνούν απόλυτα με την εναπόθεση της ευθύνης της γήφου τους στους άνδρες. Ο ανδρικός οικογενειακός καθορισμός της γήφου βρίσκει απόλυτα σύμφωνες τις αναλφάβητες γυναίκες και όσες έχουν φοιτήσει σε μερικές τάξεις Δημοτικού κατά 42,9% έναντι 28,7% των ανδρών. Οι πτυχιούχοι Παν/μίου παρουσιάζουν εντελώς ασήμαντα ποσοστά συμφωνίας με τον ανδρικό καθορισμό της γήφου (γυναίκες 2,1% άνδρες 1,0%) ενώ διαφωνούν απόλυτα κατά 95,9% οι γυναίκες και κατά 87,4% οι άνδρες.
- Στην αιτιολόγηση της μειωμένης παρουσίας των γυναικών στις δομές λήψεως πολιτικών αποφάσεων η πλειοψηφούσα αντίληψη είναι ότι « οι γυναίκες δεν έχουν ίσες ευκαιρίες με τους άνδρες να αναδειχθούν». Οι διακυμάνσεις στη μαζικότητα της διάδοσης της αντίληψης σχετικά με την έλλειψη της ισότητας ευκαιριών ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης είναι λιγότερο έντονες. Στη διάδοση της αντίληψης που αφορά στην έλλειψη ικανοτήτων των γυναικών οι αναλφάβητες συμφωνούν κατά το ποσοστό 27,4% ότι οι γυναίκες δεν συμμετέχουν στην πολιτική λόγω έλλειψης ικανοτήτων ενώ οι πτυχιούχοι Παν/μίου συμφωνούν με το ποσοστό 4,1%.
- Σε ερώτηση για τη θετική αξιολόγηση της μαζικότερης παρουσίας των γυναικών στην βουλή οι γυναίκες συμφωνούν κατά το 58,4% εκφράζοντας θετικές αναμονές από τη γυναικεία πολιτική παρουσία έναντι του 45,5% των ανδρών.

Οι αναλφάβητες και όσες έχουν φοιτήσει σε μία τάξη του Δημοτικού θεωρούν κατά το 1/3 (32,2%) ότι θα ήταν χειρότερο αν υπήρχαν γυναίκες στην βουλή, το ποσοστό αυτό ελαχιστοποιείται στις γυναίκες πτυχιούχους 2,2%.

- Σε περίπτωση για την δήλωση πολιτικού ενδιαφέροντος το 61,5% των ανδρών και το 45,5% των γυναικών δηλώνουν ότι ενδιαφέρονται πολύ ή αρκετά για την πολιτική ενώ αντίστοιχα 15% και 21,9% ότι δεν ενδιαφέρονται καθόλου. Κατά 73,9% οι γυναίκες πτυχιούχοι δηλώνουν ότι ενδιαφέρονται για την πολιτική και κατά 30,9% οι αναλφάβητες. Παράλληλα, ενώ 7,3% των γυναικών πανεπιστημιακής εκπαίδευσης δηλώνουν πλήρη έλλειψη πολιτικού ενδιαφέροντος το αντίστοιχο ποσοστό εξαπλασιάζεται στις αναλφάβητες και όσες έχουν φοιτήσει μερικές τάξεις του Δημοτικού.
- Όσον αφορά την πολιτική ενημέρωση μέσω των εφημερίδων του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης ένας στους δύο άνδρες δηλώνει καθημερινός αναγνώστης του τύπου και λιγότερο από μία στις τρεις γυναίκες κατατάσσεται στην ίδια κατηγορία. Οι γυναίκες με Ανώτερη μόρφωση δηλώνουν σε ποσοστό 50% καθημερινή ανάγνωσης εφημερίδων.
- Όσον αφορά την προδιάθεση συμμετοχής στην περίπτωση τοπικού προβλήματος που αφορά άμεσα τον ερωτώμενο, πάνω από μία στις τρεις γυναίκες και λιγότερο από ένας στους τέσσερις άνδρες επιλέγουν να μην παρέμβουν στην διαδικασία επίλυσης τοπικού προβλήματος που τους αφορά άμεσα. Όσο ανεβαίνει το εκπαιδευτικό επίπεδο της γυναίκας τόσο η προδιάθεση για δυναμικής εμπλοκή γίνεται εντονότερη. Ενώ οι αναλφάβητες κατά 67% επιλέγουν ως αντίδραση να αφήσουν τους αρμόδιους να κάνουν τη δουλειά τους.

Η σχέση γυναίκα - πολιτική όπως διαφαίνεται και μέσα από τα στοιχεία προβάλλει ως πολυσήμαντη, έντονα διαφοροποιημένη ανάλογα με τα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά των γυναικών και φορτισμών με στερεότυπα και προκαταλήψεις.

Οι νέες και μορφωμένες γυναίκες βιώνουν λιγότερο περιοριστικά τους κοινωνικούς τους ρόλους, ενώ σε σημαντικό βαθμό αμφισβητούν το θέμα της κοινωνικής κατωτερότητας και περιθωριοποίησης του φύλου τους.

γ) Η αναγκαιότητα της γυναικείας πολιτικής παρουσίας

Ο μακροχρόνιος αποκλεισμός των γυναικών από το χώρο της πολιτικής δημιούργησε ένα πλέγμα αντιλήψεων, που δεν εξαλείφεται μετά από σαράντα χρόνια κατοχύρωσης των πολιτικών τους δικαιωμάτων και μάλιστα σε ένα πλαίσιο όπου η παρουσία της θεωρείται συνήθως γραφική ή ανεκτή. Το ότι το πολιτικό προσκήνιο ανδροκρατείται και το ότι ο χαρακτήρας της πολιτικής διαδικασίας είναι ανδροκεντρικός δεν είναι βέβαια ανεξάρτητα από τη μεγαλύτερη διάδοση της πολιτικής αναρμοδιότητας που σημειώνεται στις γυναίκες.

Σήμερα που οι γυναίκες έχουν ανεβάσει κατά πολύ το πνευματικό τους επίπεδο και δεν φοβούνται να αρθρώσουν τον λόγο τους, αρνούμενες τις προκαταλήψεις που τις κρατούσαν δέσμιες αναχρονιστικών και καταπιεστικών αντιλήψεων οφείλουν και μπορούν να διεκδικήσουν ισότιμη συμμετοχή και πολιτική παρουσία. Από όποια πλευρά αν μελετηθεί το θέμα διαπιστώνεται πως η γυναικεία πολιτική παρουσία είναι απολύτως αναγκαία για μια ισορροπημένη και δίκαιη κοινωνία. Την αναγκαιότητα αυτή η Καραμάνου (1994), τη στηρίζει σε πέντε επιχειρήματα:

- Από άποψη λειτουργία του πολιτικού συστήματος, η ισότιμη συμμετοχή των γυναικών ενισχύει τη δημοκρατία καθώς αυτή νομιμοποιείται μέσα από την αντιπροσώπευση ολόκληρου του πληθυσμού. Ο αποκλεισμός των γυναικών από τα κέντρα εξουσίας συνιστά δημοκρατικό έλλειμμα.
- Από άποψη ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η ισόρροπη συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα αποφάσεων αποτελεί προϋπόθεση για την υλοποίηση της αρχής της ισότητας γυναικών και ανδρών. Αυτό το δικαίωμα, αυτή η αρχή μεταφράζεται σε ουσιαστική συμμετοχή σε όλα τα επίπεδα διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων.
- Από άποψη ύψους και ήθους της πολιτικής, μια μεγαλύτερη παρουσία των γυναικών θα συνέβαλε στη βελτίωση της πολιτικής κουλτούρας και στον τρόπο άσκησης της εξουσίας. Θα υπάρξει έτσι εμπλουτισμός της πολιτικής με διαφορετικές εμπειρίες, ενδιαφέροντα και συστήματα αξιών.
- Από άποψη αξιοποίησης των ανθρώπινων πόρων, η σημερινή ανισορροπία αποτελεί κατασπατάληση των ικανοτήτων και των γνώσεων του μισού και πλέον πληθυσμού. Οι γυναίκες που αποτελούν το 51% του πληθυσμού, αποτελούν ένα πολύτιμο-δυναμικό που μένει αναξιοποίητο.

Από άποψη των ειδικότερων συμφερόντων και αναγκών των γυναικών ως κοινωνική ομάδα, μόνο η ισόρροπη συμμετοχή τους στα κέντρα αποφάσεων θα μπορούσε να συμβάλλει στην αποτελεσματικότερη προώδηση τους. Είναι καιρός τα θέματα που απασχολούν τις γυναίκες να μπουν στην ατζέντα των πολιτικών κομμάτων της πολιτικής. Έρευνες και μελέτες έχουν δείξει ότι για να μπορέσουν οι γυναίκες να

επηρεάσουν τις αποφάσεις θα πρέπει να συμμετέχουν με αριθμό όχι μικρότερο του 1/3.

Από το ότι μέχρι τώρα ειπώθηκε πρέπει να έχει διαφανεί ότι το θέμα δεν είναι απλώς η συμμετοχή των γυναικών στις ισχύουσες δομές και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Πολύ μικρό το όφελος που θα έχουν οι γυναίκες αν προσδιοριστεί η συμμετοχή τους στα όργανα εξουσίας μόνο αριθμητικά δηλαδή ποσοτικά. Εκείνο που έχει σημασία είναι ο εμποτισμός της πολιτικής με τις «γυναικείες αξίες» που συνδέονται με αυτό το ίδιο το περιεχόμενο της ισότητας.

«Εκείνο που είναι απαραίτητο είναι η αναδιάταξη των στόχων της πολιτικής και η αναδιάρθρωση των δομών της μέσα από την ενσωμάτωση των αποσιωπημένων από την πολιτική σκέψη αξιών και πρακτικών της ιδιωτικής σφαίρας» (Elisabeth G. Sledziewski 1992, σελ. 73).

Συμπερασματικά, μπορεί να λεχθεί πως απαίτηση της κοινωνίας είναι η ανάπτυξη μιας ισομερούς δημοκρατίας. Πρόκειται για μια δημοκρατία που θα επιτρέπει στις γυναίκες, ως εκπρόσωπους του φύλου τους - και όχι ως ουδέτερα άτομα με γυναικεία ενδύματα - και των ανθρωπίνων αξιών τους, να συμμετέχουν στα κοινά δημιουργώντας μαζί με τους άνδρες τις συνθήκες λειτουργίας της πολιτικής ζωής.

δ) Γυναικείος συνδικαλισμός

Ο συνδικαλισμός είναι ένας ακόμη τομέας που χαρακτηρίζεται ως ανδροκρατούμενος. Ωστόσο είναι ένας χώρος που η σημασία του είναι μεγάλη για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη καθώς εκεί λαμβάνονται σημαντικές αποφάσεις για τη ζωή μας. Γι' αυτό το λόγο η απουσία των γυναικών, αποκτά ιδιαίτερη σημασία καθώς επιβεβαιώνεται

η θλιβερή πραγματικότητα, που θέλει τις γυναίκες μακριά από κάθε σημαντικό χώρο λήψης αποφάσεων.

Σύμφωνα με την Τάκαρη (1984) τα εργατοϋπαλληλικά σωματεία είναι οι μεγαλύτερες οργανώσεις της εργατικής τάξης, που έχουν ως σκοπό την υπεράσπιση των συμφερόντων των εργατών και όλων των εργαζομένων και δη διασφάλιση των δικαιωμάτων που κατακτήθηκαν με θυσίες. Κύριο έργο τους είναι η διοργάνωση των αγώνων της εργατικής τάξης για τα καθημερινά οικονομικά - κοινωνικά - πολιτικά συμφέροντα των εργαζομένων και το ανέγασμα της ταξικής τους συνείδησης.

Τα συνδικάτα παίρνουν σε τακτική, αν όχι σε καθημερινή βάση αποφάσεις που έχουν στόχο να επηρεάσουν τη μελλοντική μορφή της κοινωνίας και του κόσμου της εργασίας. Δυστυχώς όμως λόγω του χαμηλού ποσοστού των γυναικών στα συνδικάτα και της πολύ μικρής συμμετοχής των γυναικών σε θέσεις εξουσίας στα συνδικάτα, οι αποφάσεις που λαμβάνονται και οι πολιτικές που υιοθετούνται δεν έχουν μια γυναικεία προοπτική ή συμβουλή.

Ενδεικτικά της θλιβερής εικόνας της συμμετοχής των γυναικών στα συνδικαλιστικά όργανα αποτελεί παρουσίαση των παρακάτω πινάκων:

Πίνακας 24: Συμμετοχή των γυναικών στα όργανα του συνδικαλιστικού κινήματος

	Σύνολο εκλεγμε	Ανδρες	Γυναίκες	Ποσοστό
Επί 169 διοικητικών συμβούλων - ομοσπονδιών και εργατικών κέντων	2136	2040	96	4,49%
Στις εκτελεστ. επιτροπές των συνδικαλιστικών οργα.	1048	1003	45	4,29%
Διοίκηση ΓΣΕΕ	45	39	6	
Εκτελεστική επιτρ ΓΣΕΕ	15	13	2	
Σύνδεση 26 ^{ου} συνεδρίου της ΓΣΕΕ-Δεκέμβρης 1990	541	522	19	3,50%

ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ

ΑΔΕΔΥ	μέλη Ε.Ε. 17 ΓΥΝ 0
ΓΣΕΒΕ	μέλη ΔΣ 52 ΓΥΝ 1
ΣΕΒ	μέλη ΔΣ 50 ΓΥΝ 1
ΓΕΣΑΣΕ	μέλη ΔΣ 15 ΓΥΝ 0
ΠΑΣΕΓΕΣ	μέλη ΔΣ 21 ΓΥΝ 0

ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ

ΟΛΜΕ	μέλη Ε.Ε. 11 ΓΥΝ 1
ΔΟΕ	μέλη Ε.Ε. 11 ΓΥΝ 0
ΟΜΟΣ ΔΙΚ/ΚΩΝ ΥΠΑΛ. ΕΛΛ	μέλη ΕΕ 11 ΓΥΝ 2
ΠΑΝ. ΟΜ. ΕΡ. ΟΡΓ. ΤΟΠ. ΑΥΤΟ	μέλη Ε.Ε. 21 ΓΥΝ 1
ΠΑΝ. ΟΜ ΥΠΟΥΡ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ	μέλη Ε.Ε. 11 ΓΥΝ 1
ΠΑΝΕΛ ΟΜ ΥΠΟΥΡ ΕΣΩΤΕΡ	μέλη Ε.Ε 11 ΓΥΝ 2

ΠΗΓΗ: ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΓΣΕΕ 1991

Συμμετοχή των γυναικών στη δύναμη των συνδικάτων

	ΣΥΝΟΛΟ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΟΕΠ (Οικ Ένερ Πληθ)	3597500	2361500	1236000	35,4%
Δευτερ.-Τριτογ. Τομ	2625400	1827500	797900	30,39%
Σύνολο συνδικαλισμ	720000	540000	180000	25%

ΠΗΓΗ: ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΓΣΕΕ 1991

Από τους παραπάνω πίνακες προκύπτει ότι οι δείκτες συμμετοχής των συνδικαλιστριών στα όργανα του συνδικαλιστικού κινήματος μειώνονται συνεχώς, ενώ ο αριθμός των γυναικών στον ΟΕΠ και στη δύναμη των συνδικάτων αυξάνει, υπάρχει πλήρης αντιστοιχία, δηλ ανάμεσα στη συμμετοχή των γυναικών στη βάση και στην κορυφή. Όσο πιο ανώτερο και αποφασιστικό είναι το όργανο τόσο μικρότερη και η συμμετοχή των γυναικών.

Οι γυναίκες σύμφωνα με την Φ. Σιάνου (1991) εξαιτίας των κοινωνικών καθυστερήσεων και του εξαρτημένου χαρακτήρα ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας άργησαν να μπουν στην αγορά εργασίας και όταν μπόκαν αυτό έγινε για να καλυφθούν ανάγκες τρέχουσας οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής σαν συμπληρωματική εργατική δύναμη. Το εργατικό κίνημα ασχολήθηκε με ειδικά αιτήματα που αφορούσαν τα προβλήματα των γυναικών. Έχει στο ενεργητικό του πολλές και μεγάλες κατακτήσεις κυρίως σχετικά με το ωράριο και τη μητρότητα.

Σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, ο άνισος καταμερισμός των υποχρεώσεων στα δύο φύλα, και η αναπαραγωγή των προκαταλήψεων και στερεότυπων, οι σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται, η χαμηλότερη αμοιβή των γυναικών, η προσωπικότητα της εργασίας και συμπληρωματικότητα του μισθού, συνέβαλαν στην αναπαραγωγή στις γραμμές του συνδικαλιστικού κινήματος της αναχρονιστικής, συντηρητικής αντίληψης για το δεύτερο ρόλο της γυναίκας στην εργασία και στην κοινωνία.

Σύμφωνα με την Catherine Byrne (1991), η μειονεκτούσα θέση των γυναικών στο συνδικαλισμό μπορεί να ερμηνευθεί από τους εξής λόγους:

- Οι γυναίκες συνήθως δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν στους πολλαπλούς ρόλους με τους οποίους είναι επιφορτισμένες. Οι λίγες γυναίκες που δραστηριοποιούνται στην πλειοψηφία τους δεν είχαν παιδιά. Ενδεικτικός είναι και ο αριθμός των γυναικών που απομακρύνονται από την ενεργό δράση στο συνδικαλιστικό κίνημα μόλις παντρευτούν και δημιουργήσουν οικογένεια.
- Η αντίληψη για την προσωπικότητα στην εργασία έχει καταλυτική επίδραση στην συμμετοχή τους στο συνδικαλιστικό κίνημα, διότι η

περίοδος της εργασίας θεωρείται σαν μεταβατικού χαρακτήρα που δεν επιτρέπει τέτοιου είδους αποφάσεις και συγκρούσεις.

- Οι γυναίκες εξάλλου δεν πιστεύουν στις δυνατότητες και στις ικανότητές τους. Θεωρούν ότι υπάρχουν πιο ειδικοί για τόσο σοβαρές υποθέσεις. Είναι περισσότερο άτολμες, παθητικές τους λείπει η αυτοπεποίθηση, αξιολογούν αυστηρά τις ικανότητές τους.
- Οι συνδικαλιστικές παρατάξεις δεν αναλαμβάνουν να επενδύσουν στην ανάδειξη γυναικών συνδικαλιστικών στελεχών. Υπάρχει έλλειψη πολιτικής ανάδειξης των γυναικών. Εξάλλου οι γυναίκες δεν διεκδικούν, δεν είναι φιλόδοξες.
- Τέλος οι γυναίκες διακατέχονται από εργασιακή ανασφάλεια (φόβος απόλυσης) σε συνάρτηση με την ανεργία που πλήττει κύρια τις γυναίκες.

Όπως παρατηρεί η ίδια συγγραφέας η παρουσία των γυναικών στα συνδικάτα αποτελεί σήμερα επιτακτική ανάγκη και αυτό για δύο λόγους.

- Χρειάζεται να υπάρχουν γυναίκες στη λήψη των αποφάσεων και την υιοθέτηση των πολιτικών, για να εξασφαλιστεί ότι τα συνδικάτα λαμβάνουν υπόψη τις ειδικές ανάγκες των γυναικών - εργαζομένων και τις αντικατοπτρίζουν σωστά στις στρατηγικές των συνδικάτων, θέτοντας τις σε προτεραιότητα για δράση.
- Η παρουσία των γυναικών χρειάζεται επίσης για να εξασφαλίζουν ότι σε όλες τις πολιτικές των συνδικάτων για όλα τα θέματα, οι γυναικείες αξίες, η γυναικεία προοπτική, οι γυναικείες εμπειρίες της ζωής και οι γυναικείες ανάγκες θα αντικατοπτρίζονται σωστά.

Συμπερασματικά πρέπει να τονιστεί ότι η σταθερή αύξηση του αριθμού των γυναικών στην εξουσία, στα συνδικάτα, είναι ζωτικής

σημασίας για τη δημιουργία μιας νέας κοινωνίας που θα βασίζεται στη δημοκρατία, τη δικαιοσύνη και την ισότητα. Τα εργατικά συνδικάτα ως δημοκρατικοί δεσμοί και ειδικά οι γυναίκες στα συνδικάτα έχουν την ανάγκη υποστήριξης όλων μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

1. Είδος της έρευνας

Η έρευνα αυτή αποτελεί μια απεικόνιση του συσχετισμού της εκπαίδευσης της γυναίκας με τον τρόπο ζωής και δράσης της στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Η έρευνα επομένως, είναι περιγραφική καθώς βασική πρόθεση είναι η εκτίμηση των χαρακτηριστικών της παραπάνω κατάστασης.

2. Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της έρευνας αυτής είναι να μελετηθεί πως η εκπαίδευση της γυναίκας συμβάλει στην απελευθέρωση από τις προκαταλήψεις σχετικά με τον «κατεστημένο» γυναικείο ρόλο ή λειτουργεί ανεξάρτητα και γιατί.

Πιο συγκεκριμένα με την έρευνα αυτή επιδιώκεται:

- Να ερευνηθεί το επίπεδο της προσωπικής ανάπτυξης της γυναίκας σε σχέση με την εκπαίδευση της.
- Να εξετασθεί η θέση και ο ρόλος της γυναίκας μέσα στην οικογένεια ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης της
- Να εξετασθεί η συμμετοχή και η θέση της γυναίκας στην εργασία με βάση την εκπαίδευσή της
- Να εξετασθεί η στάση της γυναίκας απέναντι στην πολιτική ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης της

3. Ερωτήματα

Η βιβλιογραφική μελέτη του θέματος της εκπαίδευσης των γυναικών θέτει ορισμένα ερωτήματα, τα οποία επιχειρεί να επιβεβαιώσει αυτή η έρευνα.

Ορισμένα από αυτά τα ερωτήματα είναι τα εξής:

1. Ποιος είναι ο κύριος υπεύθυνος της οικονομικής διαχείρισης του σπιτιού ανάλογα με την εκπαίδευση της γυναίκας και τίνος πιστεύεται ότι θα πρέπει να είναι μέλημα αυτή η διαχείριση;
2. Η κατανομή των ευθυνών και των υποχρεώσεων, σχετικά με την φροντίδα και την αγωγή των παιδιών, καθώς και η ενασχόληση με τις δουλειές του σπιτιού, διαφοροποιούνται ανάμεσα στους δύο συντρόφους ανάλογα με την εκπαίδευση της γυναίκας;
3. Η επικοινωνία ανάμεσα στους δύο συντρόφους διαφοροποιείται ανάλογα με την εκπαίδευση της γυναίκας;
4. Οι ανησυχίες - προσδοκίες της γυναίκας για το μέλλον των παιδιών της διαφοροποιούνται ανάλογα με την εκπαίδευσή της;
5. Ποιες οι προσωπικές ανησυχίες - προσδοκίες των γυναικών ανάλογα με την εκπαίδευσή τους;
6. Ποια η ευαισθητοποίηση των γυναικών απέναντι στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας;
7. Η πολιτική ενεργοποίηση των γυναικών διαφοροποιείται ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσής τους;
8. Η επιθυμία των γυναικών για περαιτέρω εκπαίδευση - επιμόρφωση διαφοροποιείται ανάλογα με την ήδη υπάρχουσα εκπαίδευσή τους;

4. Δειγματοληψία

Το δείγμα που επιλέχτηκε για την έρευνα είναι 120 εργαζόμενες γυναίκες της πόλης των Πατρών. Το δείγμα περιορίστηκε μόνο σε εργαζόμενες γυναίκες για τους εξής λόγους:

1. Στα πλαίσια της πτυχιακής εργασίας είναι αδύνατη η επέκταση του δείγματος και σε γυναίκες με άλλα χαρακτηριστικά, γιατί ο χρόνος, το κόστος και η εμπειρία, είναι στοιχεία που υπερβαίνουν κατά πολύ τις δυνατότητες μιας πτυχιακής εργασίας.
2. Πέρα όμως από τα πρακτικά προβλήματα, το χαρακτηριστικό των «εργαζομένων γυναικών» έμμεσα καλύπτει και πολλά άλλα χαρακτηριστικά των γυναικών που μας ενδιαφέρουν καθώς το ότι μια γυναίκα εργάζεται δεν αποκλείει και το ότι είναι σύζυγος - μητέρα - νοικοκυρά.
3. Τέλος, η επιλογή του χαρακτηριστικού της εργαζόμενης γυναίκας είναι στοιχείο που στηρίζεται και αναλύεται ιδιαίτερα στη μελέτη μας καθώς το μορφωτικό επίπεδο της γυναίκας αποτελεί καθοριστικό στοιχείο με όλες τις διακυμάνσεις στην εργασιακή κατάσταση των γυναικών.

Οι εργαζόμενες γυναίκες του δείγματος εντάσσονται στις παρακάτω κατηγορίες επαγγελματών σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση που έχει διαμορφώσει η ΕΣΥΕ. Οι κατηγορίες αυτές είναι:

- Επιστημονικά και ελεύθερα επαγγέλματα
- Διευθύνουσες και ανώτερα στελέχη
- Υπάλληλοι γραφείου
- Έμποροι - Πωλητές
- Εργαζόμενες στην Παροχή υπηρεσιών

- Εργαζόμενες στη γεωργία - ζωοκομεία
- Τεχνίτριες - Εργάτριες

Οι κατηγορίες αυτές ομαδοποιήθηκαν σε τέσσερις επιμέρους ομάδες με κριτήριο τη μεγαλύτερη δυνατή ταύτιση του μορφωτικού επιπέδου των γυναικών που εργάζονται σε κάθε μία από τις παραπάνω ομάδες. Η ομαδοποίηση των κατηγοριών και ο αριθμός του γυναικείου αστικού πληθυσμού που απασχολείται σε αυτές, σύμφωνα με την απογραφή του 1981 έχει ως εξής:

Κατηγορίες ατομικών επαγγελμάτων	Αστικός γυναικείος πληθυσμός
Διευθύνουσες, ανώτερα στελέχη, Επιστη, Ελευθ επαγγ	112.405
Υπάλληλοι γραφείου	129.669
Έμποροι - πωλήτριες Παροχή υπηρεσιών	130.215
Γεωργία - Ζωοκομία Τεχνίτριες - Εργάτριες	127.909

Για τον αριθμό των 120 ερωτηματολογίων, ο αντίστοιχος αριθμός για κάθε κατηγορία είναι:

Διευθύνουσες, ανώτερα στελέχη, Επιστη, Ελευθ επαγγ	27
Υπάλληλοι γραφείου	32
Έμποροι - πωλήτριες Παροχή υπηρεσιών	32
Γεωργία - Ζωοκομία Τεχνίτριες - Εργάτριες	30

Οι χώροι στους οποίους απευθυνθήκαμε για να καλύψουμε τις παραπάνω κατηγορίες επαγγελμάτων είναι οι εξής:

- Νομαρχία Αχαΐας
- ΟΑΕΔ Αχαΐας
- Υπηρεσία Κοινωνική Πρόνοιας Αχαΐας
- ΤΕΙ ΠΑΤΡΑΣ
- ΙΕΚ «ΒΕΡΓΗ» Πάτρα
- Φροντιστήριο «Φιλολογικό»
- Εμπορικά Καταστήματα (ενδυμάτων, Υποδημάτων, κα)
- Γενικό Κρατικό Νοσοκομείο Πατρών «Άγιος Ανδρέας»
- Βιοτεχνία Ενδυμάτων «Scorpion»
- Βιοτεχνία Ετοιμών Ενδυμάτων ΕΠΕ, ΣΑΡΑΒΑΛΙ
- Εργοστάσιο Χαρτοποιίας Πατρών «ELITE»

5. Ερωτηματολόγιο

Σαν μέσο για τη συλλογή πληροφοριών επιλέχτηκε το αυτοσυμπληρούμενο ερωτηματολόγιο. Το ερωτηματολόγιο αποτελούνταν από 28 ερωτήσεις και ο χρόνος συμπλήρωσης του ήταν γύρω στα 10΄.

Τα είδη των ερωτήσεων που χρησιμοποιήθηκαν είναι:

- Πραγματικές, οι οποίες αφορούν μόνο σε εκείνο το τμήμα του ερωτηματολογίου που έχει ως σκοπό τη συλλογή πληροφοριών για την ερωτώμενο.
- Γνώμης και πίστης, που αποτελούν και το υπόλοιπο τμήμα του ερωτηματολογίου

Όσον αφορά τον τύπο των ερωτήσεων υπάρχουν και τα τρία είδη: ανοικτές, κλειστές, προκατασκευασμένες.

Οι κλειστές ερωτήσεις χρησιμοποιούνται είτε ως εισαγωγικές για κάποιο θέμα είτε σε εκείνες τις περιπτώσεις που η απάντηση είναι περιορισμένη.

Οι ανοικτές αποτελούν ένα μικρό μέρος του ερωτηματολογίου και δίνουν τη συνέχεια ορισμένων κλειστών ερωτήσεων. Με αυτές δίνεται η ευκαιρία στις ερωτώμενες να αιτιολογήσουν την απάντησή τους χωρίς κατευθύνσεις. Οι προκατασκευασμένες περιλαμβάνουν όλες τις πιθανές απαντήσεις που θα μπορούσαν να δοθούν και αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος του ερωτηματολογίου.

6. Περιορισμοί

Επειδή η έρευνα περιορίστηκε σε εργασιακούς χώρους της πόλης της Πάτρας, τα αποτελέσματα δεν είναι απόλυτα ενδεικτικά για την υπόλοιπη Ελλάδα. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων έγινε με τη δική μας διακριτική παρουσία για να δοθούν τυχόν διευκρινήσεις. Ωστόσο ας μην ξεχνάμε ότι το ερωτηματολόγιο απευθύνονταν και σε γυναίκες αναλφάβητες και γυναίκες χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, οπότε η δική μας συμμετοχή ήταν περισσότερη ενεργή καθώς η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου έγινε κατόπιν συνέντευξης. Δυσκολία προσέγγισης υπήρξε στις γυναίκες μεγάλης ηλικίας και χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, οι οποίες ήταν αρνητικές και υπερβολικά επιφυλακτικές ως προς το σκοπό της συνεργασίας τους. Χρειάστηκε να καταβληθεί μεγάλη προσπάθεια ώστε να πεισθούν ότι δεν έχουν τίποτα να «φοβηθούν» καθώς το ερωτηματολόγιο ήταν ανώνυμο και ο σκοπός της όλης διαδικασίας ήταν εκπαιδευτικός. Δυσκολίες υπήρξαν και όσον αφορά την προσέγγιση των ιδιωτικών εργασιακών χώρων. Σε ορισμένες

περιπτώσεις κατόπιν συνεννόησης με τον υπεύθυνο και επίδειξης του ερωτηματολογίου μας επιτράπηκε η είσοδος όπως συνέβη π.χ. στο εργοστάσιο της «Elite». Ωστόσο δεν ήταν πάντα έτσι. Στην προσπάθειά μας να εισέλθουμε στον εργοστασιακό χώρο του εργοστασίου της «Misko» επικοινωνήσαμε τηλεφωνικά με τον προϊστάμενο ο οποίος αρνήθηκε τουλάχιστον στο άμεσο μέλλον να εγκρίνει μια τέτοια ενέργεια. Έγινε και δεύτερη προσπάθεια με προσωπική επαφή αλλά και πάλι στάθηκε αδύνατο να δούμε τον προϊστάμενο. Τέλος είναι γεγονός πως στην πόλη της Πάτρας ήταν δύσκολο να εντοπίσουμε μεγάλα εργοστάσια και σε αυτά που πήγαμε υπολειπόμενα σε μεγάλο βαθμό.

7. Τρόπος ανάλυσης των στοιχείων

Ο τρόπος ανάλυσης των στοιχείων έγινε μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή. Ακολουθήθηκε στατιστική ανάλυση όπου χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο SPSS. Η πρώτη επεξεργασία που έγινε αφορά την περιγραφική στατιστική του δείγματος όπου δίνονται όλες οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου και ο αριθμός των γυναικών που αντιστοιχούσε σε αυτές. Στη συνέχεια εφαρμόσθηκε το μη παραμετρικό test χ^2 για να εξετασθεί εάν υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ του μορφωτικού επιπέδου των γυναικών και μεταβλητών όπως το επάγγελμάτος, η οικονομική τους συνεισφορά στο σπίτι, η σχέση τους με τα παιδιά κ.α. Τέλος για μια πιο παραστατική εικόνα ορισμένων στατιστικών στοιχείων έγινε και η ανάλυση τους μέσω διαγραμμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σκοπός της έρευνας αυτής ήταν να παρουσιασθούν τα χαρακτηριστικά της συσχέτισης της εκπαίδευσης της γυναίκας με τον τρόπο ζωής και ενεργοποίησης της μέσα στο κοινωνικό σύστημα. Τα ερωτηματολόγια της έρευνας απαντήθηκαν από 120 εργαζόμενες γυναίκες της πόλης της Πάτρας.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

Ηλικία

ΗΛΙΚΙΑ (ΕΤΗ)	Αριθμός (%) γυναικών
20 - 40	81 (67,5%)
41 ΚΑΙ ΑΝΩ	37 (30,8%)

Το 67,5% του δείγματος των γυναικών είναι ηλικίας από 20 έως 40 χρονών και το 30,8% των γυναικών είναι από 41 χρονών και άνω.

Τόπος διαμονής

ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ	Αριθμός (%) γυναικών
ΧΩΡΙΟ	39 (32,5%)
ΚΩΜΟΠΟΛΗ	10 (8,3%)
ΠΟΛΗ	70 (58,3%)

Το 58,3% του δείγματος των γυναικών απάντησε ότι μένει σε πόλη, ενώ το 32,5% του δείγματος απάντησε ότι μένει σε χωριό.

Οικογενειακή Κατάσταση

Οικογενειακή Κατάσταση	Αριθμός (%) γυναικών
Αγαμη	24 (20%)
Εγγαμη	87 (72,5%)
Διαζευγμένη	4 (3,3%)
Ελεύθερη συμβίωση	5 (4,2%)

Η πλειοψηφία του δείγματος των γυναικών 72,5% απάντησαν ότι είναι έγγαμες.

Εχετε παιδιά;	Αριθμός (%) γυναικών
ΝΑΙ	89 (74,2%)
ΟΧΙ	28 (23,3%)

Το 74,2% του δείγματος των γυναικών απάντησε ότι έχει παιδιά.

Οικονομική Κατάσταση

Οικονομική Κατάσταση	Αριθμός (%) γυναικών
ΚΑΛΗ	47 (39,2%)
ΜΕΤΡΙΑ	60 (50%)
ΟΧΙ ΚΑΛΗ	12 (10%)

Το 50% του δείγματος των γυναικών απάντησε ότι η οικονομική τους κατάσταση είναι μέτρια, ενώ το 39,2% των γυναικών θεωρεί ότι η οικονομική τους κατάσταση είναι καλή.

Γραμματικές γνώσεις

Γραμματικές γνώσεις	Αριθμός (%) γυναικών
ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΗ	3 (2,5%)
ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	27 (22,5%)
ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	6 (5%)
ΛΥΚΕΙΟΥ	44 (36,7%)
ΑΝΩΤΕΡΗ	20 (16,7%)
ΑΝΩΤΑΤΗ	19 (15,8%)

Το 36,7% των γυναικών απάντησε ότι έχει γραμματικές γνώσεις Λυκείου, το 22,5% του δείγματος έχει γνώσεις Δημοτικού και το 16,7% των γυναικών έχει Ανώτερες γραμματικές γνώσεις.

Γραμματικές γνώσεις του συντρόφου

Γραμματικές γνώσεις	Αριθμός (%) γυναικών
ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΟΣ	3 (2,5%)
ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	28 (23,3%)
ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	11 (9,2%)
ΛΥΚΕΙΟΥ	27 (22,5%)
ΑΝΩΤΕΡΗ	13 (10,8%)
ΑΝΩΤΑΤΗ	23 (19,2%)

Το 23,3% του δείγματος των γυναικών απάντησε ότι ο σύντροφός τους έχει γραμματικές γνώσεις Δημοτικού και το 22,5% των γυναικών απάντησε ότι ο σύντροφός τους έχει γραμματικές γνώσεις Λυκείου.

Εκπαίδευση

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	Αριθμός (%) γυναικών
ΤΕΙ	25 (20,8%)
ΑΕΙ	15 (12,5%)

Το 20,8% των γυναικών απάντησε ότι έχει ακολουθήσει κάποια ανώτερη εκπαίδευση ενώ μόνο το 12,5% των γυναικών είναι απόφοιτες των ΑΕΙ.

Επάγγελμα

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	Αριθμός (%) γυναικών
Πανεπ/κού επιπέδου	13 (10,8%)
Τεχνολογικ. Επιπέδου/Δημόσιοι Υπ.	49 (40,8%)
Ιδιωτικοί Υπάλληλοι	13 (10,8%)
Εμποροι	6 (5%)
Εργάτες	36 (30%)

Το 40,8% των γυναικών δήλωσε ότι είναι Δημόσιοι Υπάλληλοι ή εργάζονται σε κάποιο Τεχνολογικό Ίδρυμα και το 30% των γυναικών δήλωσε ότι είναι εργατικό προσωπικό.

Θέση εργασίας

	Αριθμός (%) γυναικών
Ανώτατο-Διευθ./Διοικ. προσωπικό	22 (18,3%)
Υπαλληλικό προσωπικό	28 (23,3%)
Διοικητικό προσωπικό	24 (20%)
Εργατικό προσωπικό	25 (20,8%)
Βοηθητικό προσωπικό	8 (6,7%)

Το 23,3% του δείγματος των γυναικών απάντησε ότι ανήκει σε Υπαλληλικό προσωπικό και το 20,8% των γυναικών απάντησε ότι είναι εργατικό προσωπικό.

Συμμετοχή του συντρόφου στις δουλειές του σπιτιού

	Αριθμός (%) γυναικών
ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΤΙΚΗ	40 (33,3%)
ΜΕΤΡΙΑ	36 (30%)
ΑΝΕΠΑΡΚΗ	24 (20%)

Το 33,3% των γυναικών θεωρεί ότι η συμμετοχή του συντρόφου τους στις δουλειές του σπιτιού είναι ικανοποιητική, ενώ το 20% των γυναικών θεωρεί ότι η συμμετοχή τους είναι ανεπαρκής.

Ο πίνακας που ακολουθεί δίνει τις απαντήσεις των γυναικών που θεωρούν ότι η συμμετοχή των συντρόφων τους στις δουλειές του σπιτιού είναι μέτρια ή ανεπαρκής σχετικά με την αιτία που πιστεύουν ότι οφείλεται αυτό.

	Αριθμός (%) γυναικών
Στις επαγγελματικές υποχρεώσεις του	32 (53,3%)
Στη διάθεση ελεύθερου χρόνου σε εκπλήρωση προσωπικών του ενδιαφερόντων	5 (8,3%)
Στις παραδοσιακές αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων	20 (33,3%)

Το 53,3% των γυναικών θεωρούν ότι η αιτία για την ανεπαρκή συμμετοχή των συντρόφων τους στις δουλειές του σπιτιού είναι οι επαγγελματικές τους υποχρεώσεις ενώ το 33,3% του δείγματος των

γυναικών πιστεύει ότι οφείλεται στις παραδοσιακές αντιλήψεις τους για τους ρόλους των δύο φύλων.

Η δική σας οικονομική συνεισφορά στην οικογένεια είναι:

	Αριθμός (%) γυναικών
Η κύρια πηγή εσόδων	3 (2,5%)
Ισότιμη με την συνεισφορά του συντρόφου	60 (50%)
Απλώς βοηθητική	36 (30%)

Το 50% του δείγματος των γυναικών απάντησε ότι η οικονομική τους συνεισφορά στην οικογένεια είναι ισότιμη με την συνεισφορά του συντρόφου, ενώ το 30% των γυναικών δήλωσε ότι η οικονομική τους συνεισφορά είναι απλώς βοηθητική.

Υπεύθυνος της οικονομικής διαχείρισης

	Αριθμός (%) γυναικών
ΕΣΣΕΙΣ	17 (14,2%)
Ο ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ ΣΑΣ	19 (15,8%)
ΚΑΙ ΟΙ ΔΥΟ	65 (54,2%)

Το 54,2% του δείγματος των γυναικών απάντησε ότι και οι δύο είναι υπεύθυνοι για την οικονομική διαχείριση του σπιτιού.

Ο παρακάτω πίνακας παραθέτει τις απαντήσεις των γυναικών σχετικά με το ποιού πιστεύουν ότι θα πρέπει να είναι μέλημα η οικονομική διαχείριση του σπιτιού.

	Αριθμός (%) γυναικών
Της συντρόφου	11 (9,2%)
Του συντρόφου	9 (7,5%)
Και των δύο	91 (75,8%)

Η πλειοψηφία του δείγματος των γυναικών 75,8% απάντησε ότι η οικονομική διαχείριση του σπιτιού θα πρέπει να είναι μέλημα και των δύο. Η αιτιολογία που έδωσαν ήταν ότι για λόγους ισότητας, συντροφικής αλληλεγγύης και καταμερισμό ευθυνών είναι καλύτερα η οικονομική διαχείριση στο σπίτι να γίνεται και από τους δύο.

Ωρες για την φροντίδα (υγιεινή, διατροφή) του παιδιού ημερησίως

	Αριθμός (%) γυναικών
Μια ώρα περίπου	4 (3,3%)
Δύο ώρες Περίπου	33 (27,5%)
Πάνω από 4 ώρες	51 (42,5%)

Το 42,5% του δείγματος των γυναικών απάντησε ότι αφιερώνει πάνω από 4 ώρες την ημέρα για την φροντίδα των παιδιών τους.

Ωρες για την αγωγή(συζήτηση, συμβουλές) του παιδιού ημερησίως

	Αριθμός (%) γυναικών
Καμμία	1 (0,8%)
Μια ώρα Περίπου	14 (11,7%)
Δύο ώρες Περίπου	32 (26,7%)
Πάνω από 4 ώρες	39 (32,5%)

Το 32,5% των γυναικών απάντησε ότι αφιερώνει πάνω από 4 ώρες την ημέρα για την αγωγή των παιδιών τους.

Ωρες που αφιερώνει ο σύντροφος για την φροντίδα του παιδιού

	Αριθμός (%) γυναικών
Καμμία	17 (14,2%)
Μια ώρα περίπου	34 (28,3%)
Δύο ώρες περίπου	26 (21,7%)
Πάνω από 4 ώρες	9 (7,5%)

Το 28,3% των γυναικών απάντησαν ότι ο σύντροφός τους ασχολείται μια ώρα περίπου την ημέρα για την φροντίδα των παιδιών τους.

Ώρες που αφιερώνει ο σύντροφος για την αγωγή του παιδιού

	Αριθμός (%) γυναικών
Καμμία	7 (5,8%)
Μια ώρα περίπου	32 (26,7%)
Δύο ώρες περίπου	32 (26,7%)
Πάνω από 4 ώρες	13 (10,8%)

Το 26,7% των γυναικών απάντησε ότι ο σύντροφός τους αφιερώνει πάνω από δύο ώρες την ημέρα για την αγωγή των παιδιών τους.

Ο παρακάτω πίνακας παραθέτει τις απαντήσεις των γυναικών που απάντησαν ότι ο σύντροφός τους ασχολείται καμμία ή μία ώρα για την φροντίδα και την αγωγή των παιδιών τους σχετικά με τους λόγους που πιστεύουν ότι οφείλεται αυτή η επιλογή.

	Αριθμός (%) γυναικών
Στις επαγγελματικές υποχρεώσεις του	35 (29,2%)
Στη διάθεση ελεύθερου χρόνου σε εκπλήρωση προσωπικών του ενδιαφερόντων	5 (4,2%)
Στις παραδοσιακές αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων	9 (7,5%)

Το 29,2% του δείγματος των γυναικών πιστεύει ότι ο λόγος για την μικρή παρουσία των συντρόφων τους στην φροντίδα και αγωγή των παιδιών τους οφείλεται στις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις.

Είναι αρκετός για τα παιδιά ο χρόνος που ο συντροφός σας ασχολείται μαζί τους;

	Αριθμός (%) γυναικών
ΝΑΙ	34 (28,3%)
ΟΧΙ	54 (45%)

Το 45% των γυναικών του δείγματος απάντησε ότι δεν είναι αρκετός για τα παιδιά τους ο χρόνος που ο σύντροφός τους ασχολείται μαζί τους.

Η επικοινωνία με τον σύντροφό σας είναι

	Αριθμός (%) γυναικών
ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΤΙΚΗ	70 (58,3%)
ΜΕΤΡΙΑ	20 (16,7%)
ΟΧΙ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΤΙΚΗ	4 (3,3%)

Το 58,3% των γυναικών θεωρεί ότι η επικοινωνία με τον σύντροφό τους είναι ικανοποιητική.

Η επικοινωνία με τα παιδιά σας είναι

	Αριθμός (%) γυναικών
ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΤΙΚΗ	70 (58,3%)
ΜΕΤΡΙΑ	18 (15%)
ΟΧΙ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΤΙΚΗ	1 (0,8%)

Το 58,3% των γυναικών θεωρεί ότι η επικοινωνία με τα παιδιά τους είναι ικανοποιητική.

Ο παρακάτω πίνακας παραθέτει τις απαντήσεις των γυναικών σχετικά με τις ανησυχίες-προσδοκίες για το μέλλον των παιδιών τους ανάλογα με το φύλο.

	Αριθμός (%) γυναικών	
	ΑΓΟΡΙ	ΚΟΡΙΤΣΙ
Επαγγελματική αποκατάσταση	10 (8,3%)	7 (5,8%)
Οικογενειακή αποκατάσταση	1 (0,8%)	5 (4,2%)
Προσωπική ολοκλήρωση	57 (47,5%)	62 (51,7%)

Παρατηρούμε ότι τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια το 47,5% και το 51,7% των γυναικών αντίστοιχα έχουν σαν προσδοκία για το μέλλον την προσωπική ολοκλήρωση των παιδιών τους.

Σχετικά με το ποιές είναι οι προσδοκίες-ανησυχίες των γυναικών για το μέλλον τους και σε ποιους τομείς εντοπίζονται λάβαμε τις ακόλουθες απαντήσεις.

	Αριθμός (%) γυναικών
Επαγγελματική πρόοδο-άνοδο	21 (17,5%)
Ήρεμη και ευτυχισμένη οικογενειακή ζωή	76 (63,3%)
Οικονομική ευημερία	8 (6,7%)
Συνεχής προσωπική καλλιέργεια-επιμόρφωση	12 (10%)

Το 63,3% των γυναικών απάντησε ότι προσδοκεί για το μέλλον μια ήρεμη και ευτυχισμένη οικογενειακή ζωή.

Η εργασία για σας αποτελεί

	Αριθμός (%) γυναικών
Μέσο για την κάλυψη βιοτικών αναγκών	72 (60%)
Διέξοδο από την ρουτίνα του σπιτιού	11 (9,2%)
Εκπλήρωση προσωπικών και επαγγελματικών προσδοκιών	32 (26,7%)

Το 60% των γυναικών απάντησε ότι η εργασία αποτελεί μέσο για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών τους.

Χρησιμοποίηση ελεύθερου χρόνου

	Αριθμός (%) γυναικών
Τηλεόραση	30 (25%)
Διάβασμα	39 (32,5%)
Καλλιτεχνικά ενδιαφέροντα	23 (19,2%)
Αθλητισμός	1 (0,8%)
Εθελοντική συμμετοχή σε κοινωνικές δραστηριότητες	7 (5,8%)

Το 32,5% των γυναικών απάντησε ότι στον ελεύθερο χρόνο τους προτιμούν το διάβασμα.

Σας απασχολούν οι πολιτικές - κοινωνικές εξελίξεις της χώρας;

	Αριθμός (%) γυναικών
ΝΑΙ	87 (72,5%)
ΟΧΙ	31 (25,8%)

Το 72,5% των γυναικών απάντησε ότι τους απασχολούν οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας.

Λαμβάνοντας υπόψιν τις γυναίκες που απάντησαν ότι δεν ενδιαφέρονται για τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας, ακολουθούν οι λόγοι που δικαιολογούν αυτή την έλλειψη ενδιαφέροντος.

	Αριθμός (%) γυναικών
ΑΓΝΟΙΑ	3 (9,7%)
ΑΝΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑ	15 (48,4%)
ΑΔΙΑΦΟΡΙΑ	3 (9,7%)

Το 48,4% των γυναικών απάντησαν ότι ο λόγος που δεν ενδιαφέρονται για τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας οφείλεται στην αναξιοπιστία των πολιτικών.

Ο παρακάτω πίνακας παραθέτει τις απαντήσεις των γυναικών που δείχνουν ενδιαφέρον για τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας σχετικά με ποιόν τρόπο ενημερώνονται για αυτές τις εξελίξεις.

	Αριθμός (%) γυναικών
ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ	47 (54%)
ΡΑΔΙΟΦΩΝΟ	1 (1,1%)
ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	30 (34,5%)
ΜΕΣΩ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ	2 (2,3%)

Το 54% των γυναικών ενημερώνονται από την τηλεόραση για τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας.

Συμμετοχή σε πολιτική οργάνωση - κόμμα;

	Αριθμός (%) γυναικών
ΝΑΙ	8 (6,7%)
ΟΧΙ	110 (91,7%)

Η πλειοψηφία των γυναικών του δείγματος 91,7% απάντησε ότι δεν συμμετέχει ενεργά σε κάποια πολιτική οργάνωση - κόμμα.

Ο πίνακας που ακολουθεί παραθέτει τις απαντήσεις των γυναικών σχετικά με το αν πιστεύουν ότι μπορούν να προσφέρουν στην πολιτική ζωή της χώρας εξίσου με τους άνδρες.

	Αριθμός (%) γυναικών
ΝΑΙ	105 (87,5%)
ΟΧΙ	11 (9,2%)

Το 87,5% των γυναικών του δείγματος απάντησε ότι οι γυναίκες μπορούν να προσφέρουν στην πολιτική ζωή της χώρας εξίσου με τους άνδρες.

Ο παρακάτω πίνακας παραθέτει τις απαντήσεις των γυναικών σχετικά με το αν θα συνέχιζαν την εκπαίδευσή τους αν είχαν αυτή την δυνατότητα.

	Αριθμός (%) γυναικών
ΝΑΙ	107 (89,2%)
ΟΧΙ	11 (9,2%)

Παρατηρούμε ότι το 89,2% των γυναικών απάντησε ότι θα συνέχιζε την περαιτέρω εκπαίδευσή του - επιμόρφωση αν είχαν την δυνατότητα.

Είστε ευχαριστημένη από την ζωή σας;

	Αριθμός (%) γυναικών
ΝΑΙ	96 (80%)
ΟΧΙ	18 (15%)

Το 80% των γυναικών απάντησε ότι είναι ευχαριστημένες από την ζωή τους.

Ποιά τα σχέδιά σας για το μέλλον;

	Αριθμός (%) γυναικών
Επαγγελματική αποκατάσταση	31 (25,8%)
Οικονομική ευημερία - Καλύτερες συνθήκες ζωής	10 (8,3%)
Αποκατάσταση των παιδιών	37 (30,8%)

Το 30,8% των γυναικών απάντησε ότι τα σχέδιά τους για το μέλλον αποσκοπούν στην αποκατάσταση των παιδιών τους και το 25,8% των γυναικών απάντησε ότι αποσκοπούν στην επαγγελματική τους αποκατάσταση.

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

Εφαρμόσαμε το μη παραμετρικό τεστ χ^2 για να εξετάσουμε αν υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ του μορφωτικού επιπέδου των γυναικών και μεταβλητών όπως το επάγγελμά τους, η οικονομική τους συνεισφορά στο σπίτι, η σχέση τους με τα παιδιά τους, η συμμετοχή τους στις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας και τα σχέδιά τους για το μέλλον. Μετά την εμφάνιση μέσω του παραπάνω τεστ σημαντικών σχέσεων εξάρτησης μεταξύ των μεταβλητών εφαρμόσαμε τον μη παραμετρικό συντελεστή συσχέτισης Gamma προκειμένου να μετρηθεί ο βαθμός εξάρτησης.

Γραμματικές γνώσεις	Οικονομική Κατάσταση		
	Καλή	Μέτρια	Οχι καλή
Αναλφάβητη- Δημοτικού	16,7% (5)	63,3% (19)	20% (6)
Γυμνασίου-Λυκείου	40% (20)	50% (25)	10% (5)
Ανώτερη-Ανώτατη	56,4% (22)	41% (16)	2,6% (1)

Παρατηρούμε ότι το 56,4% των γυναικών με Ανώτερη και Ανώτατη μόρφωση θεωρούν ότι η οικονομική τους κατάσταση είναι καλή, ενώ μόνο το 16,7% των γυναικών που είναι αναλφάβητες ή έχουν μόρφωση Δημοτικού θεωρούν την οικονομική τους κατάσταση καλή.

Το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνεται και από την Πανταζή - Τζίφα (1984), η οποία υποστηρίζει ότι η θέση της Ελληνίδας με χαμηλή εκπαίδευση στην αγορά εργασίας είναι κατά μεγάλο ποσοστό υποβαθμισμένη καθώς τις περισσότερες φορές εργάζεται ως ανειδίκευτη εργάτρια στον πρωτογενή ή δευτερογενή τομέα οικονομικής απασχόλησης. Επίσης, σύμφωνα με την Τάκαρη (1984), οι γυναίκες αυτές αντιμετωπίζουν την εργασία τους ως επικουρική, συμπληρωματική του συντρόφου. Η ως περιστασιακή για να μπορέσει να καλύψει τις ασφυκτικές βιοτικές ανάγκες. Με αυτές τις προϋποθέσεις λοιπόν είναι φυσικό η ανειδίκευτη εργάτρια, που πολλές φορές πιστεύει ότι ο κύριος χώρος εργασίας της είναι το σπίτι, να θεωρεί την οικονομική της κατάσταση όχι καλή.

Υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ του μορφωτικού επιπέδου των γυναικών και του επαγγέλματος που εξασκούν ($p = 0,000$, Gamma = 0,93878).

Γραμματικές γνώσεις	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ			
	Ανωτ. Επιστημ.	Διευθ-	Υπαλλ. Εμποροι	- Εργάτες
Αναλφάβητη-Δημοτικού			20% (6)	80% (24)
Γυμνασίου-Λυκείου	51% (25)		24,5% (12)	24,5% (12)
Ανώτερη-Ανώτατη	97,3% (37)		2,7% (1)	

Παρατηρούμε ότι το 80% των γυναικών που είναι αναλφάβητες ή με γνώσεις Δημοτικού ανήκουν σε εργατικό προσωπικό, ενώ μόνο το 24,5% των γυναικών με γραμματικές γνώσεις Γυμνασίου - Λυκείου και καμία με Ανώτερες ή Ανώτατες γνώσεις εξασκεί το ίδιο επάγγελμα.

Σύμφωνα και με τα στοιχεία των Μαρματάκη - Πετρινώτη (1994) οι γυναίκες Ανώτερης ή Ανώτατης εκπαίδευσης συγκεντρώνονται κυρίως στον τριτογενή τομέα οικονομικής απασχόλησης, ενώ ελάχιστες είναι αυτές που απασχολούνται στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα. Αντίθετα, και σύμφωνα με τα στοιχεία από την Εθνική Έκθεση Ελλάδος (1994), οι αναλφάβητες ή απόφοιτες Δημοτικού συγκεντρώνονται κατεξοχήν στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα απασχόλησης.

Υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ των γραμματικών γνώσεων των ατόμων του δείγματος σχετικά με το ποιός είναι ο κύριος υπεύθυνος της οικονομικής διαχείρισης του σπιτιού ($p = 0,01914$, $\Gammaamma = 0,22403$).

Γραμματικές γνώσεις	Κύριος υπεύθυνος της οικονομικής διαχείρισης του σπιτιού		
	Εσείς	Ο σύντροφός σας	Και οι δύο
Αναλφάβητη-Δημοτικού	10% (3)	33,3% (10)	56,7% (17)
Γυμνασίου-Λυκείου	28,6% (12)	11,9% (5)	59,5% (25)
Ανώτερη-Ανώτατη	6,9% (2)	13,8% (4)	79,3% (23)

Παρατηρούμε ότι το 79,3% των γυναικών με Ανώτερη-Ανώτατη μόρφωση δήλωσαν ότι και οι δύο πρέπει να είναι υπεύθυνοι για την οικονομική διαχείριση του σπιτιού, ενώ την ίδια απάντηση έδωσε μόνο το 56,7% των γυναικών που είναι αναλφάβητες ή με γνώσεις Δημοτικού και το 59,5% των γυναικών με γραμματικές γνώσεις Γυμνασίου-Λυκείου.

Το παραπάνω εύρημα επιβεβαιώνεται και από την άποψη της τολακίδου (1992), ότι όσον αφορά το μοίρασμα και τη διάθεση των

χρημάτων μέσα σε μια οικογένεια όπου η γυναίκα είναι χαμηλού πνευματικού επιπέδου, κάθε άλλο παρά δίκαιο είναι.

Είναι συνηθισμένο το γεγονός η διαχείριση των χρημάτων της οικογένειας να γίνεται από τους άνδρες με την παθητική συμφωνία και συγκατάθεση της γυναίκας που πολλές φορές μπορεί να πηγάζει από την ανάγκη της για τον «αντικό» οικονομικό έλεγχο ή για την εδελοντική αποφυγή της αντίθετης εκδοχής. Επίσης η Τάκαρη (1984) υποστηρίζει ότι η εργασία για τις περισσότερες γυναίκες αποτελεί ευκαιριακή απασχόληση παρά απόδειξη της προσωπικής τους ταυτότητας. Έτσι, λειτουργούν παθητικά και υποτακτικά και δεν αμφισβητούν το δοσμένο ρόλο τους μέσα στην οικογένεια, που τις θέλει υπάκουες και όχι ανεξάρτητες.

Υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ των γραμματικών γνώσεων των γυναικών και το αν πιστεύουν ότι ο χρόνος που ο σύντροφός τους ασχολείται με τα παιδιά είναι αρκετός για αυτά ($p = 0,00276$, Gamma = $-0,56420$).

Γραμματικές γνώσεις	Αρκετός χρόνος ασχολίας συντρόφου με τα παιδιά;	
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Αναλφάβητη-Δημοτικού	16,7% (5)	83,3% (25)
Γυμνασίου-Λυκείου	42,8% (15)	57,2% (20)
Ανώτερη-Ανώτατη	60,8% (14)	39,2% (9)

Παρατηρούμε ότι το 60,8% των γυναικών με Ανώτερη-Ανώτατη μόρφωση θεωρούν ότι ο χρόνος που ασχολείται ο σύντροφός τους με τα παιδιά τους είναι αρκετός, ενώ μόνο το 16,7% των γυναικών με γραμματικές γνώσεις Δημοτικού ή αναλφάβητες έδωσαν την ίδια απάντηση.

Υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ των γραμματικών γνώσεων των γυναικών και της προτεραιότητας με την οποία θεωρούν ότι η οικονομική ευημερία αποτελεί προσδοκία για το μέλλον ($p = 0,01175$, $\text{Gamma} = 0,45510$).

Γραμματικές γνώσεις	Οικονομική Ευημερία			
	1η προτεραιότ.	2η προτεραιότ.	3η προτεραιότ.	4η προτεραιότ.
Αναλφάβητη - Δημοτικού	10,7% (3)	64,3% (18)	17,8% (5)	7,2% (2)
Γυμνασίου - Λυκείου	11,9% (5)	50% (21)	23,8% (10)	14,3% (6)
Ανώτερη - Ανώτατη		34,4% (11)	31,23% (10)	34,4% (11)

Παρατηρούμε ότι ενώ το 11,9% των γυναικών με γραμματικές γνώσεις Γυμνασίου-Λυκείου και το 10,7% των γυναικών με γνώσεις Δημοτικού ή αναλφάβητες έχουν ως πρώτη προτεραιότητα την οικονομική ευημερία, καμία γυναίκα με Ανώτερη-Ανώτατη μόρφωση δεν το έθεσε ως πρώτη προτεραιότητα.

Υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ των γραμματικών γνώσεων των γυναικών και της προτεραιότητας με την οποία θεωρούν ότι η συνεχής προσωπική καλλιέργεια-επιμόρφωση αποτελεί προσδοκία για το μέλλον ($p = 0,00497$, $\text{Gamma} = -0,51512$).

Γραμματικές γνώσεις	Συνεχής προσωπική καλλιέργεια - επιμόρφωση			
	1η προτεραιότ.	2η προτεραιότ.	3η προτεραιότ.	4η προτεραιότ.
Αναλφάβητη - Δημοτικού		4,3% (1)	17,4% (4)	78,3% (18)
Γυμνασίου - Λυκείου	11,9% (5)	14,3% (6)	21,4% (9)	52,4% (22)
Ανώτερη - Ανώτατη	20% (7)	22,8% (8)	28,6% (10)	28,6% (10)

Παρατηρούμε ότι το 20% των γυναικών με Ανώτερη-Ανώτατη μόρφωση έχουν θέσει ως πρώτη προτεραιότητα την συνεχή προσωπική καλλιέργεια, ενώ μόνο το 11,9% των γυναικών με γραμματικές γνώσεις Γυμνασίου-Λυκείου και καμία γυναίκα με γραμματικές γνώσεις Δημοτικού ή αναλφάβητη έδωσε την ίδια απάντηση.

Γενικά, οι μορφωμένες γυναίκες θέτουν ως πρωταρχικό στοχο στη ζωή τους την προσωπική καλλιέργεια, ανάπτυξη, επιμόρφωση μέσα από τις τέχνες και τα γράμματα, ενώ αντίθετα οι γυναίκες με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο αδιαφορούν για την ενημέρωση, μόρφωση και πνευματική ολοκλήρωση. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και από τη Δαράκη (1995), η οποία υποστηρίζει ότι οι μορφωμένες γυναίκες δεν έχουν την επιθυμία να αποκτήσουν περισσότερες γνώσεις, διαβάζοντας ή παρακολουθώντας τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, ενώ αρκετές από αυτές δε γνωρίζουν τι είναι «επιμόρφωση»

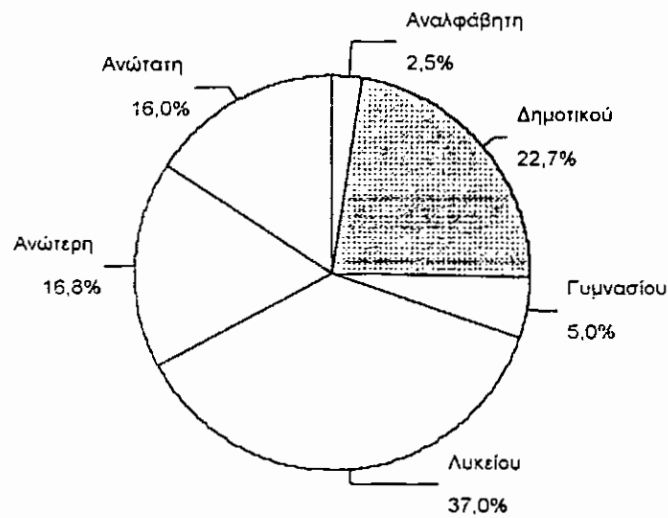
Σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, μια γυναίκα μορφωμένη και καλλιεργημένη προσπαθεί συνεχώς για περαιτέρω επιμόρφωση και ολοκλήρωση της προσωπικότητάς της, μέσα από τα ερεθίσματα και τις ευκαιρίες που τις δίνονται.

Υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ των γραμματικών γνώσεων των γυναικών και το αν τις απασχολούν οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας ($p = 0,0000$, $\text{Gamma} = -0,77630$).

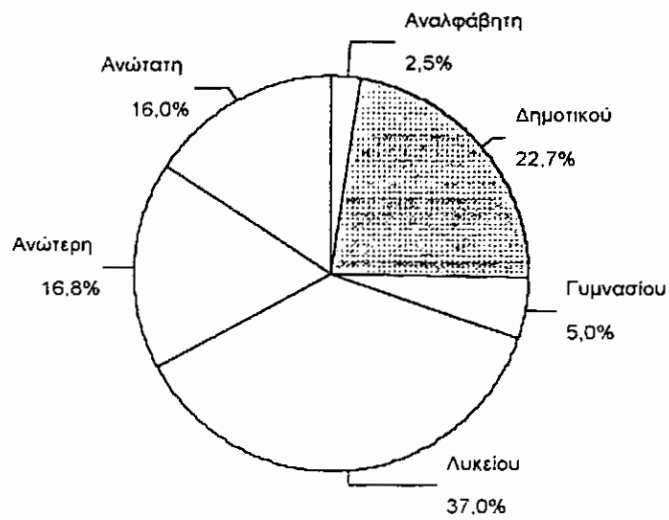
Γραμματικές γνώσεις	Απασχόληση με τις πολιτικές-κοινωνικές εξελίξεις	
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Αναλφάβητη- Δημοτικού	43,3% (13)	56,7% (17)
Γυμνασίου-Λυκείου	74% (37)	26% (13)
Ανώτερη-Ανώτατη	97,4% (37)	2,6% (1)

Παρατηρούμε ότι το 97,4% των γυναικών με Ανώτερη-Ανώτατη μόρφωση ενδιαφέρεται για τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας ενώ μόνο το 43,3% των γυναικών με γραμματικές γνώσεις Δημοτικού ή αναλφάβητες έδωσε την ίδια απάντηση.

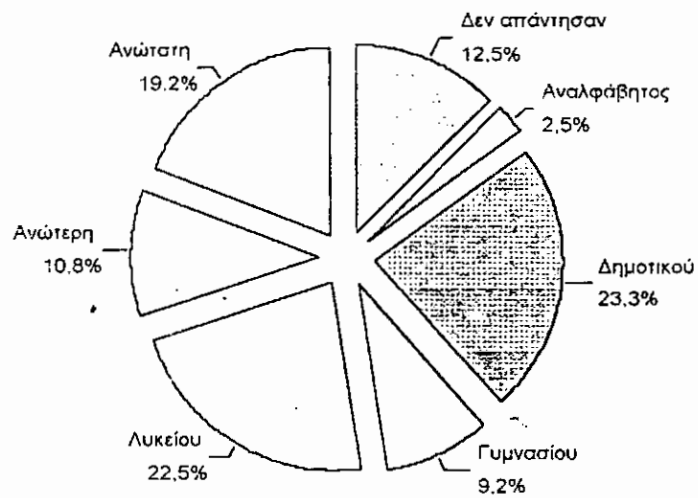
Επίσης, από τη στατιστική ανάλυση των στοιχείων δεν αποδείχθηκε ότι υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ του μορφωτικού επιπέδου της γυναίκας και το αν η εργασία αποτελεί γι' αυτήν: α/ μέσο για την κάλυψη βιοτικών αναγκών, β. διέξοδο από τη ρουτίνα του σπιτιού ή γ. εκπλήρωση προσωπικών και επαγγελματικών προσδοκιών - φιλοδοξιών.

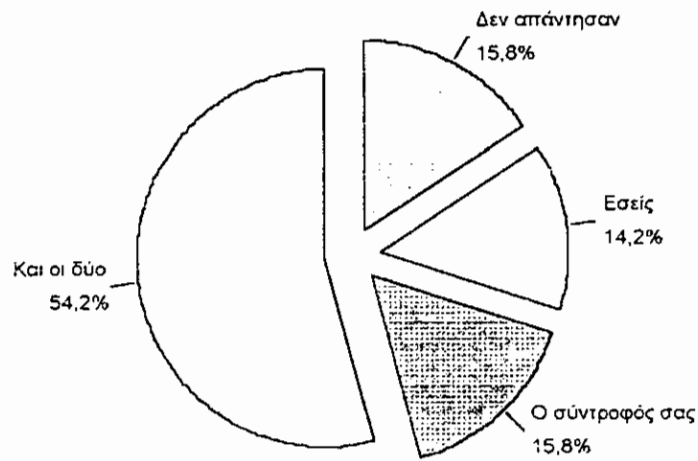
Σχήμα 1. Κατανομή των γυναικών ανάλογα με τις γραμματικές τους γνώσεις

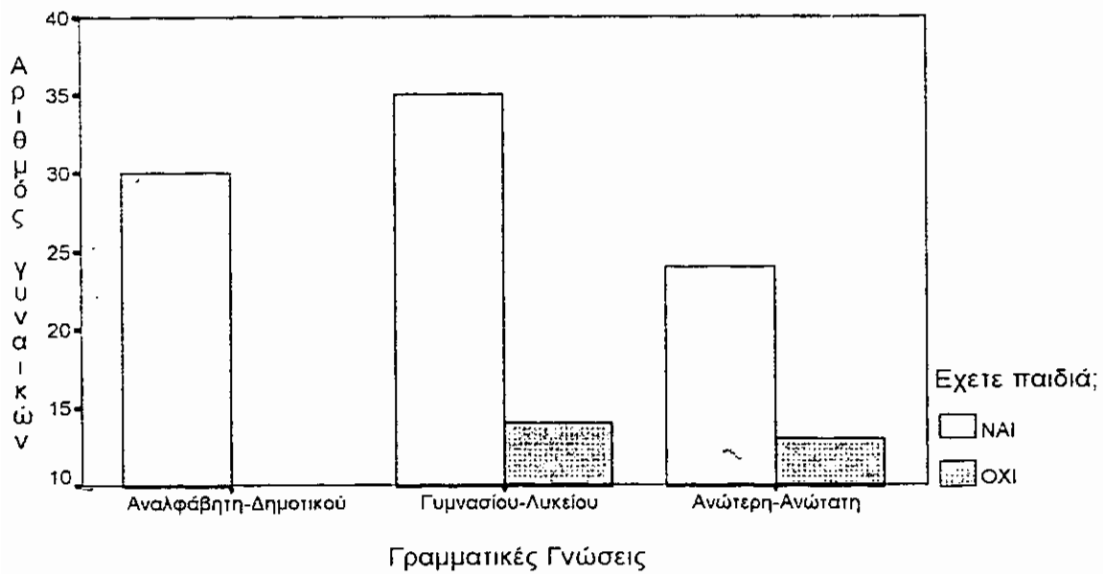
Σχήμα 1. Κατανομή των γυναικών ανάλογα με τις γραμματικές τους γνώσεις

Σχήμα 2. Κατανομή των γυναικών ανάλογα με τις γραμματικές γνώσεις του συντρόφου τους

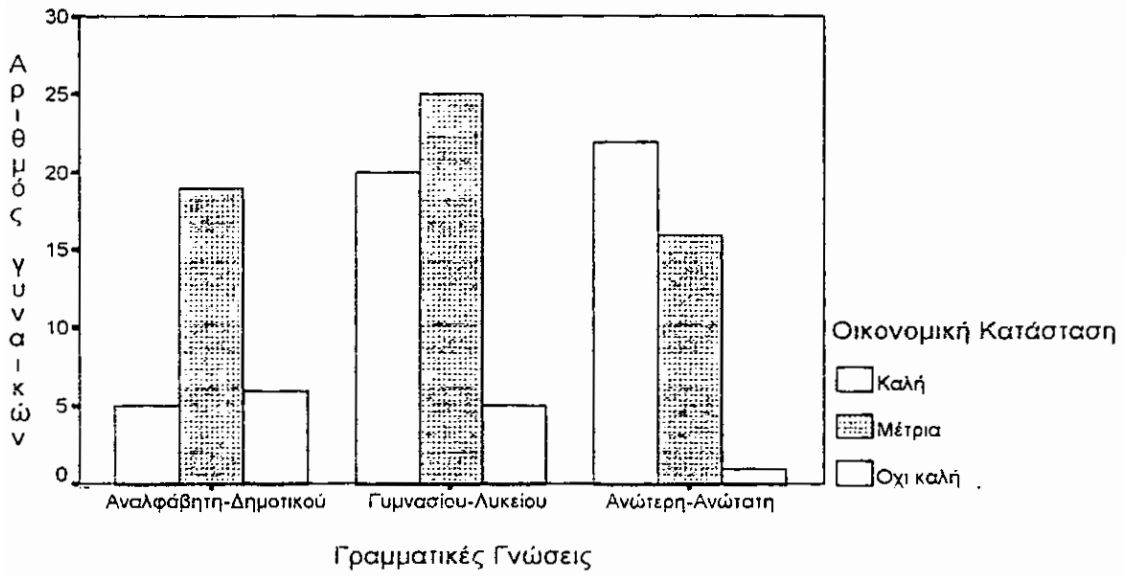

Σχήμα 3. Κατανομή των γυναικών σχετικά με το ποιός είναι ο κύριος υπεύθυνος της οικονομικής διαχείρισης του σπιτιού

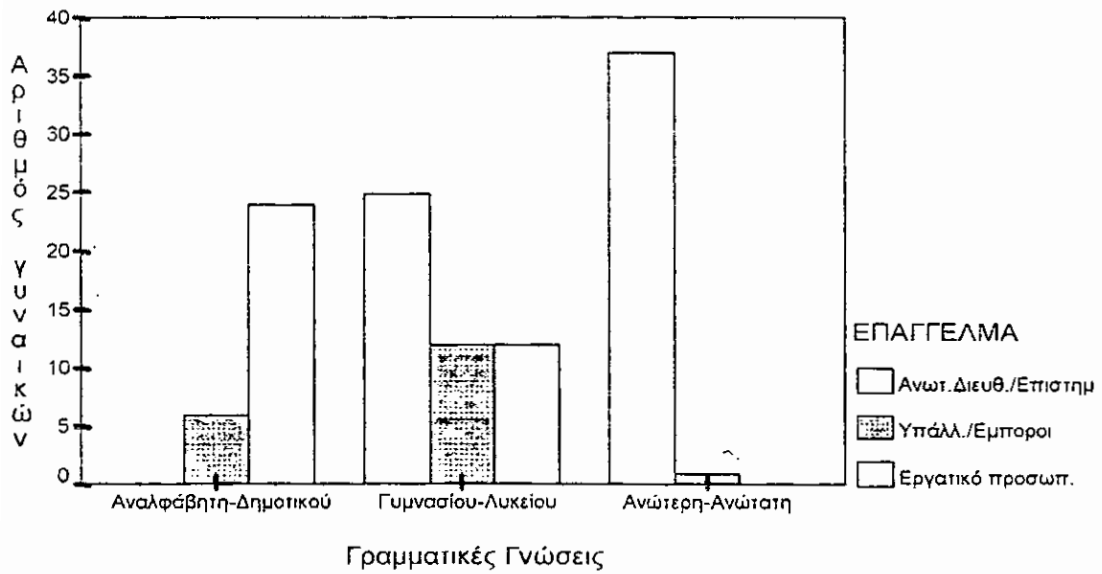

Σχήμα 4. Κατανομή γυναικών ανάλογα με τις γραμματικές τους γνώσεις και το αν έχουν παιδιά

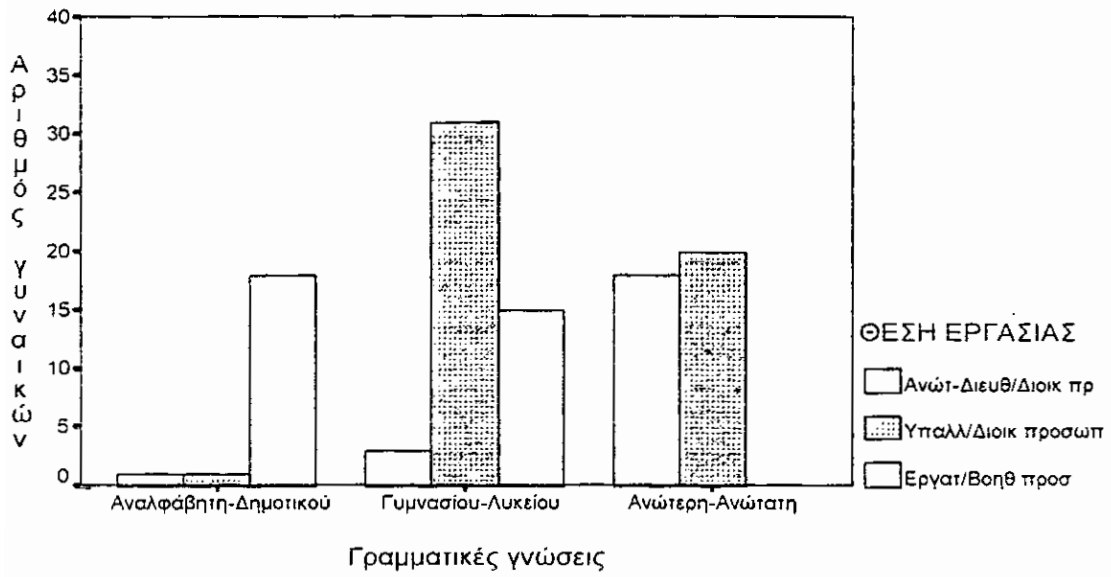

Σχήμα 5. Κατανομή των γυναικών ανάλογα με τις γραμματικές τους γνώσεις και την οικονομική τους κατάσταση

Σχήμα 6. Κατανομή γυναικών ανάλογα με τις γραμματικές τους γνώσεις και το επάγγελμα που εξασκούν

Σχήμα 7. Κατανομή γυναικών ανάλογα με τις γραμματικές τους γνώσεις και την ιεραρχική θέση εργασίας που καταλαμβάνουν

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

Τα αποτελέσματα της έρευνας επιβεβαιώνουν σε σημαντικό βαθμό τα όσα υποστηρίχθηκαν στο θεωρητικό μέρος της μελέτης και ειδικότερα τα στοιχεία εκείνα που συνδέονται με την αξιοποίηση της γυναικείας εκπαίδευσης στην οικογένεια, την εργασία και την πολιτική. Για μια ακόμη φορά αποδεικνύεται ότι οι γυναίκες με υψηλό μορφωτικό επίπεδο έχουν γίνει ή τείνουν να γίνουν ισότιμες με τους άνδρες ενώ οι γυναίκες χαμηλού μορφωτικού επιπέδου εξαρτώνται ακόμα από αυτούς. Εμφανής επομένως είναι η σημαντικότητα της εκπαίδευσης, η οποία πέρα από το γεγονός ότι αποτελεί δικαίωμα του κάθε ανθρώπου, είναι αυτή που θα βοηθήσει τις γυναίκες να βγουν από την υποτίμηση και την κοινωνική απομόνωση, με την μοναδική προϋπόθεση να ενεργοποιηθούν τόσο οι ίδιες όσο και οι αρμόδιοι φορείς και οργανώσεις. Με βάση το σκεπτικό αυτό παρατίθενται οι παρακάτω προτάσεις - εισηγήσεις.

- Οικογένεια και σχολείο αποτελούν τους φορείς εκείνους, από του οποίους εξαρτάται η ισότιμη κοινωνικοποίηση των δύο φύλων. Μόνο μέσω της ισότητας ευκαιριών και δυνατοτήτων στους χώρους αυτούς είναι δυνατόν να εξαφανιστούν οι διακρίσεις οι βασιζόμενες στα φύλα.
- Για την αντιμετώπιση του αναλφαριθμητισμού είναι επιτακτική η ανάγκη της σταδιακής εξάλειψης του φαινομένου στις ενήλικες γυναίκες μέσα από εντατικά προγράμματα επιμόρφωσης, μέσα από εκπαιδευτικούς φορείς, ειδικές οργανώσεις ή μέσα από τους δημόσιους φορείς αλφαριθμητισμού. Ευαισθητοποίηση του κοινωνικού

συνόλου για το πρόβλημα του αναλφαριθτισμού μέσα από τα Μ.Μ.Ε. με τη μορφή τηλεοπτικών συζητήσεων ή διαφωτιστικών σποτ.

- Πρόληψη αναλφάβητων με την αυστηρή εφαρμογή της υποχρεωτικής σχολικής φοίτησης ανεξάρτητα από φύλο ή περιοχή. Αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος αλλά και ειδικά προγράμματα υποστήριξης και συμβουλευτικής σε οικογένειες που για διάφορους λόγους (οικονομικούς, κοινωνικούς) δεν εννοείται η σχολική φοίτηση του νέου μέλους).
- Το σχολείο να λειτουργεί ως φορέας ισότητας και ισοτιμίας των φύλων. Κρίνεται επομένως αναγκαία η βελτίωση των σχολικών βιβλίων ώστε να ανταποκρίνονται πληρέστερα στην αντίληψη ισότητας των φύλων.
- Ευαισθητοποίηση και συνεχής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, τόσο των εκπαιδευομένων στα πανεπιστήμια όσο και των ήδη εν ενεργεία μέσα από προγράμματα και εκπαιδευτικές διαδικασίες με σκοπό την ίση αντιμετώπιση των παιδιών - μαθητών και από τους εκπαιδευτικούς και τη διάκρισή τους με βάση τις ικανότητές τους και όχι το φύλο τους.
- Η πραγμάτωση της επιταγής για ισότητα στα δύο φύλα σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής εξαρτάται από την εκπαίδευση και συγκεκριμένα από το οργανωμένο εκπαιδευτικό σύστημα και κυρίως αυτό της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Για το λόγο αυτό απαραίτητη κρίνεται η αναβάθμιση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης μέσα από τη βελτίωση των εκπαιδευτικών δεσμών την αύξηση των δαπανών για την παιδεία και την ενίσχυση του εκπαιδευτικού, ώστε να γίνει έμπρακτα η παιδεία η πρώτη εθνική προτεραιότητα. Μόνο τότε θα μπορέσει πέρα από θεωρητικές

αναφορές, να αποδεχθεί, να ενσωματώσει και να μετατρέψει σε συγκεκριμένη γνώση και πράξη την αρχή της ισότητας των φύλων.

- Επαγγελματικός προσανατολισμός που θα προσφέρει ίδιες προοπτικές εργασίας στα αγόρια και στα κορίτσια και προγράμματα αναπροσδιορισμού των επαγγελματικών επιλογών των κοριτσιών ώστε να υπάρχει ισομερής κατανομή των δύο φύλων.
- Συστηματικός έλεγχος των Μ.Μ.Ε από ομάδες κοινωνικών φορέων, ώστε να μη μεταδίδονται σεξιστικές εικόνες διαφήμισης που παρουσιάζουν τη γυναίκα κυρίως ως αντικείμενο σεξουαλικής επιθυμίας και όχι ως μια ανεξάρτητη, αξιοπρεπή, καλλιεργημένη και χειραφετημένη ύπαρξη.
- Επάρκεια σχολικού δικτύου ώστε να μην απομονώνονται τα παιδιά της επαρχίας αλλά να τους παρέχεται ισότιμη και ουσιαστική εκπαίδευση.
- Ισοκατανομή των ευθυνών και των υποχρεώσεων μέσα στην οικογένεια και ανάπτυξη μιας κοινωνικής πολιτικής που να μη σχεδιάζεται με δεδομένη την αυτάρκεια της οικογένειας, αλλά να στηρίζεται στη δημιουργία φορέων, όπως βρεφονηπιακοί σταθμοί, αναρρωτήρια, γηροκομεία, ώστε να διευκολύνεται η συνεχής επιμόρφωση των γυναικών.
- Ενέργειες βελτίωσης δομών και ειδικού σχεδιασμού προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης που θα ενθαρρύνουν τις γυναίκες να εκπαιδευτούν σε καινοτόμους τομείς ή τομείς με προοπτικές απασχόλησης (νέες Τεχνολογίες δημιουργία επιχειρήσεων, σύμβουλοι περιβάλλοντος).
- Προγράμματα επιμόρφωσης και εξειδίκευσης των γυναικών με σκοπό την προώθησή τους σε θέσεις υψηλής ευθύνης.

- Για την εξάλειψη της ανισότητας στην απασχόληση των γυναικών πέρα από την βελτίωση των επαγγελματικών τους προσόντων είναι απαραίτητη η δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης με προώθηση της αυτοαπασχόλησης και ενίσχυση τοπικών πρωτοβουλιών απασχόλησης καθώς και η ανάπτυξη και ενίσχυση της επιχειρηματικής δραστηριότητας των γυναικών.
- Ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και των κοινωνικών φορέων για τη σημασία της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών αποφάσεων, καθώς και η ενθάρρυνση συμμετοχής των γυναικών σε αυτά.

Η υλοποίηση των παραπάνω μέτρων εξαρτάται κυρίως από την ενεργοποίηση των ίδιων των γυναικών, οι οποίες θα πρέπει να αντιληφθούν ότι η εκπαίδευση τους είναι απαίτηση των σύγχρονων καιρών, εάν θέλουν να βελτιώσουν τον τρόπο της ζωής τους, να οξύνουν τη σκέψη τους, να διερευνήσουν την ουσία των πραγμάτων και φαινομένων να κρίνουν καταστάσεις ατομικές και προσωπικές, να αναζητήσουν λύσεις στα οποιαδήποτε προβλήματά τους και γενικότερα να επιτύχουν την ολοκλήρωση της προσωπικότητάς τους. Μέσα από εκεί άλλωστε θα ξεκινήσει η λύτρωσή τους από πολλά. Και πρώτα από όλα το αίσθημα της κατωτερότητας και της μειονεξίας. -.

« Γυναίκα αν δεξ αντρίκεια να δουλέυεις για το
 ξεσκλάβωμά σου δεν φτάνει να κάγεις να σκορπίσεις, να
 ξοδέυεις το χρυσάφι, τη σμύρνα, το λιβάνι στο νέο βωμό.
 Μέσα σου πρώτα κάγε το τριπλό ξόανο που τους δούλους
 κάνει: συνήθεια, κέρδος, πρόληψη. Και κάγε και του
 παλιού καιρού τα παραμύδια κι ας είναι όμορφα, μια για
 πάντα κάγε..»

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

1. Έτος γέννησης _____
2. Πού έχετε ζήσει τα περισσότερα χρόνια της ζωής σας;
- α. Χωριό
- β. Κωμόπολη
- γ. Πόλη
- 3α. Οικογενειακή κατάσταση:
- α. Άγαμη
- β. Έγγαμη
- γ. Σε διάσταση
- δ. Διαζευγμένη
- ε. Σε χηρεία
- ζ. Ελεύθερη συμβίωση
- 3β. Έχετε παιδιά;
- ΝΑΙ ΟΧΙ
4. Πώς θα χαρακτηρίζατε την οικονομική σας κατάσταση;
- α. Καλή
- β. Μέτρια
- γ. Όχι καλή
5. Ποιες είναι οι γραμματειακές σας γνώσεις;
- α. Αναλφάβητη
- β. Δημοτικού
- γ. Γυμνασίου
- δ. Λυκείου
- ε. Ανώτερη
- στ. Ανώτατη

6. Ποιες οι γραμματειακές γνώσεις του συντρόφου σας;
- α. Αναλφάβητος
  - β. Δημοτικού
  - γ. Γυμνασίου
  - δ. Λυκείου
  - ε. Ανώτερη
  - στ. Ανώτατη
7. Αν ακολουθήσατε ανώτερη ή ανώτατη εκπαίδευση, τι σχολή έχετε τελειώσει;
-
8. Ποιο το επάγγελμα που εξασκείτε σήμερα;
-
9. Σε ποιο χώρο εργάζεσθε;
-
10. Τι θέση καταλαμβάνετε στην ιεραρχική κλίμακα του χώρου εργασίας;
- α. Ανώτατο - Διευθυντικό/Διοικητικό προσωπικό
  - β. Υπαλληλικό προσωπικό
  - γ. Διοικητικό προσωπικό
  - δ. Εργατικό προσωπικό
  - ε. Βοηθητικό προσωπικό
- 11α. Πώς θα χαρακτηρίζατε τη συμμετοχή του συντρόφου σας στις δουλειές του σπιτιού;
- α. Ικανοποιητική
  - β. Μέτρια
  - γ. Ανεπαρκής

11β. Εάν απαντήσατε στην παραπάνω ερώτηση "μέτρια" ή "ανεπαρκή", πού πιστεύετε ότι οφείλετε αυτό;

(απαντήστε κατά σειρά προτεραιότητας)

α. Στις επαγγελματικές υποχρεώσεις του _____

β. Στη διάθεση ελεύθερου χρόνου σε εκπλήρωση προσωπικών του ενδιαφερόντων _____

γ. Στις παραδοσιακές αντιλήψεις για τους ρόλους των δυο φύλων _____

δ. Σε κάτι άλλο. Ποιο; _____

12. Η δική σας οικονομική συνεισφορά στην οικογένεια είναι:

α. Η κύρια πηγή εσόδων

β. Ισότιμη με τη συνεισφορά του συντρόφου

γ. Απλώς βοηθητική

13α. Ποιος ο κύριος υπεύθυνος της οικονομικής διαχείρισης του σπιτιού σας;

α. Εσείς

β. Ο σύντροφός σας

γ. Και οι δύο

13β. Πιστεύετε ότι η οικονομική διαχείριση θα πρέπει να είναι μέλημα:

α. Της συντρόφου

β. Του συντρόφου

γ. Και των δύο

13γ. Πώς θα αιτιολογούσατε την παραπάνω ερώτησή σας;

---

16. Πιστεύετε ότι ο χρόνος που ο σύντροφός σας ασχολούνταν ή ασχολείται με τα παιδιά ήταν/είναι αρκετός για αυτά;

ΝΑΙ ΟΧΙ

17. Την επικοινωνία με το σύντροφό σας θα τη χαρακτηρίζατε:

α. Ικανοποιητική

β. Μέτρια

γ. Όχι ικανοποιητική

18. Την επικοινωνία με τα παιδιά σας θα τη χαρακτηρίζατε:

α. Ικανοποιητική

β. Μέτρια

γ. Όχι ικανοποιητική

19. Αν έχετε παιδιά οι ανησυχίες - προσδοκίες για το μέλλον σε ποιούς τομείς εντοπίζονται ανάλογα με το φύλο;

(Απαντήστε κατά σειρά προτεραιότητας)

1. Αγόρι

α. Επαγγελματική αποκατάσταση

β. Οικογενειακή αποκατάσταση

γ. Προσωπική ολοκλήρωση (σωστός άνθρωπος)

2. Κορίτσι

α. Επαγγελματική αποκατάσταση

β. Οικογενειακή αποκατάσταση

γ. Προσωπική ολοκλήρωση (σωστός άνθρωπος)

20. Οι δικές σας προσδοκίες - ανησυχίες για το μέλλον σε ποιους τομείς εντοπίζονται;

(Απαντήστε κατά σειρά προτεραιότητας)

- α. Επαγγελματική πρόοδο - άνοδο
- β. Ήρεμη και ευτυχισμένη οικογενειακή ζωή
- γ. Οικονομική ευημερία
- δ. Συνεχής προσωπική καλλιέργεια - επιμόρφωση
- ε. Κάτι άλλο

(Απαντήστε κατά σειρά προτεραιότητας)

21. Η εργασία για σας αποτελεί:

- α. Μέσο για την κάλυψη βιοτικών αναγκών
- β. Διέξοδο από τη ρουτίνα του σπιτιού
- γ. Εκπλήρωση προσωπικών και επαγγελματικών προσδοκιών - φιλοδοξιών

22. Πώς χρησιμοποιείτε τον ελεύθερο χρόνο σας;

(Απαντήστε κατά σειρά προτεραιότητας)

- α. Τηλεόραση
- β. Διάβασμα
- γ. Καλλιτεχνικά ενδιαφέροντα (θέατρο, μουσική κ.λπ.)
- δ. Αθλητισμός
- ε. Εθελοντική συμμετοχή σε κοινωνικές δραστηριότητες
- στ. Κάτι άλλο. Ποιό; _____

23α. Σας απασχολούν οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της χώρας;

ΝΑΙ ΟΧΙ

23β. Αν απαντήσετε "όχι" στην παραπάνω ερώτηση, πώς θα ερμηνεύατε την εκδήλωση της έλλειψης του ενδιαφέροντός σας για την πολιτική και κοινωνική ζωή; (Απαντήστε εν συντομία)

23γ. Αν απαντήσατε "ΝΑΙ" στην ερώτηση 23α, με ποιον τρόπο ενημερώνεστε για τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις;
(Απαντήστε κατά σειρά προτεραιότητας)

- α. Τηλεόραση _____
- β. Ραδιόφωνο _____
- γ. Εφημερίδες _____
- δ. Μέσω πολιτικών συζητήσεων - τρίτων _____
- ε. Από αλλού. Ποιύ; _____

24. Συμμετέχετε ενεργά σε κάποια πολιτική οργάνωση - κόμμα:

ΝΑΙ ΟΧΙ

25. Πιστεύετε ότι οι γυναίκες θα μπορούσαν να προσφέρουν στην πολιτική ζωή της χώρας εξίσου με τους άνδρες;

ΝΑΙ ΟΧΙ

26. Αν είχατε τη δυνατότητα για περαιτέρω εκπαίδευση - επιμόρφωση θα την πραγματοποιούσατε;

ΝΑΙ ΟΧΙ

27. Είστε ευχαριστημένη από τη ζωή σας;

---

28. Ποια τα σχέδιά σας για το μέλλον;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ

1. Βεργίδης Δημήτρης, Υποεκπαίδευση: κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαστάσεις, Εκδόσεις ύμιλον/βιβλία, Αθήνα 1995.
2. Γεωργιάδου-Κουντουρά Ευθ. και άλλοι, Κενά στην ιστορία της τέχνης. Γυναίκες καλλιτέχνιδες, Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1993.
3. Γιαννικόπουλος Β., Η εκπαίδευση στην κλασική και προκλασική αρχαιότητα, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1989.
4. Δαράκη Πέπη, Το όραμα της ισοτιμίας της γυναίκας, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1995.
5. Δεληγιάννη Β. και Ζιώγου Σ., Εκπαίδευση και Φύλο. Ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994.
6. Δουλκέρη Τέσσα, Ισότητα των φύλων στις εργασιακές σχέσεις, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1994.
7. Ηλιού Μαρία, Εκπαίδευση και κοινωνική δυναμική, Εκδόσεις Πορεία, Αθήνα 1990.
8. Ηλιού Μαρία, Βήματα εμπρός, βήματα πίσω, Εκδόσεις Πορεία, Αθήνα 1991.
9. Ιγγλέση Χρυσή, Πρόσωπα γυναικών, Προσωπεία συνείδησης, συγκρότηση της γυναικείας ταυτότητας στην ελληνική κοινωνία, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1990.
10. Ιμβριώτη Ρ., Παιδεία και κοινωνία, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1985.

11. Καρζής Θ., Η γυναίκα στο Μεσαίωνα, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1989.
12. Καρζής Θ., Η γυναίκα στον 20ο αιώνα, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1993.
13. Κασιμάτη Κούλα, Επιλογή επαγγέλματος. Πραγματικότητα ή μύθος; Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
14. Κατάκη Χάρης, Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1984.
15. Κάτσικας Χ. και Καββαδίας Γ.Κ., Η ανισότητα την Ελληνική Εκπαίδευση. Η εξέλιξη των ευκαιριών πρόσβασης στην Ελληνική Εκπαίδευση (1960-1994), Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1994.
16. Κίτσου Αγάθη, Ιστορική εξέλιξη του δεσμού της συνεκπαίδευσης των δύο φύλων στην Ελλάδα, Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη 1993.
17. Κωλέττας Στέφανος, Λαϊκή επιμόρφωση και αναλφαβητισμός στην Ελλάδα, Εκδόσεις Ορόσημο, Αθήνα 1980.
18. Κωστάκου Γ., Επαγγέλματα και σπουδές, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1983.
19. Μαλουτά Μάρω, Γυναίκες και πολιτική, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1992.
20. Μαλουτά Μάρω, Πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις στην αρχή της εφηβείας, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1987.
21. Μαντζιάφου-Κανελλοπούλου Μ., Η κοινωνική απομόνωση της σύγχρονης οικογένειας, Γενική Γραμματεία Ισότητας, Αθήνα 1986.
22. Μαραγκουδάκη Ε., Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων: παιδικά αναγνώσματα στο Νηπιαγωγείο, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1993.

23. Μουσούρου Α., Γυναίκα και απασχόληση, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1993.
24. Μπακαλάκη Α. και Ελεγμίτου Ελ., Η εκπαίδευση «εις τα του οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, Ιστορικό αρχείο της ελληνικής νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.
25. Μπαμπινιώτης Γεώργιος, Παιδεία. Εκπαίδευση και Γλώσσα, Εκτιμήσεις και προτάσεις, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1994.
26. Μπουζάκης Σήφης, Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985), Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1987.
27. Νικολαΐδου Μάγδα, Δουλειά και χειραφέτηση. Η γυναίκα στην Ελλάδα, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1981.
28. Ξωχέλλη Π., Το εκπαιδευτικό έργο ως κοινωνικός ρόλος, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984.
29. Παλυβάς Δ.Κ., Η νέα σχολική νομοθεσία της Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εκδόσεις Φοίβος, Πάτραι 1978.
30. Πανταζή-Τζίφα Κ., Η θέση της γυναίκας στην Ελλάδα, Εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη και Σία Ε.Ε. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1984.
31. Σακελλίδης Γιάννης, Πληθυσμός και εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα, Εκδόσεις Γαβριλίδης, Αθήνα 1993.
32. Τάκαρη Ντίνα, Η κοινωνική και επαγγελματική θέση της σημερινής γυναίκας, Αθήνα 1978.
33. Τάκαρη Ντίνα, Η γυναίκα από την αρχαιότητα ως την τεχνολογική επανάσταση, Αθήνα 1984.

34. Τερζής Ν.Π., Παιδαγωγική και Εκπαίδευση: το Γυμνάσιο ως βαθμίδα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1988.
35. Τσολακίδου Ελένη, Τα πουλιά πετούν και με τις δύο φτερούγες, Εκδόσεις Φιλιπότη, Αθήνα 1992.
36. Φουρναράκη Ελένη, Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί προβληματισμοί 1830-1910, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.
37. Φραγκουδάκη Άννα, Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985.
38. Χρηστέα-Δουμάνη Μ., Η ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1989.

ΕΙΔΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

1. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Γενική Γραμματεία Ισότητας, Πολιτική συμπεριφορά των γυναικών, Πολυγραφημένη έκδοση, Αθήνα Νοέμβριος 1988.
2. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Προς μια ελληνική κοινωνιολογία της παιδείας, Αθήνα 1974.
3. Κέντρο Μελετών και Αυτομόρφωσης, Λαϊκή επιμόρφωση: διεθνείς εμπειρίες και ελληνικές προοπτικές, Αθήνα-Μάϊος 1982.
4. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, 1-4 Οκτωβρίου 1984, Συνδιάσκεψη για την αντιμετώπιση του αναλφαριθτισμού, Αθήνα 1985.

5. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Η ισότητα στην Εκπαίδευση. Παροχές ίσως ευκαιριών στα κορίτσια και αγόρια, Αθήνα 1990.
6. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ο νόμος 1268/82 για τη δομή και τη λειτουργία των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων, Αθήνα 1983.
7. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, ΕΛΛΑΣ. Έκθεση για τον ΟΟΣΑ: επισκόπηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, Οργανισμός εκδόσεως διδακτικών βιβλίων (Ο.Ε.Δ.Β.), Αθήνα 1995.
8. Υπουργείο Εργασίας, Η ισότητα των φύλων στις εργασιακές σχέσεις, θεωρία και Πράξη.
9. Υπουργείο Πολιτισμού, Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, Η αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού στις χώρες-μέλη της ΕΟΚ σήμερα, Αθήνα 16-18 Σεπτεμβρίου 1987.
10. Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, Εκπαίδευση και ισότητα ευκαιριών, Αθήνα Απρίλιος 1994.
11. Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, Εθνική Έκθεση της Ελλάδας. Η κατάσταση των γυναικών στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία 1984-1994, Έθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα Μάρτιος 1995.
12. Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, Έρευνα χρηματοδοτηθείσα από το Συμβούλιο Ισότητας. Διαφορές μεταξύ των φύλων ως προς τα επαγγελματικά κίνητρα και την επαγγελματική συμπεριφορά, Πάτρα 1987.
13. Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, Οι γυναίκες στην εξουσία, Αθήνα Νοέμβριος 1992.

14. Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, Γυναίκα και Τοπική Αυτοδιοίκηση, Αθήνα Μάιος 1994.
15. Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, Γυναίκες, Εργασία, Νέες Τεχνολογίες, Αθήνα 1994.
16. Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, έρευνα χρηματοδοτηθείσα από το Συμβούλιο Ισότητας: Διαφορές μεταξύ των φύλων ως προς τα επαγγελματικά κίνητρα και την επαγγελματική συμπεριφορά. Μία ερευνητική προσέγγιση της ελληνικής πραγματικότητας. Αθήνα, Ιανουάριος 1994.
17. Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας. Τελική έκθεση από τη διάσκεψη και τη σύνοδο κορυφής της Αθήνας. Οι γυναίκες στην εξουσία. Αθήνα Νοέμβριος 2-3, 1992.

ΠΤΥΧΙΑΚΕΣ

1. Μαραντίδου Ελένη και άλλοι, Η πολυπλοκότητα των ρόλων της γυναίκας και τα προβλήματα που προκύπτουν από αυτήν, Πάτρα Ιούνιος 1993.
2. Μητροπούλου Ελένη και άλλοι, Η θέση της γυναίκας στην εκπαίδευση. Εμπειρίες από άλλα εκπαιδευτικά συστήματα, Αθήνα 1986.
3. Σεχερλή Μ.-Φασιάνη Αρ., Η συμβολή του δεσμού της Λαϊκής Επιμόρφωσης στη χειραφέτηση της γυναίκας - Επιμορφωμένης, Πάτρα Οκτώβριος 1990.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

1. Κακουλίδης Γ., «Διαφήμιση και Γυναίκα», ανακοίνωση στη Διεθνή συνάντηση με θέμα: Γυναίκα και Μέσα Ενημέρωσης, Ζάππειο, Νοέμβριος 20-21-22, 1985, σελ. 130-138.
2. Κασσωτάκης Μ., «Η άνιση συμμετοχή των δύο φύλων στη μέση τεχνική εκπαίδευση και το ενιαίο Λύκειο», ανακοίνωση στο Ευρωπαϊκό Συνέδριο, Αθήνα Απρίλιος 7-8-9, 1994, σελ. 36-45.
3. Κασσωτάκης Μ., «Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα (προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές)», ανακοίνωση στο Πανελλήνιο Παιδαγωγικό Συνέδριο, Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης, Ιούλιος 11-13, 1982, σελ. 24-25.

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΣΕ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ

1. Ζερβού Γεωργία, «Το γυναικείο κίνημα· Ιστορική αναδρομή, κατακτήσεις και νέες νομικές ρυθμίσεις», εισήγηση στο Σεμινάριο του Ελκεπά, Κέρκυρα Νοέμβριος 13, 1987, σελ. 1-15.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΑ ΒΙΒΛΙΑ

1. Davis A., Γυναίκες, κουλτούρα και πολιτική, (Μετάφραση Γ. Αρβανίτη), Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1991.
2. Michel J., Η εποχή της γυναίκας: το κίνημα, ιστορία και προοπτικές (Μετάφραση Μ. Αδαμάκη), Εκδόσεις Πόλη, Αθήνα 1981.
3. Ortner S. και άλλοι, Ανθρωπολογία. Γυναίκες και φύλο (Μετάφραση Αλ. Μπακαλάκη), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994.

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

1. Κατσιμάνη Κ., «Εκπαίδευση», λήμμα στην Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα, τόμος 22ος, σελίδες 252-255.
2. Κεχαγιόπουλου, «Αναλφαβητισμός», λήμμα στην Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα, τόμος 8ος, σελίδα 384.
3. Μαρκαντώνη, «Αγωγή», λήμμα στην Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα, τόμος 2ος, σελίδα 223.
4. Κατσιμάνη Κ., «Μόρφωση», λήμμα στην Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα, τόμος 43ος, σελίδα 14.

ΛΕΞΙΚΑ

1. Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών (UNESCO), Εκδοτικός Οίκος Πάμισος, Αθήνα 1981.
2. Ελληνικό λεξικό, Τεγόπουλος-Φυτράκης, Αθήνα 1993.

ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

1. Βεργίδης Δημήτρης, «Ο αναλφαβητισμός στις γυναίκες», Ο αγώνας της γυναίκας, 1990, τεύχος 43.
2. Ηλιού Μαρία, «Το έτος του Αναλφαβητισμού και τα δικαιώματα της γυναίκας», Ο αγώνας της γυναίκας, 1990, τεύχος 43; σελ. 20-21.

3. Κασιμάτη Κούλα, «Οι επαγγελματικές επιλογές των γυναικών και ο ρόλος της εκπαίδευσης», Ο αγώνας της γυναίκας, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1990, τεύχος 45, σελ. 17-19.
4. «Η προσφορά της γυναίκας στον πολιτισμό», Νέα Εστία, Αθήνα 1982.
5. Perrot Michelle, «Η γυναίκα της Δύσης», Ιστορία εικονογραφημένη, Αύγουστος 1995, Τεύχος 326, σελ. 88-98.
6. Ράπτης Παναγιώτης, «Η λαϊκή παιδεία κατά την Οθωνική περίοδο (1833-1862)», Σύγχρονη εκπαίδευση, Μάϊος-Αύγουστος 1995, τεύχος 82-83, σελ. 97-103.
7. Σιάνου Φωτεινή, «Γυναίκα και Συνδικαλισμός ή χορεύοντας με τους λύκους», Ενημερωτικό Δελτίο, 1991, τεύχος 10, σελ. 6-13.

ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

1. Αθανασίου Α., «Γιατί η πρωτιά φοράει ... φούστα;» Νέα, 1991, σελ. 1-4.
2. Κουρεμένου Α., «Σχολικό βιβλίο και ανισότητα, Καθημερινή, 1988.